

HANDELINGEN
van het Genootschap
voor Geschiedenis
te Brugge

Tijdschrift voor de studie van de geschiedenis
van Vlaanderen
jaargang 150 | 2013/1

Inhoud

JG. 150 – 2013 | 1

ARTIKELS

- R.C. VAN CAENEGEM, *Ordericus Vitalis (1075-1142?) en het graafschap Vlaanderen* 3
- Ward LELOUP & Bram VANNIEUWENHUYZE, *Damme en Sluis: de oorsprong en primitieve stadsontwikkeling van twee middeleeuwse Zwinstadjes* 13
- Rinaldo NEELS, *Herwaardering van de aankomstlegende van het Heilig Bloed in Brugge* 57
- Jacques MERTENS, *Jan Floreins. Enkele gegevens over zijn beheer in het laat-middeleeuws Sint-Janshospitaal te Brugge* 101
- Maurice VANDERMAESEN, *Franciscus van Aefferden, proost van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge (1681-1709). Een niet onbesproken opvolging* 113
- Marc CONSTANDT, *Westende centre d'Art: de badplaats Westende als nieuwe kunstenaarskolonie?* 119
- Gerlien DECANCO, *'Het zal weer vollen bak zijn'. Een geschiedenis van de vrijetijdsbesteding in het volkshuis en Feestpaleis te Menen (1944-1955)* 139

BOEKBESPREKINGEN

- Marc BOONE & Gita DENECKERE (red.), *Gent, stad van alle tijden* (Paul Trio) 167
- Gent... Steengoed!* (Brigitte Beernaert) 170
- Marc DE MEY, Maximiliaan MARTENS & Cyriel STROO (red.), *Vlaamse primitieven tussen visie en materie* (Luc Devliegher) 172
- Christopher WEBSTER, *Architect Robert Cantrell* (Andries Van den Abeele) 176
- Jan DEWILDE & Frederik VANDEWIJERE, *Véron De Deyne 1861-1920* (Marc Ryckaert) 179
- Donald W. INSALL, *Monumentenzorg: principes en praktijk* (Andries Van den Abeele) 182

KRONIEK 185

AUTEURS 213

R.C. Van Caenegem

Ordericus Vitalis (1075-1142?) en het graafschap Vlaanderen.

De *Historia ecclesiastica* van Ordericus Vitalis is één van de omvangrijkste en belangrijkste kronieken van de hele Middeleeuwen. Ze bekleedt dan ook een waardevolle plaats in het bekende genre van de kerkgeschiedenissen, naast Eusebius, Sulpicius Severus en Paulus Orosius¹. Ordericus was een monnik van de Normandische abdij van St.-Evroul. Hij was geboren in 1075 en begon te schrijven rond 1100. Zijn kroniek bereikt het jaar 1142. De mediëvisten beschikken thans over een voortreffelijke uitgave van de oorspronkelijke Latijnse tekst met een synoptische Engelse vertaling en zeer nuttige annotatie en indices, waaronder een kostbare *Index verborum*².

Ogenschijnlijk schreef Ordericus een christelijke wereldgeschiedenis vanaf de bijbelse tijd. De vroegste delen zijn dan ook een compilatie geput uit oudere bronnen. Vanaf 1070 echter betreft het verhaal Ordericus' eigen tijd en wordt het een oorspronkelijke bron. Hoewel hij oog heeft voor de hele westerse wereld en o.m. voor de rol van het pausdom en de kruistochten, gaat zijn belangstelling toch essentieel uit naar de daden van de grote feodale geslachten van zijn eigen land. Zijn kroniek had dus de *Historia Ecclesiastica Gentis Normannorum* kunnen heten of de *Gesta Dei per Normannos*.

Toch vond ik het interessant na te gaan wat Ordericus heeft geschreven over het graafschap Vlaanderen, zijn naaste geboorte. Uit een aandachtige lectuur van zijn kroniek wordt vlug duidelijk dat

1 R.C. VAN CAENEGEM (ed.), m.m.v. L. JOCQUÉ, *Introduction aux sources de l'histoire médiévale* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis), Turnhout, 1997, p. 37-39.

2 M. CHIBNALL (ed.), *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, 6 dl., Oxford 1969-1980. De *Index verborum* staat in vol. I, p. 246-386. De onlangs op zeer hoge leeftijd overleden Marjorie Chibnall was Fellow van Clare Hall in Cambridge.

de monnik van St.-Evroul weinig aandacht schonk aan dit rijke en machtige vorstendom, waar niemand minder dan zijn eigen koningin Mathilde vandaan was gekomen. Slechts twee dramatische gebeurtenissen, te Kassel in 1071 en te Brugge in 1127 (waarop ik uitvoerig zal terugkomen) vormen hierop een uitzondering.

Ik vond het teleurstellend dat Ordericus niets weet te melden over het belang van het graafschap, diens rol in de Franse en Europese politiek, de gebreken en hoedanigheden van de Vlamingen, de sterkte van hun ridderleger en hun kerkelijk leven. Hij heeft geen oog voor de opkomende steden, zoals Gent, Brugge, Ieper, Rijsel en St.-Omaars en hun jaarmarkten en handelsvloot. Het is typisch dat wanneer Gent vermeld wordt, dit gebeurt waar Ordericus vertelt dat de monniken van de Normandische abdij van St.-Wandrille, bevreesd voor de Noormannen, met de relieken van hun heiligen gevlucht zijn naar de Gentse St.-Pietersabdij, “waar, zo zegt hij, ze tot op de huidige dag hooggeschat en vereerd worden door de Vlamingen” (vol. III, p. 305).³ Blijkbaar was het gezichtsveld van de monnik beperkt tot de geestelijkheid en de ridderschap, met uitsluiting van de andere maatschappelijke lagen.

Over het illustere geslacht der graven van Vlaanderen, teruggaand tot de Karolingische tijd, weet hij erg weinig te vertellen. Wel besteedt hij kort aandacht aan Boudewijn V. Hij was de vader van koningin Mathilde en was, na de dood van koning Robert van Frankrijk, regent en voogd geworden van diens jonge zoon koning Filips I (*cum regno ad tutandum commendavit . . . Huiusmodi tutela. . .*) (vol. II, p. 88) en met Adela, dochter van de Franse koning Robert gehuwd⁴.

De Vlaamse graaf Arnulf de Grote verschijnt in de *Historia Ecclesiastica* omdat zijn naam verbonden was met één van de

3 Zie R.C. VAN CAENEGEM, ‘The Sources of Flemish History in the Liber Floridus’, in: L. MILIS et al. (eds.), R.C. VAN CAENEGEM, *Law, History, the Low Countries and Europe*, Londen en Rio Grande, 1994, p. 82-87. De relieken werden eerst in veiligheid gebracht na 853/54, ze bereikten Chartres in 885/86 en vandaar Boulogne, om in 944 door toedoen van graaf Arnulf in Gent aan te belanden.

4 Opvallend is dat Ordericus Boudewijn V niet *comes* maar *dux* noemt.

donkerste bladzijden van de Normandische geschiedenis. Hij was in een scherp conflict gewikkeld met de hertog van Normandië, Willem met het Lange Zwaard, over Ponthieu en Montreuil, op de grens tussen de twee vorstendommen. De Normandiër werd, onder voorwendsel van vredesbesprekingen, in de val gelokt door de Vlaamse graaf en op 17 december 942 te Picquigny (Somme) 'op listige wijze' vermoord (vol. II, p. 80).

Ik heb reeds Ordericus' belangstelling gesignaleerd voor de kruistochten. Het zal de lezer dan ook niet verbazen dat de Vlaamse graaf die zijn grootste bewondering wegdroeg Robrecht II van Jeruzalem was, één van de hoofden van de eerste kruistocht (1096-1100). Ordericus beschrijft zijn rol bij het beleg van Nicea, in de slag van Dorylaeum, de strijd om Antiochië, de belegering van Tripoli en de verovering van Jeruzalem. Als interessant detail vermeldt hij dat de Vlaamse graaf bij de belegering van deze stad zijn tent had opgesteld naast die van zijn naamgenoot, de hertog van Normandië. Verder lezen we bij Ordericus dat graaf Robrecht op zijn terugreis door de Byzantijnse keizer Alexius I Comnenus met geschenken werd overladen (vol. V, p. 277).

Het eerste Vlaamse drama dat Ordericus uitvoerig beschrijft is, zoals gezegd, de slag van Kassel van 1071, waar Robrecht de Fries zijn neef, de legitieme graaf Arnulf III, versloeg. De feiten zijn bekend. In 1070 is graaf Boudewijn VI overleden en werd hij opgevolgd, volgens zijn eigen wens, door zijn zoon, de vijftienjarige Arnulf III. Daarop ondernam diens "boze oom", Robrecht de Fries, broeder van de overleden Boudewijn VI, een krijgstoct om de jonge vorst te ontronen en zelf over Vlaanderen te heersen. Op 22 februari 1071 werd te Kassel slag geleverd tussen de Fries en zijn aanhangers enerzijds en Arnulf, diens aanhangers en diens leenheer, koning Filips I van Frankrijk, anderzijds. De overwinning van de usurpator was volledig, de jonge graaf verloor het leven en Filips I sloeg op de vlucht⁵. Ordericus brengt het verhaal van de

5 Voor de historische context zie F.L. GANSHOF, *Vlaanderen onder de eerste Graven*, Antwerpen, 1944, p. 40-45. Voor een gedetailleerd verhaal van de slag van Kassel,

slag en beschrijft hoe de ridders van de Fries er in slaagden onverhoeds hun tegenstanders te overvallen (vol. II, p. 280-84).

Vanwaar deze opvallende belangstelling van de monnik van St.-Evroul voor dit Vlaamse drama? Het ligt natuurlijk aan de *Norman connection*. Inderdaad, een van de *dramatis personae* was de koning van Frankrijk, leenheer van hertog Willem van Normandië. Op staatkundig vlak speelde de Franse heerser geen rol van enige betekenis in het Normandische vorstendom en had hij slechts effectieve macht binnen zijn *domaine direct* rond Parijs en Orléans. Doch op het feodale vlak was zijn leenheerschap wel betekenisvol en werden zijn feodale rechten ten volle erkend door zijn Normandische vazal. Hoewel Willem als koning van Engeland veel rijker en machtiger was dan zijn Franse leenheer, was hij – als echte feodale figuur – zich wel bewust van zijn feodale plicht om zijn leenheer bij te staan in tijd van nood. Hij stuurde dan ook een contingent van tien ridders naar Kassel, aangevoerd door William fitzOsbern, de stadhouder van de Veroveraar in Normandië. Dat dit geen symbolisch of theatraal gebaar was, maar bedoeld als een effectieve inzet bleek toen William fitzOsbern in de slag van Kassel sneuvelde.

In diezelfde Normandische context kan men de gevoelvolle *pasus* lezen waar Ordericus de diepe droefheid beschrijft van de Vlaamse Mathilde toen ze vernam dat haar jonge neef Arnulf te Kassel was gesneuvelde. Ze treurde om “de wreedheid van haar broer die de ondergang had veroorzaakt van een beminde neef en vele vrienden”. Hieraan voegt de Normandische monnik eerder onverwacht de bedenking aan toe: “zo slaat de almachtige God de stervelingen ... brengt de trotse lieden ten val en toont duidelijk dat Hij vanuit de hemel de hele wereld beheerst” (vol. II, p. 284).

Aan het slot van dit hoofdstuk is nog een woord over een verkeerde informatie in Ordericus' werk op zijn plaats. Hij schrijft

zie C. VERLINDEN, *Robert Ier le Frison. Comte de Flandre. Etude d'histoire politique*, Antwerpen, 1935 (Univ. Gent. Werken ... Faculteit Letteren, 72), p. 57-70.

nl. dat Robrecht de Fries de oudste zoon was van Boudewijn VI en dus diens legitieme erfopvolger, terwijl de Fries in werkelijkheid een broer en helemaal geen zoon was van de in 1070 overleden graaf. Het is natuurlijk mogelijk dat Ordericus zich gewoon vergist heeft⁶, maar dit lijkt me onwaarschijnlijk, want we staan hier niet voor een obscuur detail, maar voor de erfopvolging aan het hoofd van een groot vorstendom. Wat is het alternatief? Dat Ordericus zonder meer opzettelijk een onwaarheid de wereld inzond lijkt even onwaarschijnlijk, want waartoe zou dit hebben gediend? Een derde mogelijkheid is dat Ordericus de slag van Kassel heeft gezien als een gerechtelijk tweegevecht tussen twee pretendenten, waarbij *justo judicio Dei* de overwinning was gegaan naar wie de *justa causa* aan zijn kant had. Dit moest betekenen dat Robrecht de Fries als oudste zoon van de overleden graaf de legitieme opvolger was. Dit soort van aanvoelen mag ons bizar lijken, maar het kadert in de middeleeuwse visie van de alwetende God die het menselijk bestaan leidt. Marjorie Chibnall heeft het probleem gezien en er op gewezen dat Ordericus zeer veel belang hechtte aan het feodale erfrecht, zodat Robrecht, wiens *justa causa* triomfeerde, een ten onrechte onterfde oudste zoon werd⁷. Het lijkt me inderdaad aannemelijk dat Ordericus zichzelf had overtuigd dat de overwinnaar van Kassel als oudste zoon van Boudewijn VI verdiende de legitieme graaf te worden.

Het tweede Vlaamse drama waaraan de Normandische monnik aandacht besteedt speelde zich af in de "beroerlijke" jaren 1127-28, na de moord op graaf Karel de Goede. De reden van Ordericus' interesse ligt voor de hand, want één van de hoofdspelers was de Normandische ridder Willem Clito. Hij was de zoon van de legitieme hertog van Normandië, Robert Curthose, die na de rampzalige slag van Tinchebrai in 1106 door zijn eigen broer, koning Hendrik I van Engeland, van zijn hertogdom was beroofd en voor de rest van zijn dagen gevangen gehouden in een Engelse burcht.

6 C. VERLINDEN, *Robert Ier*, p. 57, n. 3 en M. CHIBNALL (ed.), *The Ecclesiastical History*, vol. II, p. 281, n. 5 wijzen op vergissingen van de Normandische monnik.

7 Ordericus "assumed that (Robrecht de Fries) must have been a disinherited oldest son" (vol. II, p. XXXVII).

Zijn zoon was, volgens Ordericus, een “schitterende jongeman, knap, stoutmoedig en eerlijk” (*adolescens praeclarus, pulcher, audax et probus*) (vol. VI, p. 368). Hij zong op wraak op zijn “boze oom” en droomde ervan zijn vader te bevrijden. Hij was de natuurlijke leider van zijn landgenoten die loyaal waren gebleven aan hertog Robert, maar deze oppositie kon vooralsnog op weinig succes bogen. Hierin kwam onverwacht verandering toen de kinderloze graaf Karel de Goede op 2 maart 1127 te Brugge werd vermoord en Willem Clito één van de vele pretendentes was voor de opvolging. Vlug werd duidelijk dat hij de beste kans maakte, want hij was een kleinzoon van de Vlaamse gravendochter Mathilde (gehuwd met Willem de Veroveraar) en een achterneef van Robrecht de Fries. Hij had in zijn jeugd veel contact gehad met Vlaanderen en werd gesteund door koning Lodewijk VI van Frankrijk, de leenheer van het graafschap. Binnen de kortste keren werd de jonge Normandiër dan ook als de legitieme opvolger van Karel de Goede erkend door de Vlaamse baronnen en stedelingen, die hem leenhulde brachten.

Hier volgt thans het Normandisch gekleurd - en zelfs verkleurd - relaas van Ordericus (vol. VI, pp. 368-76). In het begin van maart 1127⁸ werd graaf Karel van Vlaanderen te Brugge, terwijl hij geknield de mis hoorde, vermoord door Burchard⁹ en 32 andere ridders. Ordericus noemt Borsiard en de zijnen *ferales homicidas* (beestachtige moordenaars) en *diros carnifices* (wrede slachters). De nieuwe graaf, zo gaat Ordericus verder, die het vorstendom krachtens erfrecht uit de hand van de koning had ontvangen, zag het als zijn eerste plicht de “verraders van graaf Karel” te vervolgen en zonder genade te bestraffen: ongeveer 111 werden terechtgesteld. Hun verbitterde verwanten complotteerden om de graaf ten val te brengen. Twee van deze samenzweerders, aldus steeds Ordericus, Iwein van Gent en Daniel van Dendermonde, richt-

8 Ordericus vergist zich van datum waar hij schrijft “1 maart” i.p.v. 2 maart.

9 Diens naam verschijnt in de bronnen meestal als *Borsiardus*, maar ook *Bordsiardus* en *Burchardus* komen voor. Waar Ordericus de bijnaam *de Insula* vandaan haalt is onduidelijk, tenzij het feit dat hij te Rijsel werd terechtgesteld hier een rol heeft gespeeld (Galbert, cap. 80).

ten zich listig tot Diederik van de Elzas, een zoon van Gertrudis, dochter van Robrecht de Fries, wezen hem op zijn erfrecht, overhaalden hem om zich als tegenkandidaat op te stellen tegen Willem Clito en verzekerden hem van hun steun. Vlaanderen was nu in twee kampen verdeeld, die elkaar heftig bestreden tot de tragische ontknoping in juli 1128, toen de jonge Normandiër bij het beleg van Aalst “al te roekeloos volgens zijn eigen omgeving” in de hand gewond werd door een speerpunt en vijf dagen later aan de gevolgen van gangreen overleed. Hij werd begraven in de St.-Bertijnsabdij: Ordericus heeft de tekst van het grafschrift gekopieerd. Diederik van de Elzas werd binnen de kortste keren door de Vlamingen en de omliggende vorsten als nieuwe graaf erkend.

Bij deze Ordericaanse versie horen enkele woorden van commentaar. Dat Diederik van de Elzas zich pas laattijdig en op aandringen van de “vrienden en magen” van de moordenaars van graaf Karel kandidaat heeft gesteld voor het graafschap beantwoordt niet aan de werkelijkheid. We weten immers uit Galbert van Brugge (cap. 47) dat reeds op 20 maart 1127 een bode van Diederik te Brugge aankwam met een brief waarin hij zijn rechten op de erfopvolging (*jure cognationis*) liet gelden¹⁰. Dat hij in zijn ambitie gesteund werd door de Erembalden klopt al evenmin, want zijn aanhang vond hij in de steden, wier rechten en voorrechten door Willem Clito waren miskend, zoals welsprekend geargumenteed door Iwein van Aalst in zijn ophefmakende rede tijdens een volksofstand te Gent op 16 februari 1128¹¹. De grote steden waren ook bekommerd om hun handelsbetrekkingen met Engeland: een Vlaams-Engelse oorlog om Clito's droom te verwezenlijken was wel het laatste wat ze wensten en ze voelden zich veiliger met een graaf Diederik, die geen Engelse avonturen op het oog had.

10 Van Galbert hebben we nu twee moderne uitgaven: H. PIRENNE (ed.), *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre par Galbert de Bruges*, Parijs, 1891, p. 76 en J. RIDER (ed.), *Galbertus notarius brugensis. De multro, traditione et occisione gloriosi Karoli comitis Flandriarum* (Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis XXXI), Turnhout, 1994, p. 98.

11 ‘The Ghent Revolt of February 1128’, in: R.C. VAN CAENEGEM, *Law, History*, p. 107-112.

Het is ook bevreemdend dat Ordericus geen enkel begrip toont voor de oorzaken van de samenzwering tegen graaf Karel. Wat bracht die ridders ertoe hun eigen landsheer te vermoorden en wat was het motief van hun mentor, Bertulf, de kanselier van Vlaanderen en proost van een belangrijk kapittel van kanunniken, om zijn eigen werkgever te verraden? Deze eminente geestelijke wordt door Ordericus niet eens met naam vernoemd. Dat Ordericus zich deze vragen niet stelt wijst op een gebrekkige duiding. Voor de sociale achtergrond van de aanslag van 2 maart 1127 heeft hij geen oog – de daders zijn zonder meer een troep redeloze moordenaars – en evenmin voor de economische belangen van de grote steden. Indien Ordericus op de hoogte was van de onvrije afkomst van de samenzweerders, zou dat een aanvullende reden zijn geweest voor zijn afschuw, want zoals Marjorie Chibnall constateert, hij toont een bijzondere afkeer voor “*social climbers raised from the dust*” (vol. I, p. 41). Het is verder ook opvallend dat Ordericus niet speculeert over de bredere politieke aspecten van Willem Clito’s leiderschap. Dat hij ooit hertog van Normandië zou worden waardoor een personele unie zou ontstaan tussen Vlaanderen en Normandië en een einde zou komen aan een lange reeks Vlaams-Normandische conflicten vermeldt hij niet. De kroniekschrijver spreekt evenmin van een mogelijke invasie van Engeland, de bevrijding van hertog Robert en zijn restauratie aan het hoofd van zijn hertogdom en zelfs zijn troonsbestijging in Engeland en de vorming, op langere termijn, van een personele unie tussen Engeland, Normandië en Vlaanderen: deze grootse perspectieven hebben zijn verbeelding onberoerd gelaten. De verklaring voor dit alles ligt wellicht in Ordericus’ al te exclusieve fascinering voor Clito – zijn grote held – en diens hoop en tragisch einde.

Als een soort spin-off van de Clito-saga besteedt onze monnik ook aandacht aan de lotgevallen van Willem van Ieper, door Dr. Warlop beschreven als de “bastaard van het grafelijk huis van Vlaanderen, een zwervend ridder van condottiereformaat, die al tijdens zijn leven een bijna legendarische figuur was geworden”¹².

12 E. WARLOP, ‘Willem van Ieper een Vlaams condottiere’, in: *Verslagen en Mededelingen van de Leiegouw*, 6 (1963), p. 107.

Hij was de onwettige zoon van Filips van Lo, zelf een zoon van Robrecht de Fries, en werd gedurende enkele weken na de moord op graaf Karel als een kanshebbende pretendent voor de erfopvolging beschouwd, maar ook verdacht van sympathie voor de Erembalden-clan. Hij werd vlug overvleugeld door de kandidaat van koning Lodewijk VI, Willem Clito.

Zijn latere avonturen zijn hier verder niet relevant, maar het loont wel de moeite na te gaan wat onze kroniekschrijver over hem vertelt. Volgens zijn versie (vol. VI, p. 370) zou Willem van Ieper, zodra hij het nieuws van de moord op graaf Karel had vernomen, de burch van Brugge hebben belegerd en de moordenaars vastgehouden tot de komst van de koning van Frankrijk. Deze voorstelling klopt niet met de feiten, want Willem van Ieper heeft de kat uit de boom gekeken en het is Gervas van Praet die de aanval op de Erembalden heeft ingezet. Verder weet Ordericus, steeds tuk op Normandische ingrediënten, te vertellen (vol. VI, p. 374) dat de Ieperse bastaard, als een tegenstander van Willem Clito, gevangengezet werd in de burch van Trie, in de Vexin, onder de hoede van Amaury van Montfort. De moderne kritiek weet niet goed wat te maken van dit verhaal. Marjorie Chibnall merkt droogjes op dat *“there is nothing to suggest that he was ever in the hands of Amaury of Montfort”* (VI, p. 374, n. 3) en Ernest Warlop, die ook melding maakt van deze passus, schrijft dat Ordericus *“feitelijk van heel de zaak weinig afwist”*¹³. In dezelfde context kan ook het verhaal worden vermeld van de drie burchten van Ieper (vol. VI, p. 374) met Marjorie Chibnall’s commentaar dat *“Orderic’s story is pure romance, and cannot be connected with any known historical episode”* (*ibid.*, n. 3). Hier is de *Historia Ecclesiastica* ernstig ontspoord: *quandoque dormitat et bonus Ordericus!*

Bij de aanvang van mijn onderzoek heb ik de vraag gesteld wat de Normandische kroniekschrijver wist en begreep van zijn buurland. Na het korte overzicht van de vorige bladzijden kan ze als volgt worden beantwoord. Ordericus had zeker geen opvallende

13 E. WARLOP, ‘Willem van Ieper’, p. 184, n. 94.

belangstelling voor Vlaanderen. Het graafschap komt, zoals we hebben gezien, ter sprake wanneer hij de figuur belicht van enkele graven en in het bijzonder van Robrecht van Jeruzalem, de kruisvaarder die tot Ordericus' verbeelding sprak. Verder heeft hij uitvoerige aandacht besteed aan twee dramatische keerpunten in de Vlaamse geschiedenis, waar de *Norman connection* een belangrijk element was, maar zelfs hier slaat hij de bal herhaaldelijk mis of beweegt hij zich in het rijk der fantasie.

Aan het graafschap als machtig en rijk vorstendom, het karakter van zijn bevolking, de economische opgang en sociale emancipatie van de grote steden of zelfs aan de Vlaamse abdijen en bisdommen verspilt hij geen woorden. Ons antwoord is dus, zoals eerder gezegd, enigszins teleurstellend, maar wegens het belang en de woonplaats van Ordericus verdiende de vraag m.i. toch gesteld te worden en ze heeft toch tot een kleine oefening in historische kritiek geleid.

Damme en Sluis: de oorsprong en vroege stadsontwikkeling van twee middeleeuwse Zwinstadjes¹.

INLEIDING

Damme en Sluis zijn twee pittoreske stadjes in het polderland ten noordoosten van Brugge; Damme in België, Sluis net over de grens in Nederland. Hun huidige betekenis als bestuurlijk of economisch centrum is gering. Zij hebben hun bekendheid en voortbestaan voornamelijk te danken aan het streektoerisme, hun historisch erfgoed en de horeca. Dit was ooit anders: in de late middeleeuwen waren Damme en Sluis via een brede geul rechtstreeks verbonden met de Noordzee en behoorden zij tot de belangrijkste handelssteden van het graafschap Vlaanderen. Zij hadden hun grote bloei – voor Damme in de dertiende, voor Sluis in de veertiende en vijftiende eeuw – te danken aan hun rol als voorhavens van Brugge. De economische geschiedenis van de twee middeleeuwse stadjes kreeg dan ook reeds veel aandacht van de historici.²

- 1 Dit artikel is een grondig herwerkte versie van de bachelorpaper *Damme en Sluis. De oorsprong van twee Zwinsteden*, waarmee Ward Leloup onder begeleiding van dr. Bram Vannieuwenhuyze afstudeerde als bachelor in de geschiedenis aan de KU Leuven in 2012. Wij willen prof. dr. Jan Dumolyn van de Universiteit Gent hartelijk bedanken voor zijn stimulerende opmerkingen over deze tekst. Daarnaast zijn we ook Reinout Rutte, Magda Devos, Jan Hutsebaut en Alexander Lehouck erkentelijk voor verscheidene nuttige suggesties.
- 2 Onder meer: J.-P. SOSSON, 'À propos des "travaux publics" de Bruges, Bruxelles, Damme, Gand, Mons et Ypres aux XIVe et XVe siècles', in: O. CHAPELOT & P. BENOIT (red.), *Pierre & métal dans le bâtiment au Moyen Age*, Parijs, 1985, p. 103-115; B. FOSSION, 'Bruges et les petites villes du Zwin. À propos des "réseaux" urbains', in: *Het stedelijke netwerk in België in historisch perspectief (1350-1850). Een statistische en dynamische benadering* (Historische uitgaven. Reeks in -8", nr. 86), Brussel, 1992, p. 327-339; J.-P. SOSSON, 'Les "petites villes" du Zwin (XIVe-XVe siècles): des "espaces urbains" inviables?', in: P. CONTAMINE, T. DUTOUR et B. SCHNERB (red.), *Commerce, Finances et Société (XIe-XVIe siècles)* (Cultures et Civilisations médiévales IX), Parijs, 1993, p. 171-181, A. SAUNIER, 'L'Écluse. Une autre ville jetée à la mer?', in: *Villes et sociétés urbaines au moyen âge. Hommage à M. le Professeur Jacques Heers*, Parijs, 1994, p. 97-103.

De stadjes kenden een opmerkelijk snelle opgang. De vroegste vermelding van Damme waarover historici het eens zijn, gaat terug tot 1180³, die van Sluis tot 1290.⁴ Toen de stadjes voor het eerst in de teksten opdoken, hadden ze echter reeds een voorgeschiedenis achter de rug. Deze ontstaansgeschiedenis en primitieve stadsontwikkeling van Damme en Sluis zijn heel wat minder bekend. Nochtans bepaalden gebeurtenissen en keuzes in deze periode of de nieuwe steden levensvatbaar zouden zijn en werd toen de basis voor de latere bloei gelegd. Uiteraard is het aantal documenten dat ons over deze voorgeschiedenis kan inlichten bijzonder beperkt. Dat heeft ertoe geleid dat de visies, interpretaties en hypothesen omtrent het ontstaan van beide stadjes sterk uiteenlopen. Waar en wanneer hun oorsprong te situeren valt en wie daarbij een rol heeft gespeeld, zijn vragen die door de jaren heen en bij verschillende onderzoekers een ander antwoord kregen.

In dit artikel maken we een kritische synthese van het onderzoek naar het ontstaan en de vroegste stadsontwikkeling van Damme en Sluis, de grootste en belangrijkste Zwinstadjes.⁵ We opteren hierbij voor een multidisciplinaire en comparatieve aanpak: historisch onderzoek naar het ontstaan van steden moet immers worden aangevuld met bevindingen uit andere wetenschappelijke disciplines. We richten onze kritische blik dan ook niet enkel op de stadshistorische literatuur in de enge zin, maar zullen ook aandacht schenken aan bevindingen uit archeologisch, geologisch, (historisch-) geografisch en toponymisch onderzoek over Damme, Sluis én hun omgeving. Dankzij de comparatieve benadering kunnen we parallele of tegengestelde ontwikkelingen aanstippen.

Aangezien we in dit artikel enkel oog hebben voor het ontstaan en de vroegste stadsontwikkeling van Damme en Sluis, is ons on-

- 3 F. DEBRABANDERE, M. DEVOS e.a., *De Vlaamse gemeentenamen. Verklarend woordenboek*, Brussel, 2010, p. 59, K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, dl. 14, Brugge, 1933, p. 882.
- 4 J. A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling van Sluis tot de komst van de Bourgondiërs*, Gent, 1959, p. 14.
- 5 Wegens plaatsgebrek kunnen we helaas niet ingaan op het ontstaan van de drie andere Zwinstadjes: Hoeke, Monnikerede en Muide.

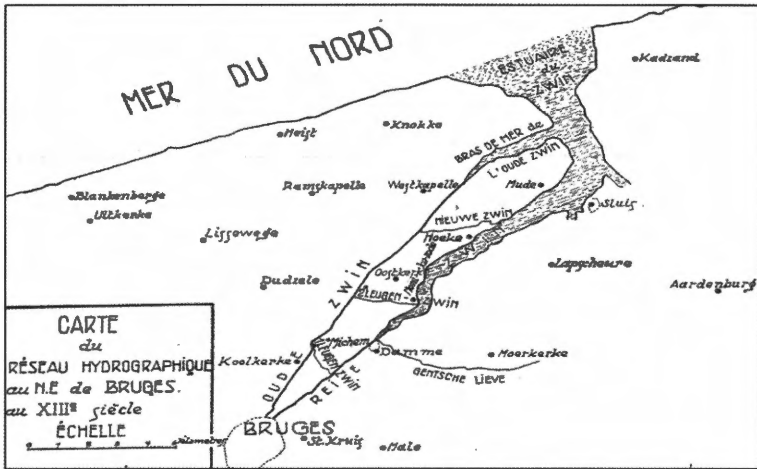
derzoek hoofdzakelijk beperkt tot de twaalfde en dertiende eeuw. In eerste instantie verbreden we de lens naar de landschappelijke context waarbinnen beide steden zich in die periode ontwikkelden. Vervolgens bieden we een synthetisch overzicht en een kritische evaluatie van de wetenschappelijke historiografie over het ontstaan van resp. Damme en Sluis sinds de negentiende eeuw. Het is binnen het bestek van dit artikel niet zozeer de bedoeling een exhaustief overzicht te geven van alle bijdragen die hierover zijn verschenen, dan wel om de evoluties in het onderzoek bloot te leggen. Tenslotte maken we de balans van het onderzoek naar de oorsprong van Damme en Sluis op en wordt een poging ondernomen om de historiografische evoluties in een bredere context te plaatsen en te verklaren.

EEN LANDSCHAP IN EVOLUTIE

De geschiedenis van Damme en Sluis is onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van het Zwin. Voor een goed begrip van wat verder in dit artikel volgt loont het dan ook de moeite een snelle blik te werpen op de landschappelijke evolutie van het Zwin en op de ontwikkelingen in de kennis hierover. Zo zal blijken dat de bedijkingsgeschiedenis cruciaal is: vóór deze bedijkingen vormde het geweld van de zee immers een permanente bedreiging voor de Vlaamse kuststreek en was permanente bewoning langs het Zwin onmogelijk.

Terwijl het Zwin tegenwoordig nog slechts een natuurreserveaat nabij Knokke is, ging het vroeger om een uitgestrekte zeearm in het noordwesten van het graafschap Vlaanderen. Deze waterloop, waarlangs schepen tot bij Damme en Sluis konden varen, was de levensader van beide stadjes. In de dertiende en veertiende eeuw, toen resp. Damme en Sluis hun grootste bloeifase kenden, was het Zwin een bevaarbare zeearm die nabij het huidige Knokke in zuidoostelijke richting het land binnendrong (afbeelding 1). Ter hoogte van Sluis maakte de waterloop een bocht en stroomde verder in zuidwestelijke richting tot op een vijftal kilometer van Brugge. De Reie verbond Brugge met dit uiterste punt van het Zwin.

Reeds vanaf de negentiende eeuw onderkende men het belang van het Zwin voor de stadsontwikkeling van Damme en Sluis, maar

Afbeelding 1: het verloop van het Zwin in de dertiende eeuw (overgenomen uit: A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin. Damme, Mude, Monikerede, Hoeke et Sluis', in : *Etudes d'histoire dédiées à la mémoire d'Henri Pirenne par ses anciens élèves*, Brussel, 1937, p. 131).

de kennis over deze waterweg, vooral gebaseerd op geschreven bronnen, archeologische vondsten en het toenmalige landschap, bleef aanvankelijk al bij al beperkt. Onderzoekers waren de mening toegedaan dat het gebied ten noordoosten van Brugge sinds de eerste eeuwen na Christus volledig overspoeld was door de zee.⁶ De volgende eeuwen zou de zee zich dan geleidelijk teruggetrokken hebben, waarna enkele brede kreek overbleven die evenwel ook langzaam verzandden. Het Zwin en de Reie werden beschouwd als natuurlijke overblijfselen van een grotere kreek die tot voorbij Brugge reikte.

Pas toen geologen na de Tweede Wereldoorlog meer inzicht verkregen in de geschiedenis van het landschap, onderging dit beeld grondige wijzigingen. Zo bleek de Vlaamse kuststreek tijdens de jongste twee millennia niet eenmaal, maar herhaaldelijk

6 R. BLANCHARD, *La Flandre. Étude géographique de la plaine flamande en France, Belgique et Hollande*, Parijs, 1906; A. DE SMET, 'Het waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw', in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 12 (1933), p. 1023-1059 en 13 (1934) p. 83-121; A. DE SMET, 'De geschiedenis van het Zwin', in: *De Vlaamsche Gids*, 27 (1938), p. 337-344; J. E. DE LANGHE, *De oorsprong der Vlaamsche kustvlakte*, Knokke, 1939.

overspoeld te zijn door de zee. Historici en geologen kwamen tot een chronologische reeks van strikt afgebakende, opeenvolgende transgressie- en regressiefasen van de zee, de zogenoemde Duinkerkeaanse transgressies.⁷ Naarmate meer onderzoek volgde, bleek ook dit model niet houdbaar te zijn. Vanaf de jaren 1980 namen historici en geologen alweer afstand van dit rigide interpretatiekader en werd gepleit voor een genuanceerder beeld. De ontwikkeling van de Vlaamse kustvlakte gedurende de laatste 2500 jaar wordt sindsdien gezien als een gevolg van een continue wisselwerking tussen de zee en de kustvlakte, beïnvloed door een geringe maar blijvende stijging van de zeespiegel en door verschillende processen van erosie en afzetting. Deze processen varieerden in tijd en ruimte, waardoor de zee op de ene plaats haar invloed kon uitbreiden, terwijl tegelijkertijd haar invloed op een andere plaats afnam.⁸ Getijden en getijdengeulen speelden een belangrijke rol in dit erosie- en sedimentatieproces.

De aandacht verschoof tevens van de overstromingen naar de stormvloed. In de middeleeuwen hadden vooral stormvloed een grote impact op de vorming van het landschap, eerder dan de grote overstromingen uit het Duinkerke-transgressiemodel.⁹ Dergelijke grote stormvloed stuwden het zeewater in de laaggelegen kustvlakte via riviermondingen en zwakke punten in de duinengordel en door de kracht van het water werden brede geulen in de bodem uitgeschuurd. Het zeewater stroomde volgens de getijden in en uit deze geulen en zette er zand- en kleideeltjes af. Hierdoor slibden de geulen geleidelijk aan weer dicht, een proces

7 M. RYCKAERT, 'Het ontstaan van het Zwin', in: F. DIERICKX-VISSCHERS & F. WELVAERT (red.), *2000 jaar Zwinstreek*, Knokke, 1985, p. 17-18.

8 W. WINTEIN, 'Historische geografie van de Zwinstreek. Een stand van zaken', in: A.R. BAUWENS (red.), *Aaneengeregen tijdankers* (Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, nummer 30), Aardenburg, 2002, p. 29-31.

9 D. TYS, 'De verwerping van het zgn. Duinkerke-transgressiemodel en nieuwe inzichten in de vroegste bedijking van de kustvlakte', in: E. HUYS & M. VANDERMAESEN (red.), *Polders en wateringen. Studiedag georganiseerd te Damme op 19 mei 2000* (Miscellanea Archivistica, Studia 139) Brussel, 2001, p. 17, 29; zie ook J. VERVLOET & E. THOEN, 'Verdrongen landschappen op de grens van Zeeland en Vlaanderen. Een interdisciplinair onderzoeksproject van het Vlaams-Nederlands Comité', in: *Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis. Themanummer: Mens, water en landschap. De Sint-Elisabethsvloed van 1404, 24* (2005), p. 37-47.

dat eeuwen kon duren, waardoor een uitgestrekt landschap van slikken en schorren ontstond.¹⁰ De slikken werden dagelijks tweemaal bij vloed overspoeld door het zeewater, terwijl de schorren enkel bij springtij overstromden.¹¹

Op deze wijze werd ook de Vlaamse kustvlakte in de vroege middeleeuwen een dynamisch landschap met slikken, schorren en getijdengeulen (afbeelding 2).¹² Eén daarvan, de Blankenbergse geul, sloot aan op de Reie (waarlangs het water uit het Vlaamse binnenland naar zee stroomde) en verbond Brugge met de zee. De voortdurende verzanding belemmerde evenwel in toenemende mate de scheepvaart op deze waterweg.¹³ Ter hoogte van Knokke lag een andere brede inham van waaruit ook enkele geulen landinwaarts liepen, maar niet tot bij Brugge.¹⁴ Maar hoe stond Brugge na het verzanden van de Blankenbergse geul in de tiende eeuw dan wel in verbinding met de zee? Er bestaan aanwijzingen dat de stad in de elfde eeuw in elk geval per schip bereikbaar was.¹⁵ Mogelijk groeven de Bruggelingen in deze periode in noordoostelijke richting een kanaal dat aansloot op één van de getijdengeulen daar.¹⁶ Deze waterweg zou later bekend staan als het *Oude Zwin*.¹⁷

10 M. RYCKAERT, 'Het ontstaan van het Zwin', p. 19-21.

11 A. VERHULST, *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1995, p. 11.

12 W. WINTEIN, 'Historische geografie', p. 41-42.

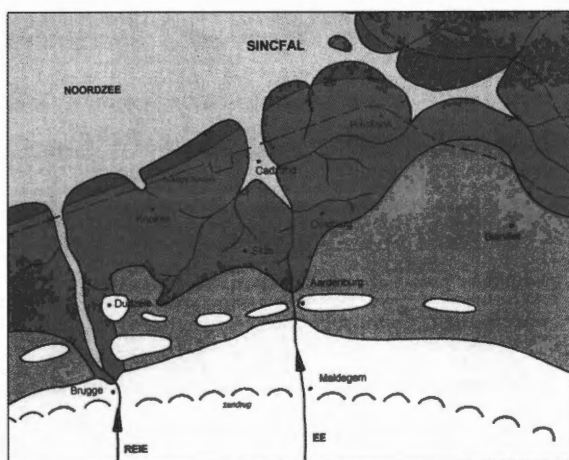
13 B. HILLEWAERT e.a., 'Een dynamisch waddenlandschap tijdens de eerste eeuwen na Chr.' in: B. HILLEWAERT, Y. HOLLEVOET & M. RYCKAERT (red.), *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 2011, p. 37-38.

14 Marc Ryckaert identificeerde deze inham als *Sincfal* (M. RYCKAERT, 'Topografie en hydrografie van de kustvlakte', in: V. VERMEERSCH (red.), *Brugge en de zee. Van Bryggia tot Zeebrugge*, Antwerpen, 1982, p. 20), maar Adriaan Verhulst toonde later aan dat deze identificatie niet opgaat. Verhulst noemde deze inham 'Zwin' (A. VERHULST, *Landschap en landbouw*, p. 30-32), maar deze benaming zaait dan weer verwarring.

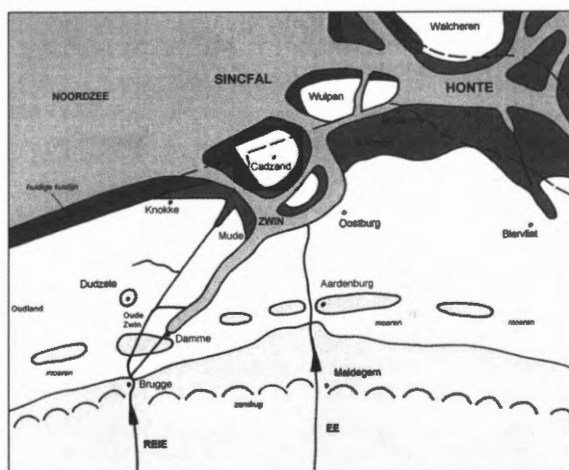
15 In het *Encomium Emmae Reginae* (lofdicht op koningin Emma) uit omstreeks 1040 wordt vermeld dat een kleine Engelse vloot tot Brugge voer en er aanmeerde op een plek in de buurt van de burcht (M. RYCKAERT m.m.v. B. HILLEWAERT, 'De vroegste topografische ontwikkeling van het middeleeuwse Brugge, van de 9de tot het begin van de 12de eeuw', in: B. HILLEWAERT, e.a., *Op het raakvlak*, p. 148).

16 M. RYCKAERT, 'Brugse havens in de Middeleeuwen', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming "Société d'Emulation" te Brugge*, 109 (1972), p. 18-20.

17 Eerste vermelding circa 1300: *thOude Zwin dat watert hute te Reinghers uliete* (K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl. 12, 1931, p. 112).

Afbeelding 2: de Zwinstreek in de derde eeuw na Christus (overgenomen uit: W. WINTEIN, 'Historische geografie van de Zwinstreek. Een stand van zaken' in: A.R. BAUWENS (red.), *Aaneengeregen tijdankers*, Aardenburg, 2002 (Bijdragen tot de geschiedenis van West-Zeeuws-Vlaanderen, nummer 30), p. 40).

Afbeelding 3: de Zwinstreek omstreeks 1250 (overgenomen uit: W. WINTEIN, 'Historische geografie van de Zwinstreek. Een stand van zaken' in: A.R. BAUWENS (red.), *Aaneengeregen tijdankers*, p. 46).

Naarmate de invloed van de zee afnam, nam de bewoning in de kustvlakte toe. In de elfde eeuw werd een reeks defensieve dijken opgeworpen om het land voor nieuwe overstromingen te behoeden. Eigentijdse schriftelijke bronnen zijn niet bekend en de kennis omtrent deze eerste bedijkingen is vooral gebaseerd op toponymische gegevens. De initiatiefnemers zijn al evenmin bekend, maar waarschijnlijk speelden de graven van Vlaanderen, met name Boudewijn V, graaf van 1035 tot 1067, een belangrijke rol bij deze werken.¹⁸ De dijken liepen vanaf Blankenberge langs de kustlijn tot Heist, waar zij zuidoostwaarts afbogen om de loop van de aldaar gelegen inham te volgen. Een laatste segment liep naar het zuidwesten en volgde vermoedelijk een bestaande kreek (afbeelding 3). Het *Oude Zwin* was ondertussen verder gekanaliseerd en stroomde ter hoogte van *Reigersvliet* via een sluis in het dijkensysteem, in de inham bij Knokke.¹⁹ Dat was geen ideale situatie voor de groeiende handelsstad Brugge, want grote schepen konden via dit kanaal niet tot in de stad varen.

In 1134 werd de Vlaamse kustvlakte andermaal getroffen door een zware stormvloed. Het nieuwe dijkenstelsel langs de kust hield stand, maar fungeerde tegelijkertijd als een soort trechter waardoor het zeewater met grotere kracht het onbeschermd land ten oosten van de dijken overspoelde. Bestaande getijdengeulen werden hierdoor sterk uitgebreid en zo ontstond een brede, bevaarbare kreek ten noordoosten van Brugge, het eigenlijke Zwin.²⁰ Deze bood een nieuwe uitweg vanuit Brugge naar zee, tenminste indien een nieuw kanaal werd gegraven tussen Brugge en het uiterste bevaarbare punt van deze kreek, zo'n vijftal kilometer ten noordoosten van de stad. Op dit punt werd een dam aangelegd door de Zwinkreek, waarrond later de stad 'Damme' zou groeien.²¹

18 M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen tot de Sint-Elisabethsvloed van 1404*, 2de druk, Dieren, 1983, p. 20-21.

19 B. HILLEWAERT e.a., 'De ontginning van het landschap', in: B. HILLEWAERT, e.a., *Op het raakvlak*, p. 115-116; M. RYCKAERT, 'Topografie en hydrografie van de kustvlakte', p. 21; A. VERHULST, *landschap en landbouw*, p. 30-31; W. WINTEIN, 'Historische geografie', p. 44-45.

20 M. RYCKAERT, 'Het ontstaan van het Zwin', p. 25.

21 M. RYCKAERT, 'Topografie en hydrografie van de kustvlakte', p. 21-22.

In tegenstelling tot wat historici vóór het midden van de twintigste eeuw dachten, is het eigenlijke Zwin dus pas in de twaalfde eeuw ontstaan en heeft het bovendien nooit verder dan Damme gereikt. Vanaf het midden van de twaalfde eeuw werden offensieve dijken aangelegd in opdracht van graven, abdijen en edellieden, teneinde de overgebleven getijdengebieden langs het Zwin in cultuur te brengen.²² Langs de oevers van het Zwin ontstonden in de dertiende eeuw nog enkele haventjes, met name Muide, Monnikerede, Hoeke en tenslotte ook Sluis.

Het Zwin was echter evenzeer onderhevig aan het natuurlijke proces van verzanding. Bovendien herleidde de toenemende inpoldering het Zwin tot een smalle geul. Het gevolg hiervan was dat bij vloed minder water de geul instroomde, wat het natuurlijke verzandingproces nog versnelde. Al snel vormden zich in de waterloop zandbanken die het scheepsverkeer hinderden en op termijn zelfs onmogelijk maakten, ondanks verscheidene pogingen van Brugge om het Zwin bevaarbaar te houden. Toen de Bruggelingen in de zeventiende eeuw een kanaal groeven van hun stad naar Oostende, was de rol van het Zwin definitief uitgespeeld, en daarmee ook de rol van de steden die van deze waterloop afhankelijk waren.²³

RONDON DE DAMSE DAM

Historici waren er zich reeds in de negentiende eeuw terdege van bewust dat het middeleeuwse Zwin belangrijk was voor het ontstaan en de primitieve ontwikkeling van Damme. Zo stelde Leopold August Warnkönig reeds in 1837 dat “sie ihr Entstehung der Natur [verdankt]”.²⁴ In zijn werk *Flandrische Staats- und*

22 Voor een overzicht van deze inpolderingen, zie A. VERHULST, ‘Middeleeuwse inpolderingen en bedijkingen van het Zwin’, in: *Tijdschrift van Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies*, 28 (1959), p. 21-57.

23 W. WINTEIN, ‘Historische geografie’, p. 47-48; M. RYCKAERT & A. VANDEWALLE, ‘De strijd voor het behoud van het Zwin’, in: V. VERMEERSCH (red.), *Brugge en de zee. Van Bruggia tot Zeebrugge*, Antwerpen, 1982, p. 53-70.

24 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 305*, II, 2, Tübingen, 1837, p. 1. Warnkönig was een Duits rechtshistoricus die zich onder meer toelegde op de Vlaamse middeleeuwse rechtsgeschiedenis.

Rechtsgeschiede bis zum Jahr 1305 vindt men onder meer een overzicht en uitgave van een aantal oorkonden uit de periode van 1180 tot 1304 die betrekking hebben op Damme. Voorafgaandelijk schetste Warnkönig een kort overzicht van de stadsgeschiedenis in deze periode, een onderwerp waarover hij twee jaar eerder reeds een artikel publiceerde in het tijdschrift *Messenger des Sciences et des Arts de la Belgique*.²⁵

Ondanks zijn interesse voor oorkonden verwees Warnkönig in de eerste plaats naar een laatmiddeleeuwse kroniekschrijver, volgens dewelke Damme zijn oorsprong en naam dankt aan een dam die kort vóór 1180 werd opgeworpen door Hollandse dijkwerkers.²⁶ Dat verhaal komt voor het eerst voor in de *Chronicon comitum Flandrensiūm*, een kroniek over de Vlaamse graven opgesteld in de tweede helft van de veertiende eeuw.²⁷ Tijdens een conflict tussen de Vlaamse graaf Filips van de Elzas en graaf Floris III van Holland werd deze laatste gevangengenomen. Daarop werd in 1167 in Brugge een verdrag afgesloten waarin werd vastgelegd dat Floris een duizendtal Hollandse dijkwerkers naar Vlaanderen moest sturen om te helpen bij de bedijking van de Vlaamse kustvlakte.²⁸ Op zijn kosten zouden deze dijkwerkers onder meer de dam hebben opgeworpen waar Damme is ontstaan. Een bres in deze dam kregen de dijkwerkers niet dicht, tot zij er een hond in wierpen. Aan dit wonderbaarlijke voorval zou Damme zijn naam *Hondsdamme* te danken hebben, althans volgens de veertiende-eeuwse kroniekschrijver.²⁹

25 L.A. WARNKÖNIG, 'Sur la ville de Damme au moyen-âge', in: *Messenger des sciences et des arts de la Belgique ou Nouvelles archives historique, littéraires et scientifiques*, 3 (1835), p. 457-474.

26 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, II, 2, p. 2-4.

27 *Recueil des chroniques de Flandre, publié sous la direction de la Commission Royale d'Histoire*, J.J. DE SMET (ed.), dl. 1 (Collection de chroniques belges inédites, publiée par ordre du gouvernement et par les soins de la Commission Royale d'Histoire, 3), Brussel, 1837, p. 34-261.

28 Voor een uitgave van dit verdrag, zie T. DE HEMPTINNE & A. VERHULST m.m.v. L. DE MEY, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-sept. 1191). II Uitgave, band I: regering van Diederik van de Elzas (juli 1128-17 januari 1168)* (Verzameling van de akten der Belgische vorsten, 6), Brussel, 1988, p. 424-427.

29 *Recueil des chroniques de Flandre*, J.J. DE SMET (ed.), dl. 1, p. 104-106.

Inderdaad, Damme stond aanvankelijk ook bekend onder de naam *Hondsdamme*.³⁰ Zo droeg het eerste zegel van de stad het opschrift *sigillum de Hondesdamma*.³¹ Terwijl het tweede deel van deze naam zonder twijfel verwijst naar de dam waar Damme ontstond³², kan het element *hond* echter op verschillende wijzen verklaard worden.³³ Het toponymische element *hond* of *honte* zou 'waterloop' kunnen betekenen, wat in het specifieke geval van *Hondsdamme* zeker mogelijk is. *Hondesdamme* zou dan bijvoorbeeld te verklaren zijn als 'aan de dam van de waterloop' (Zwin). Een andere mogelijke verklaring luidt dat de dam werd genoemd naar Hondo, destijds een gebruikelijke mansnaam, maar wie deze Hondo dan wel zou zijn, valt onmogelijk te achterhalen.³⁴

Volgens Warnkönig vormde zich na de bedijking aan het uiteinde van het Zwin een grote haven, waarrond al snel bebouwing groeide.³⁵ In het jaar 1180 werd begonnen met de bouw van de Onze-Lieve-Vrouwekerk en verkregen de lieden die zich bij de dam hadden gevestigd voor het eerst privileges van graaf Filips van de Elzas. Ook al was er volgens Warnkönig reeds eerder bewoning aanwezig, belangrijk werd de nederzetting pas rond 1180.³⁶ Aan het uitzicht en de functies van de primitieve nederzetting maakte Warnkönig verder geen woorden vuil.

30 Volgens sommige historici was de primitieve naam van Damme niet *Hondsdamme*, maar *Hendam* of *Heendam* (K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl. 5, Brugge, 1925, p. 882; M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 73; J.E. DE LANGHE, 'Heendam-Hondsdam (Damme)', p. 62). Daarbij verwijzen ze naar een passage in de veertiende-eeuwse kroniek van Sint-Bertijns. Hier lijkt echter een misverstand in het spel, vermits in deze kroniek *Hondsdam* en niet *Hendam* wordt vermeld: *super illa villam nomine Dam que in suo principio vocata fuit Hondsdam* (O. HOLDER-EGGER (ed.), 'Chronica Monasterii Sancti Bertini Auctore Iohanne Longo de Ipra', in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Tomus XXV*, Hannover, 1880, p. 814).

31 G. BONTE, 'En toch Hondesdamma', in: *Rond de Poldertorens*, 32 (1990), p. 76.

32 Zie bijv. ook de uitleg in het recente verklarende woordenboek van de Vlaamse gemeentenamen: "Datiefvorm van *dam* 'waterkering'. De naam verwijst naar een dwarsdijk die omstreeks 1180 in het Zwin werd aangelegd" (F. DEBRABANDERE, M. DEVOS e.a., *De Vlaamse gemeentenamen*, p. 59).

33 Voor een uitvoerig overzicht, zie J. HELSEN, *De woorden Wolf en Hond in plaatsnamen*, Leuven, 1961 (Toponymica, XVII), p. 17-33.

34 J.E. DE LANGHE, 'Heendam-Hondsdam (Damme)', in: *Rond de Poldertorens*, 35 (1993), p. 63.

35 L.A. WARNKÖNIG, 'Sur la ville de Damme', p. 458-459.

36 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede*, II, 2, p. 2.

De eerste privileges voor de stad Damme werden inderdaad vastgelegd in een oorkonde uit het jaar 1180, de vroegste oorkonde over Damme die bewaard bleef.³⁷ Via deze oorkonde stelde graaf Filips van de Elzas de inwoners van Damme vrij van alle tollens en doorgangsrechten in heel Vlaanderen, alsook van het Hanzerecht. Dat was een belasting die handelaars die geen lid waren van de Hanze dienden te betalen om toch van de voordelen van de Hanze te kunnen genieten.³⁸ De belastingvrijstellingen betekenden in elk geval een enorme stimulans voor de economische activiteiten van de Dammenaren.

Een volgende historicus die een vermeldenswaardige bijdrage aan het onderzoek naar de geschiedenis van Damme leverde, is Louis Gilliodts-van Severen. Deze jurist van opleiding legde zich ook toe op historisch onderzoek en werd bijv. stadsarchivaris te Brugge en lid van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis.³⁹ In 1891 publiceerde hij in de reeks *Coutumes des pays et comté de Flandre* een uitgave van de oorkonden over Damme van 1180 tot 1788, voorafgegaan door een inleiding met een korte geschiedkundige schets van de stad.⁴⁰ Gilliodts-van Severen trad zeer duidelijk in de voetsporen van Warnkönig: hij focuste vooral op de laatmiddeleeuwse rechtsgeschiedenis en voor het ontstaan van de stad nam hij de elementen uit Warnkönigs artikel uit de *Messenger des Sciences et des Arts* over. Zijn werk werd desalniettemin zeer belangrijk, aangezien het de standaarduitgave van de Damse oorkonden werd, waarnaar latere auteurs steeds zouden verwijzen.

37 Voor een recente wetenschappelijke uitgave, zie T. DE HEMPTINNE & A. VERHULST m.m.v. L. DE MEY, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128-sept. 1191). II Uitgave, band III: regering van Filips van de Elzas (tweede deel: 1178-1191)* (Verzameling van de akten der Belgische vorsten, 6), Brussel, 2009, p. 74-75.

38 H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek van Filips van de Elzas (1157-68 tot 1191)', in: *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 14 (1952), n° 3, p. 10.

39 Voor een biografie en complete bibliografie, zie A. VANDEWALLE e. a., *100 Jaar Gilliodts. Academische zitting en tentoonstelling ter herdenking van de voormalige stadsarchivaris Louis Gilliodts-van Severen (1827-1915)*, Brugge, 1980.

40 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome deuxième: Cadsant, Caprycke, Damme, Dixmude, Eecloo*, Brussel, 1891, p. 133-293.

Na Warnkönig en Gilliodts-van Severen bleef het lange tijd stil in de historiografie over het ontstaan van Damme. De volgende wezenlijke bijdrage kwam er pas in 1937 met Antoine de Smets artikel *L'origine des ports du Zwin*.⁴¹ Ook hij benadrukte het belang van de geografische situatie voor de vorming en ontwikkeling van de Zwinhavens en gaf een overzicht van de toen geldende opvattingen over de geschiedenis van het landschap. Vervolgens ging hij in op het ontstaan van Damme, Muide, Monnikerede, Hoeke en Sluis. In tegenstelling tot zijn twee negentiende-eeuwse voorgangers ging De Smet veel nadrukkelijker op zoek naar aanwijzingen voor vroegere bewoning in Damme. Naar het einde van de elfde eeuw kwam in de Zwinstreek steeds meer land droog te liggen en ontstonden de eerste bewoningskernen. Galbert van Brugge somde in zijn relaas over de moord op de Vlaamse graaf Karel de Goede in 1127-1128 de nederzettingen in de Brugse omgeving op.⁴² Van Damme was daarin echter geen sprake. De Smet kon niet anders dan bevestigen dat de oudste vermelding van Damme pas uit het jaar 1180 dateerde. Wat de voorgeschiedenis betreft, kwam hij dus van een kale reis terug: "nous ne savons rien de plus précis sur les premières origines de la ville".⁴³ Nochtans waagde hij zich een jaar later aan de uitspraak dat Damme werd gesticht rond 1150, zonder dit evenwel te beargumenteren.⁴⁴

De Smet verwees ook naar de *Hondesdamme*-legende, maar deed in tegenstelling tot Warnkönig wel uitspraken over de waarachtigheid. Volgens De Smet kan het verhaal een historische basis hebben, maar aangezien hierover in de tekst van het verdrag van Brugge niets is terug te vinden en het verhaal bovendien krioelt van de anachronismen, bleef hij terughoudend.⁴⁵ Recent

41 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin. Damme, Mude, Monnikerede, Hoeke et Sluis', in: *Etudes d'histoire dédiées à la mémoire d'Henri Pirenne par ses anciens élèves*, Brussel, 1937, p. 125-141.

42 De meest recente uitgave van dit overbekende verhaal vindt men in J. RIDER (ed.), *Galbertus notarius Brugensis, De multro, traditione, et occisione gloriosi Karoli comitis Flandriarum* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 131); Turnhout, 1994, voor de opsomming van de plaatsen in de Brugse omgeving, zie p. 100.

43 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 128-129.

44 A. DE SMET, 'De geschiedenis van het Zwin', in: *De Vlaamsche Gids*, 27 (1938), p. 345.

45 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 129.

wees Jacques de Groote er evenwel op dat een kopie van dit verdrag is opgenomen in het zogenoemde Derde Cartularium van Vlaanderen onder de rubriek 'Damme'.⁴⁶ Volgens hem moet er dan ook een verband bestaan tussen het verdrag en de stad.⁴⁷

Veel belangrijker is De Smets aandacht voor het belang van het nabijgelegen Brugge voor het ontstaan van Damme. Om haar rechtstreekse verbinding met de zee te behouden, zou de stad een dijk en een sluis hebben opgeworpen op de plek waar de Reie in het Zwin uitmondde. Dijk en sluis bleven nadien ook in haar bezit. Ter ondersteuning van deze stelling verwees De Smet onder meer naar de vele uitgaven *pro dico et spoya de Dam* in de Brugse stadsrekeningen. Bij deze dijk ontstond Damme als overslaghaven waar zeeschepen hun goederen konden overladen op kleinere schepen, die via de Reie tot bij Brugge konden varen. Vervolgens zou de Vlaamse graaf Damme dan in 1180 tot vrije stad hebben gepromoveerd (al is deze uitspraak niet correct, zie verder). Tenslotte haalde De Smet aan dat de stad ontstond op gronden die toebehoorden aan de Vlaamse graven. Dit blijkt onder meer uit het feit dat gravin Margareta van Vlaanderen tot tweemaal toe grafelijke gronden afstond voor een uitbreiding van de stad (in 1267 en 1272).⁴⁸

De belangrijke conclusie van De Smet luidde dus dat Damme zijn ontstaan had te danken aan een dijk, aangelegd door de stad Brugge.⁴⁹ Ook al durfde hij zich niet helemaal uit te spreken over de *Hondesdamme*-legende, toch zwakte hij deze op onrechtstreekse wijze af. De Bruggelingen waren verantwoordelijk voor de bouw van de Damse dam en hielden deze nadien in bezit. Dat betekent dat de rol van de Hollandse graaf Floris III en zijn dijkwerkers minder groot was dan de legende laat uitschijnen. Ook al werden er uit Hollandse hoek (misschien) financiering en werk-

46 LILLE, *Archives départementales du Nord*, série B, B 1563.

47 J. DE GROOTE, *Letterswerve*, 2003 (www.tzwin.be/letterswerve.htm), geconsulteerd op 13 september 2012.

48 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 130-132.

49 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 129-130.

krachten voorzien, toch was het de stad Brugge die de werken leidde en de dam in bezit had.

Een volgend belangrijk werk in de Damse historiografie is het boek *Damme*, uitgegeven in 1956 onder leiding van Huib Hoste.⁵⁰ Dit verzamelwerk vormt één van de meest uitgebreide werken over Damme, haar gebouwen en haar geschiedenis. In zijn bijdragen over de geschiedenis van de stad gaf Roger Vandenberghe een overzicht van wat het historisch onderzoek al had bereikt. In zijn 'historische samenvatting' volgde hij de visie van De Smet wat betreft de rol van Brugge bij het ontstaan van Damme: "De Bruggelingen lieten de Reie, een verbindingsader tussen hun stad en de Zwinarm, graven en bouwden aan hun samenkomst een zeesas [...]. Daar is Damme ontstaan als voorhaven van Brugge."⁵¹

Vandenberghe's tweede bijdrage gaat uitgebreider in op de ontstaansfase van de stad, hoewel volgens de auteur rond de eerste bewoning te Damme veel onduidelijkheden bleven bestaan.⁵² Vandenberghe gaf dan ook blijk van een zekere terughoudendheid en bleef op sommige vlakken eerder vaag. Zo schetste hij een beknopt overzicht van de bedijkingen in de streek op basis van nieuwe inzichten in de landschapsgeschiedenis, maar over de precieze locatie van de dam waarbij Damme ontstond bleef hij op de vlakte. Over de oorkonde uit het jaar 1180 meldde Vandenberghe dat graaf Filips van de Elzas Damme stadsrechten verleende en tot de rang van vrije gemeente verhief.⁵³ Dit gebeurde volgens hem "weinig jaren na haar ontstaan".⁵⁴ Elders wees Vandenberghe op het feit dat de nederzetting bij deze eerste vermelding in 1180 al een bedrijvige plaats moet zijn geweest, maar over de stadsontwikkeling vóór deze datum zei hij verder niets.⁵⁵ Kortom, Vandenberghe

50 H. HOSTE (red.), *Damme*, Antwerpen, 1956.

51 R. VANDENBERGHE, 'Historische samenvatting', in: H. HOSTE (red.), *Damme*, p. 21. De Smet ging er evenwel nog van uit dat de Reie tussen Brugge en Damme een overblijfsel was van een vroegere kreek (A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 127).

52 R. VANDENBERGHE, 'Bijdrage tot de geschiedenis van Damme', in: H. HOSTE (red.), *Damme*, p. 47.

53 R. VANDENBERGHE, 'Bijdrage tot de geschiedenis', p. 48-50.

54 R. VANDENBERGHE, 'Historische samenvatting', p. 21.

55 R. VANDENBERGHE, 'Bijdrage tot de geschiedenis', p. 50.

wist in zijn bijdragen amper iets nieuws toe te voegen aan het onderzoek naar het ontstaan van Damme.

De vaagheid en terughoudendheid van Vandenberghe zijn symptomatisch voor de Damse historiografie uit de jaren 1950. De toenmalige historici tastten nog grotendeels in het duister wat betreft de oorsprong van Damme, hoewel er toch reeds enkele verworvenheden bestonden. Vooreerst speelden de evolutie van het Zwin en het landschap een belangrijke rol bij het ontstaan van de stad. Het verhaal van de middeleeuwse kroniekschrijver mocht dan misschien fictief zijn, de bedijking van de streek - waarnaar in de kroniek wordt verwezen - heeft zeker een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van het stadje. Verder wezen historici op de mogelijke rol van Brugge. De plek waar Damme tot stad uitgroeide, was immers van grote waarde voor de verbinding van de nabijgelegen handelsstad met de zee. Ten slotte blijkt ook de Vlaamse graaf Filips van de Elzas een rol gespeeld te hebben bij het ontstaan van Damme. Dit laatste element zou vanaf de jaren vijftig meer aandacht krijgen.

NIEUWE WENDINGEN

In 1952 publiceerde de Genste mediëvist Hans Van Werveke een artikel over de economische politiek van de Vlaamse graaf Filips van de Elzas.⁵⁶ Daarin werkte hij de stelling uit dat deze een weloverwogen economische politiek voerde, waarvan de stichting van steden als Nieuwpoort, Grevelingen én Damme een onderdeel vormde. Tussen 1161 en 1163 usurpeerde Filips gronden aan de monding van de Aa en de IJzer met de bedoeling hier nieuwe steden te stichten, resp. Grevelingen en Nieuwpoort.⁵⁷ Deze rivieren verbonden de oudere steden Sint-Omaars en Ieper met

56 Filips van de Elzas werd aangesteld als graaf in 1157, toen zijn vader, graaf Diederik van de Elzas (1128-1168) voor twee jaar naar het Heilige Land vertrok. Vader en zoon regeerden samen tot Diederiks dood in 1168, al werd het beleid de facto door Filips bepaald (T. DE HEMPTINNE, 'Vlaanderen en Henegouwen onder de erfgenamen van de Boudewijns 1070-1244', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden. 2: Het sociaal-economische leven circa 1000-1500. Het stedelijke leven circa 1000-1400. Politieke ontwikkelingen circa 1100-1400*, Haarlem, 1982, p. 382-386).

57 H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek', p. 4-5.

zee, net zoals het Zwin de verbinding vormde tussen Brugge en de zee. De Smet had reeds aangetoond dat ook Damme werd opgericht op gronden die toebehoorden aan de Vlaamse graaf. De ontstaansomstandigheden van deze drie steden vertonen dus opvallende gelijkenissen.

Hoewel de dam en de sluis die de ligging van Damme bepaalden, door Brugge werden opgericht en in haar bezit bleven, zag Van Werveke toch aanwijzingen voor grafelijke inmenging bij het ontstaan van Damme. Daarbij verwees ook hij naar het verhaal in de veertiende-eeuwse kroniek, dat wel eens zou kunnen teruggaan op de herinnering aan de rol van Filips van de Elzas bij de bedijking van de Zwinstreek (en dus bij het ontstaan van Damme).⁵⁸ De graaf had zeker baat bij de totstandkoming van dergelijke nieuwe handelscentra. De tollens die er werden geheven, brachten de grafelijke schatkist heel wat op (bijv. de Zwintol die in Damme betaald diende te worden). Daarnaast bevoordeelde hij deze nieuwe stadjes tegenover oudere steden door hen handelsprivileges toe te kennen, zoals voor Damme gebeurde in de oorkonde van 1180. Hiermee stimuleerde de graaf de vorming van een nieuwe koopliedenstand, die in grotere mate aan hem onderworpen was dan deze in de oudere steden.⁵⁹ Volgens Van Werveke kon Damme dus worden beschouwd als een grafelijke stadsstichting, die bovendien deel uitmaakte van een breder, weloverwogen economisch plan.

In 1967 publiceerde Adriaan Verhulst een invloedrijk artikel waarin hij, steunend op het werk van zijn leermeester Van Werveke, het onderzoek naar de economische politiek van Filips van de Elzas verder uitdiepte.⁶⁰ Hij recupereerde de stelling van Van Werveke dat de graaf, gedreven door commerciële en politieke motieven, nieuwe havensteden stichtte, maar legde zich meer toe op de door de graaf gevoerde exploitatiepolitiek van zijn territorium. Zo stel-

58 H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek', p. 6-7.

59 H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek', p. 8.

60 A. VERHULST, 'Initiative comtale et développement économique en Flandre au XIIe siècle: le rôle de Thierry et de Philippe d'Alsace (1128-1191)', in: *Miscellanea Mediaevalia in memoriam Jan Frederik Niermeyer*, Groningen, 1967, p. 227-240.

de Verhulst dat de door Filips gestichte steden niet enkel een commerciële functie vervulden, maar eveneens een rol speelden in het nieuwe afwateringssysteem in de Vlaamse kustvlakte.⁶¹ De graaf liet deze nieuwe steden inrichten als plaatsen waarlangs het water uit de kustvlakte via grote sluisen naar zee kon worden afgeleid.⁶² Heel specifiek over Damme schreef Verhulst: “la fondation de Damme, en 1180, se situe dans le cadre des grands travaux que Philippe d’Alsace a fait entreprendre pour assurer la navigabilité du nouveau bras de mer qu’était le Zwin à cette époque”.⁶³

Eind jaren 1990, begin jaren 2000 pikte de Nederlandse stadshistoricus Reinout Rutte opnieuw in op het onderzoek naar stedenpolitiek en stadplanning door landsheren in de twaalfde en dertiende eeuw.⁶⁴ Daarbij besteedde hij onder meer aandacht aan de stadsstichtingen door Filips van de Elzas in Vlaanderen. Ook volgens Rutte speelde de graaf een rol bij de totstandkoming van Damme. Naast de door Van Werveke en Verhulst genoemde motieven, wees Rutte op het gebruik van stedenpolitiek en stadplanning als een grafelijk drukkingsmiddel om centrumsteden te controleren: via de nieuwe havensteden Damme, Grevelingen en Nieuwpoort kon Filips namelijk controle uitoefenen over de handelsstromen van en naar Brugge, Sint-Omaars en Ieper.⁶⁵ Waar Van Werveke en Verhulst voor Damme uitdrukkelijk over een stichting spraken, bleef Rutte voorzichtiger. Het is lang niet zeker of Filips Damme gesticht heeft, maar vast staat wel dat de graaf vanaf 1180 de ontwikkeling van een mogelijk oudere nederzetting bij de dam actief stimuleren.⁶⁶ Rutte besloot dat economische opbloei of een zich emanciperende bevolking bij de totstandkoming van Damme

61 A. VERHULST, ‘Initiative comtale’, p. 231.

62 A. VERHULST, ‘Polders en watering en in Vlaanderen: status quaestionis van het historisch onderzoek’, in: E. HUYSS & M. VANDERMAESEN (red.), *Polders en watering en*, p. 13.

63 A. VERHULST, ‘Initiative comtale’, p. 231.

64 Voor een algemeen overzicht, zie R. RUTTE, *Stedenpolitiek en stadplanning in de Lage Landen (12de-13de eeuw)*, Zutphen, 2002.

65 R. RUTTE, ‘Stadswording en machtspolitiek. Vergelijkend onderzoek met een modelmatige benadering’, in: *Historisch-Geografisch Tijdschrift*, 21 (2003), p. 84-86.

66 R. RUTTE, ‘Steden, graven en machtspolitiek. Stadplanning in Vlaanderen en Gelre in de 12de en 13de eeuw’, in: *Spiegel Historiae*, 39 (2004), p. 206.

eerder randvoorwaarden waren; van doorslaggevend belang was daarentegen de machtspolitiek van de Vlaamse graven.⁶⁷

Tijdens de tweede helft van de twintigste eeuw viel ook het lokale onderzoek naar het ontstaan van Damme niet stil. Een stimulans vormde de oprichting van de geschied- en heemkundige kring Sint Guthago in 1959, die specifiek de Zwinstreek als onderzoeksgebied heeft en het tijdschrift *Rond de Poldertorens* uitgeeft.⁶⁸ Desalniettemin was het wachten tot de jaren 1980 vooraleer er een stroomversnelling in het onderzoek kwam. Dit was een gevolg van het archeologisch en bodemkundig onderzoek dat in 1984 in de binnenstad van Damme werd uitgevoerd. Op basis van de archeologische bevindingen publiceerde Johan Termote in 1985 reeds een eerste artikel over het ontstaan en de primitieve ontwikkeling van de stad.⁶⁹ Dit artikel bood vernieuwende inzichten met betrekking tot de vroegste ruimtelijke ontwikkeling van Damme, een onderwerp dat in de oudere literatuur amper aan bod kwam.

In 1956 beweerde Vandenberghé al schoorvoetend dat de plaats waar Damme ontstond, een eilandje tussen twee uitlopers van het Zwin was geweest. De exacte ligging van de dam waarrond die nederzetting groeide, viel toen niet te bepalen.⁷⁰ Het bodemonderzoek in de jaren 1980 liet niet alleen toe de exacte locatie van de afsluitdijk te bepalen, maar ook het middeleeuwse verloop van de Zwinkreek door de stad te reconstrueren (afbeelding 4). Wat het verloop en het ontstaan van de andere dijken betreft, bleven (en blijven) voorlopig nog heel wat vragen bestaan. Termote vermeldde het verhaal over de Hollandse dijkwerkers, maar hechtte hier weinig geloof aan.⁷¹

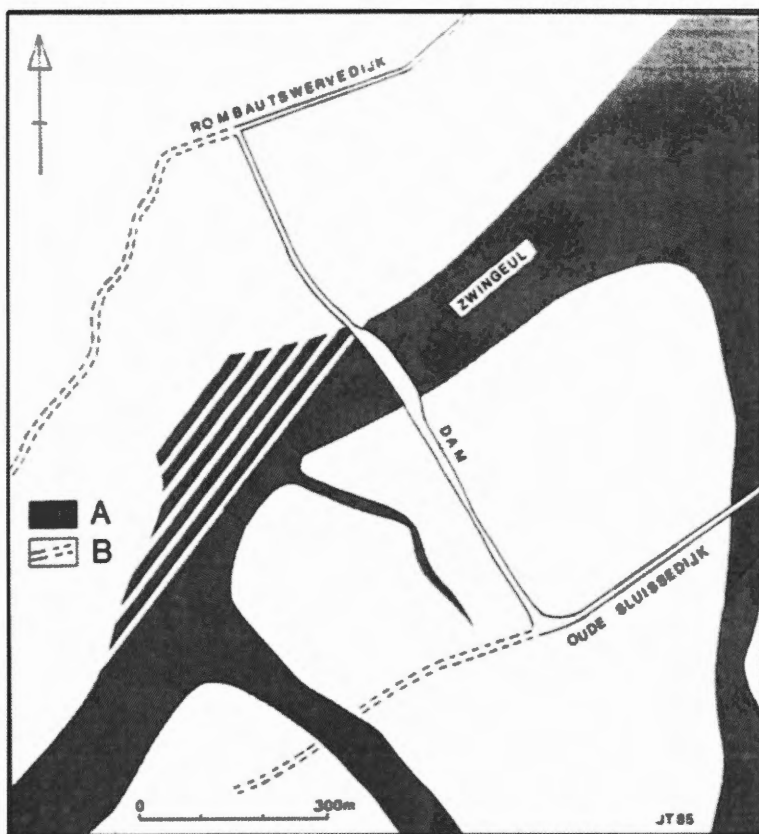
67 R. RUTTE, 'Steden, graven en machtspolitiek', p. 208.

68 Deze geschied- en heemkundige kring bestaat nog steeds; voor een overzicht van haar activiteiten, zie www.guthago.net.

69 J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', in: F. DIERICKX-VISSCHERS & F. WELVAERT (red.), *2000 jaar Zwinstreek*, Knokke, 1985, p. 102-111.

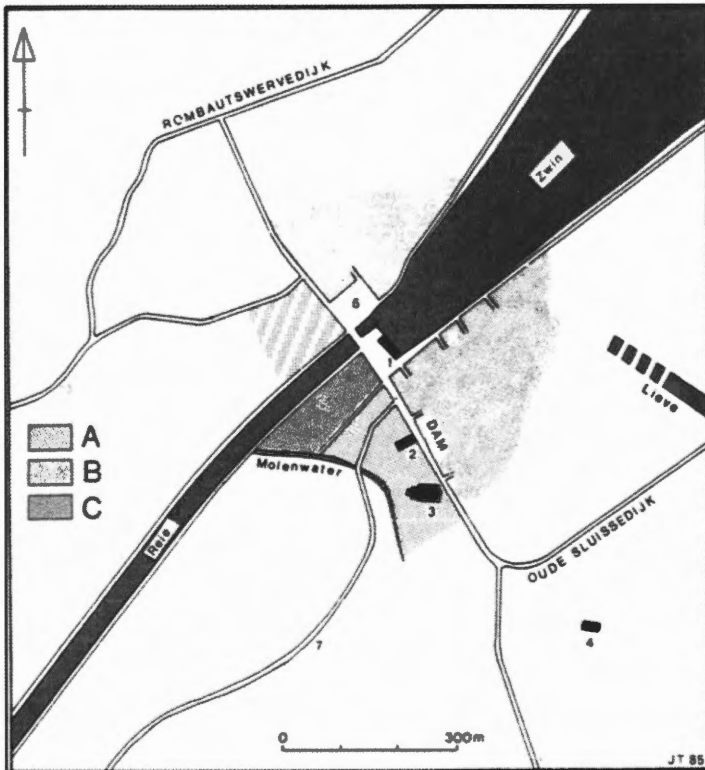
70 R. VANDENBERGHE, 'Bijdragen tot de geschiedenis van Damme', p. 48-49.

71 J. TERMOTE, 'Het Ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', p. 102-105.

Afbeelding 4: reconstructie van het landschap vóór de stichting van Damme door J. Termote: A/ Geul- en krekenselsel; B/ verloop en vermoedelijk verloop van de dijken (overgenomen uit: J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', in: F. DIERICKX-VISSCHERS en F. WELVAERT (red.), *2000 jaar Zwinstreek*, Knokke, 1985, p. 107).

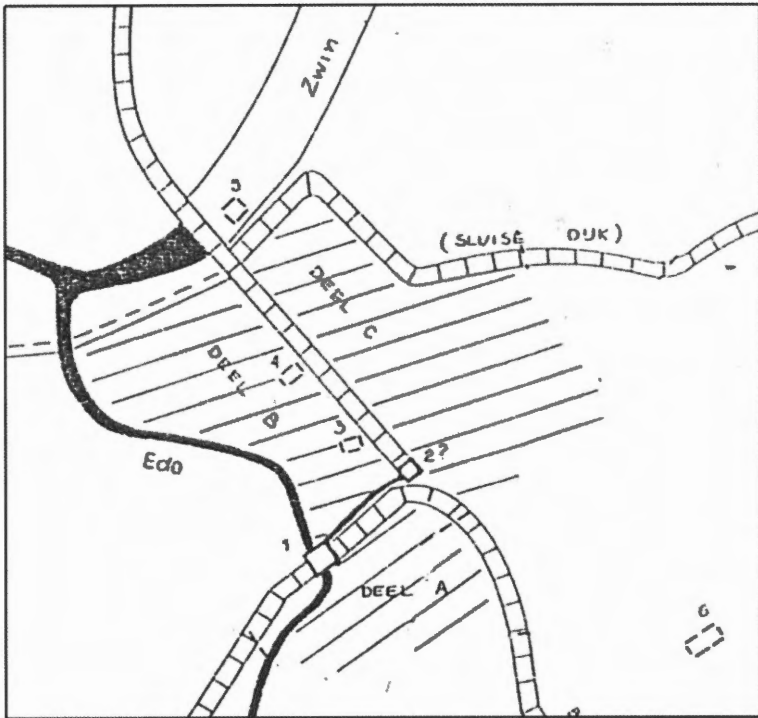
Volgens Termote was de eerste nederzetting vermoedelijk een vissersdorp, dat kort na de aanleg van de dam tot stand kwam en zich ten zuiden hiervan situeerde. De dam werd vermoedelijk rond 1170 aangelegd door de stad Brugge na aankoop van grafelijke gronden. Zoals door het vroegere onderzoek reeds werd aangetoond, hadden beide partijen hier immers baat bij. Nadat de stad Brugge de Reie had laten graven, evolueerde de vissersnederzetting vrij vlug tot een handelsplaats. In 1180 begiftigde de

Afbeelding 5; reconstructie van de ruimtelijke ontwikkeling van Damme door J. Termote: A/ twaalfde en eerste helft dertiende eeuw; B/ tweede helft dertiende eeuw; C/ slikkengebied in 1267 door Margareta van Vlaanderen aan de stad verkocht voor verdere stadsuitbreiding; 1/ Halle en schepenhuis; 2/ Sint-Janshospitaal; 3/ Onze-Lieve-Vrouwkerk; 4/ Sint-Katharinakerk; 5/ Korenmarkt (overgenomen uit: J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', in: F. DIERICKX-VISSCHERS en F. WELVAERT (red.), *2000 jaar Zwinstreek*, p. 107).

graaf het plaatsje dan ook met stadsrechten en vrijstelling van tol in het kader van zijn economische politiek. Het stadsareaal werd begrensd door de dam in het noorden, een kapel of kerk toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw in het oosten, ten zuiden door de beek van het Molenwater en ten westen door een uitgestrekt slikgebied waar de Zwingeul was afgesneden (afbeelding 5).⁷²

72 J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', p. 105-107.

Afbeelding 6: Damme omstreeks 1130 volgens M. Coornaert: 1/ eerste afwateringssluis; 2/ vermoedelijke tweede afwateringssluis; 3/ latere Onze-Lieve-Vrouwkerk; 4/ later Sint-Janshospitaal; 5/ latere stadhuis; 6/ latere Sint-Katharinakerk (overgenomen uit: M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', in: *Rond de Poldertorens*, 28 (1986), p. 71).

Een jaar na Termote publiceerde Maurits Coornaert het artikel *Waar en wanneer is Damme ontstaan?* in het tijdschrift *Rond de Poldertorens*. Coornaert verschilde duidelijk van mening met Termote. Vooreerst huldigde Coornaert een andere visie over de middeleeuwse landschaps- en bedijkingsgeschiedenis. Hij stelde namelijk dat reeds in de achtste eeuw een bevaarbare geul ontstond op de plek waar later het Zwin zou stromen. Al vóór het jaar 1000 werd een dijk opgericht ten zuiden van deze geul: de *Branddijk*.⁷³ Deze bevatte een sluis die zorgde voor de afwatering

⁷³ M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', in: *Rond de Poldertorens*, 28 (1986), p. 53, p. 60.

van het achterliggende gebied via de beek de Ede. Precies bij deze sluis ontstond omstreeks het jaar 1000 een eerste vissersnederzetting, de vroegste kern van het latere Damme.⁷⁴ Met andere woorden, Coornaert dateerde de oorsprong van Damme dus niet alleen veel vroeger in de tijd, hij situeerde die eerste nederzetting ook meer naar het zuidoosten (afbeelding 6, deel A).

Coornaert stelde dat het gebied ten noordoosten van Brugge omstreeks het midden van de elfde eeuw rijp was voor indijking. Om het gebied tussen Brugge en het latere Damme te vrijwaren van getijdenwerking, werd bij deze bedijking - die volgens Coornaert uit circa 1040 stamde - een dam aangelegd door de geul, aansluitend op de eerder vermelde *Branddijk*.⁷⁵ Door deze afdamming werd het vissershaventje echter afgesloten en vond een verschuiving van de bewoning plaats in noordelijke richting (afbeelding 6, deel B).⁷⁶ Een volgende stap in het inpolderingsproces was de aanleg van de *Sluise Dijk*, eveneens in de elfde eeuw, die vertrok aan de dam en in noordoostelijke richting langs de rechteroever van het Zwin liep. De bewoners van de primitieve nederzetting verhuisden nu ook naar het gebied tussen de dam en de *Sluise Dijk* (afbeelding 6, deel C), terwijl de oudste kern verlaten werd.⁷⁷ Aldus ging Coornaert opnieuw in tegen Termote, die de bewoning van de gebieden aan de noordzijde van de dam pas in de tweede helft van de dertiende eeuw dateerde.⁷⁸

Ten laatste tegen het midden van de elfde eeuw groeven de Bruggelingen de Reie uit tot bij Damme, na de opkoop van grafelijke gronden. Dit kanaal stimuleerde de ontwikkeling van de nederzetting enorm. Om die reden moet Damme volgens Coornaert dan ook al vóór 1180 stadsrechten hebben gekregen.⁷⁹ Hij verwees daarvoor naar de tekst van de oorkonde uit 1180, waarin de

74 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 62-63.

75 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 65-66.

76 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 73.

77 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 77-80.

78 J. TERMOTE, 'Het ontstaan en de stadsontwikkeling van Damme', p. 108.

79 Erg consequent was Coornaert niet, want in een ander artikel stelde hij dat Damme pas in het jaar 1180 stadsrechten kreeg (M. COORNAERT, 'De watermolen en de havenkille van Damme', in: *Rond de Poldertorens*, 32 (1990), p. 97-98).

Vlaamse graaf melding maakte van *burgensibus meis de Dam omnibus, infra scabinatum eiusdem villae manentibus*. Hieruit blijkt dat de plaats ten tijde van het opstellen van deze oorkonde reeds 'stad' (*villa*) werd genoemd en dat de bewoners het statuut van burgers (*burgenses*), bezaten.⁸⁰ Volgens Coornaert zou de stad dus al eerder het recht op een eigen schepenbank hebben verkregen, wat Damme in juridisch opzicht zelfstandig maakte en onderscheidde van het omringende platteland.⁸¹ Het klopt in elk geval wel dat de oorkonde uit 1180 geen melding van dat recht maakt en enkel handelsprivileges opsomt, in tegenstelling tot wat sommige historici eerder, maar ook later nog beweerden.⁸²

De opvattingen van Coornaert wijken dus vrij sterk af van de vroegere en recentere opvattingen over de oorsprong van Damme. Jammer genoeg is het niet steeds duidelijk op welke bronnen de auteur zich baseerde. Recent onderzoek heeft echter wel aangetoond dat de landschapsgeschiedenis die Coornaert schetste en waarvoor hij zich voornamelijk baseerde op het transgressiemodel, niet correct is. De accuratesse van Coornaerts visie blijft dus betwifelbaar, maar geeft wel aan dat er nog steeds onzekerheid heerst over de oorsprong van de stad Damme.

Een nieuw element in het onderzoek naar de oorsprong van Damme werd aangereikt door Adriaan Verhulst, toen deze in

80 Over de interpretatie van de begrippen *villa* en *burgenses* (en aanverwante begrippen) zijn al liters inkt gevloeid. Het is binnen het kader van dit artikel uiteraard niet mogelijk om dieper in te gaan op dit aartsmoeilijke debat. Voor een recent overzichtswerk terzake, voorzien van een uitgebreide bibliografie, zie J. VAN LOON, *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'. Een bijdrage van de diachrone semantiek tot de sociaal-economische geschiedenis van Noord-West-Europa, inzonderheid van de Nederlanden*, Gent, 2000.

81 M. COORNAERT, 'Waar en wanneer is Damme ontstaan?', p. 80-83. Mogelijk kreeg Damme stadsrechten tussen 1165 en 1177, toen Filips van de Elzas tal van steden in het graafschap Vlaanderen eenzelfde nieuwe keure schonk. Voor meer informatie over deze zogenaamde 'Grote Keure': R. C. VAN CAENEGEM & L. MILIS, 'Kritische uitgave van de 'Grote Keure' van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge (1165-1177)', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 134 (1977), p. 207-257.

82 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', 130; R. VANDENBERGHE, 'bijdrage tot de geschiedenis van Damme', p. 50; J. TERMOTE, 'Het ontstaan en stadsontwikkeling van Damme', p. 105; G. CALLAERT e.a., *Provincie West-Vlaanderen. Gemeente Damme*, p. 6.

1998 samen met Thérèse De Hemptinne en Lieve De Mey een ongedateerde grafelijke oorkonde uitgaf die tot dan toe weinig aandacht had gekregen.⁸³ Daarin stelde Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen van 1128 tot 1168, het toltarief voor de havenplaats *Letterswerve* (*Littersuerua*) vast. In de inleiding van deze uitgave opperde Verhulst dat deze plaats de voorloper van Damme moet zijn geweest.⁸⁴ Een bisschoppelijke oorkonde uit het jaar 1163 vermeldt dat de kapel van *Letterswerve* ondergeschikt was aan de kerk van Oostkerke, op de linkeroever van het Zwin. *Letterswerve* is enkel gekend via deze twee vermeldingen en de naam lijkt verdwenen te zijn na de tweede helft van de twaalfde eeuw. Volgens Verhulst kwam dat omdat de plaats verlaten werd ten voordele van het nieuwe, nabijgelegen Damme.

Zoals al duidelijk werd uit eerder onderzoek, ontstond Damme vóór 1180 aan het uiteinde van het Zwin dankzij de aanleg van een dam, de Reie en een sluis door de stad Brugge, wellicht in samenwerking met de graaf van Vlaanderen.⁸⁵ Verhulst voegde hieraan toe dat deze werken waarschijnlijk pas in de jaren 1170 werden uitgevoerd. Hiervoor baseerde hij zich op een grafelijke oorkonde uit 1174 over de onteigening van gronden aan het uiteinde van het Zwin om er een dijk te kunnen aanleggen. Volgens Verhulst was *Letterswerve* een haven die vóór de uitvoering van deze werken in dezelfde omgeving gelegen was.⁸⁶ Verhulst situeerde haar ontstaan tussen 1110 en 1163, vermits de kapel van *Letterswerve* ontbrak in de opsomming van kapellen afhankelijk van Oostkerke uit 1110.⁸⁷

83 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY en A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu, institué par le comte de Flandre Thierry d'Alsace (1128-1168) pour le port de Littersuerua, précurseur du port de Damme', in : *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 164 (1998), p. 143-172. De betekenis van deze oorkonde voor de handelsgeschiedenis van het graafschap Vlaanderen werd behandeld in A. VERHULST, 'Keulse handelaars in het Zwin tijdens de twaalfde eeuw en de vroegste ontwikkeling van de Vlaamse zeehavens', in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 81 (1998), p. 351-358.

84 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY & A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 143.

85 Ook elders in het graafschap toonde Filips van de Elzas zich zeer bedrijvig in het aanleggen van kanalen, zie H. VAN WERVEKE, 'De economische politiek', p. 12-13.

86 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY & A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 149-151.

87 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY & A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 146-147.

Hij identificeerde deze kapel tenslotte als de Sint-Katharinakerk, een geïsoleerde kerk ten zuidoosten van Damme.⁸⁸ In de ogen van Verhulst zou de oudste kern te Damme dus rond deze kerk hebben gelegen, langs een zuidelijkere uitloper van het Zwin (zie afbeeldingen 4 en 5).⁸⁹ Na de stichting van Damme werd *Letterswerve* door deze van kaaien voorziene haven, die bovendien een goede verbinding met Brugge bezat, overvleugeld en opgeslorpt.⁹⁰

Jacques de Grootte reageerde in 2003 op de visie van Verhulst met een eigen artikel over *Letterswerve*. De Grootte is geen historicus van opleiding, maar voert in zijn vrije tijd historisch onderzoek naar de Zwinstreek en publiceert de resultaten op zijn persoonlijke website (www.tzwin.be). Daarnaast is hij auteur van enkele artikels in *Rond de Poldertorens* en wordt zijn (historische) kennis van de streek ook door professionele historici gewaardeerd.⁹¹ De Grootte is het oneens met Verhulst inzake de lokalisering van *Letterswerve*.⁹² Indien *Letterswerve* effectief mag worden vereenzelvigd met een nederzetting rond de Sint-Katharinakerk, dan rijst de vraag waarom de Bruggelingen de Reie naar de noordelijke uitloper van het Zwin groeven en niet in de richting van het bestaande haventje.

Afgaand op het verloop van het Zwin stelde De Grootte bovendien dat de *Oude Sluisse dijk*, ten zuiden van de waterloop, werd aangelegd vóór het ontstaan van de eigenlijke Zwinkreek in 1134. Ter hoogte van Monnikerede maakte de kreek immers een bocht naar het westen, die niet te verklaren is indien de *Oude Sluisse*

88 In een artikel over de middeleeuwse parochie Oostkerke lokaliseerde ook Coornaert *Letterswerve* bij de Sint-Katharinakerk, evenwel zonder verdere argumentatie (M. COORNAERT, 'Het tienderecht in de oorspronkelijke parochie Oostkerke en op het eiland Wulpen (deel 1)', in: *Rond de Poldertorens*, 31 (1989), p. 17).

89 T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY en A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 151-154; A. VERHULST, 'Keulse handelaars', p. 356.

90 A. VERHULST, 'Keulse handelaars', p. 354, 356.

91 Verhulst, de Hemptinne en De Mey bedankten De Grootte bijvoorbeeld voor zijn hulp en advies bij hun uitgave van de oorkonde over *Letterswerve* (T. DE HEMPTINNE, L. DE MEY & A. VERHULST, 'Un tarif de tonlieu inconnu', p. 143).

92 J. DE GROOOTE, *Letterswerve*, 2003 (gepubliceerd op www.tzwin.be/letterswerve.htm), geconsulteerd op 13 september 2012.

dijk nog niet bestond in het jaar van de overstroming (afbeelding 1). Dit impliceert dat een nederzetting ter hoogte van de Sint-Katharinakerk, die achter deze dijk gelegen was, in de twaalfde eeuw was afgesneden van de waterloop en dus bezwaarlijk een belangrijke haven kan zijn geweest (afbeelding 5). Op basis van deze argumenten meende De Groote dan ook dat *Letterswerve* meer naar het noorden gelegen was, met name precies op de plek waar Damme in de jaren 1170 ontstond. Heikel punt is dan natuurlijk de naamsverandering: waarom werd *Letterswerve* plots Damme genoemd? De Groote achtte het mogelijk dat *Letterswerve* kort vóór het oprichten van de dam zodanig werd getroffen door een overstroming, dat de heropgerichte nederzetting genoemd werd naar die - inmiddels opgeworpen - dam.⁹³

Wie gelijk heeft, Verhulst of De Groote, valt voorlopig niet te achterhalen. Dankzij het onderzoek van beide historici weten we wel dat *Letterswerve* de oudste bewoningskern in Damme moet zijn geweest. Waar die bewoningskern precies lag en hoe die eruit zag, blijft echter voer voor speculatie. Er bestaan geen waterdichte argumenten om één van beide visies te verkiezen. Verhulst legde niet uit waarom de kapel van *Letterswerve* mag vereenzelvigd worden met de Sint-Katharinakerk. De Grootes uitleg over de naamsverandering bevredigt al evenmin: de overstroming die aan de basis zou hebben gelegen van de heropgerichte nederzetting en naamsverandering, is historisch niet gedocumenteerd. Archeologisch onderzoek kan in de toekomst misschien een oplossing brengen. Of misschien kan de toponymie raad brengen: Maurits Gysseling verklaarde de naam *Letterswerve* immers als 'kunstmatige heuvel in het zeekeleigebied'.⁹⁴ Als dat klopt, dan moet er worden gezocht naar een (voormalige) verhevenheid in het landschap, die bovendien door mensenhanden werd opgeworpen.

Na 2003 werden geen nieuwe inzichten meer toegevoegd aan het dossier over het ontstaan en de primitieve ontwikkeling

93 J. DE GROOTE, *Letterswerve*, 2003.

94 M. GYSSELING, *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijken West-Duitsland (vóór 1226)*, Brussel, 1960, p. 625.

van Damme. Wel verschenen enkele overzichtswerken over de geschiedenis van het stadje, waarvan het belangrijkste werd geschreven door Marc Ryckaert. In een boek over de meest markante 'plaatsen van herinnering' in de Nederlanden, schetste deze Brugse historicus een overzicht van de middeleeuwse op- en neergang van Damme, met uitgebreide aandacht voor de ontstaansfase van de stad.⁹⁵ Die startte met bedijkingswerken in de Zwinstreek in de jaren 1160-1170, waarbij op het uiterste bevaarbare punt van het Zwin een dam werd aangelegd. De juiste datering van deze werken is niet bekend, maar vermoedelijk vonden ze plaats na 1174, toen de Vlaamse graaf Filips van de Elzas er gronden onteigende met het oog op waterbouwkundige werken. In dezelfde periode groeven de Bruggelingen, op zoek naar een nieuwe verbinding met de Noordzee, een kanaal tot bij de dam, waar het water via een sluis in de dam in het Zwin uitmondde. Rond deze dam verrees al snel een nieuwe nederzetting, Damme, die zou uitgroeien tot de voorhaven van Brugge. Vóór de uitvoering van deze bedijkingswerken lag aan het uiteinde van het Zwin reeds een oudere havenplaats, *Letterswerve*, die als voorloper van Damme beschouwd kan worden. De exacte ligging van het plaatsje is nog omstreken. In het kader van zijn economische politiek stimuleerde de Vlaamse graaf de ontwikkeling van Damme via de toekenning van handelsprivileges, onder meer in 1180. Hiermee was de basis gelegd voor Dammes opgang tot één van de belangrijkste havensteden in het graafschap Vlaanderen.⁹⁶

Ryckaert is zeer goed op de hoogte van de vroegere en nieuwste ontwikkelingen in het onderzoek en heeft deze verwerkt in zijn bijdrage. Zijn synthese mag dan ook doorgaan als de huidige stand van het onderzoek naar het ontstaan van Damme. Bovendien is zijn bijdrage ook zeer toegankelijk voor een breder publiek zonder specifieke voorkennis van de streek of de Damse geschiedenis. De beknopte literatuurlijst vormt dan weer een goed vertrekpunt

95 M. RYCKAERT, 'Damme. Van bruisende havenstad tot schone slaapster', in: W. BLOCKMANS & H. PLEIJ (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland van prehistorie tot Beeldenstorm*, Amsterdam, 2007, p. 130-143.

96 M. RYCKAERT, 'Damme', p. 136-139.

voor al wie meer wil weten over de middeleeuwse geschiedenis van Damme. En met Ryckaerts bijdrage is ook ons overzicht van het onderzoek naar het ontstaan van Damme afgerond.

HET ONTSTAAN VAN SLUIS: EEN ANDERE STAD, EEN ANDER ONDERZOEK

Alvorens een overzicht te geven van de wetenschappelijke literatuur over het ontstaan van Sluis, is het nodig om enkele problemen in verband met de naam van de stad aan te stippen. Met Sluis moet men namelijk oppassen, want er bestonden meerdere plaatsen in het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen die Sluis heetten: naast Sluis aan het Zwin was er bijvoorbeeld ook Sluis in het ambacht Veurne en l'Écluse ten zuiden van Douai.⁹⁷ Verwarring is dus mogelijk en heeft ook effectief plaatsgevonden.⁹⁸

Een tweede 'probleem' met betrekking tot de naam van het stadje is dat Sluis aanvankelijk bekend stond onder een andere naam: *Lamminsvliet*.⁹⁹ In de dertiende eeuw was voornamelijk sprake van *Lamminsvliet*; de naam Sluis verscheen pas regelmatig vanaf 1302.¹⁰⁰ Nadat beide namen een tijd lang samen voorkwamen, haalde Sluis in de loop van de veertiende eeuw de bovenhand, terwijl *Lamminsvliet* in onbruik raakte. Een afdoende verklaring voor het

97 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling van Sluis*, p.16.

98 Zo beweerde Henri Pirenne in het eerste deel van zijn *Histoire de Belgique* dat de inwoners van de Nederlanden ("les Belges") reeds in de Karolingische periode handel drevén met het buitenland via de havens van Sluis, Quentovic en Dorestad (H. PIRENNE, *Histoire de Belgique. Des origines au commencement du XIVe siècle*, Brussel, 1900, p. 31). Zijn opvatting was gebaseerd op een oorkonde uit het jaar 831, waarin Lodewijk de Vrome de kerk van Straatsburg tolvrijheid verleende in heel zijn rijk, behalve in Quentovic, Dorestad en *Clusas*. Pirennes leerling Gaston-Gérard Dept toonde echter aan dat *Clusas* hier niet met het stadje aan het Zwin mag worden vereenzelvigd, maar waarschijnlijk naar een bergpas in de Alpen verwees (G.-G. DEPT, 'Le mot "Clusas" dans les diplômes carolingiens', in: *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne par ses anciens élèves et ses amis à l'occasion de sa quarantième année d'enseignement à l'université de Gand 1886-1926*, dl. 1, Gent, 1926, p. 89-90). Pirenne sprak zichzelf overigens tegen aangezien hij verder in zijn *Histoire de Belgique* stelde dat Sluis in 1293 werd gesticht aan de oevers van het Zwin (H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, p. 260).

99 K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl. 9, 1929, p. 56-57.

100 Een andere vermelding van Sluis vóór 1302 dateert uit 1290: *van dat de stede van Brucghe hoft es der Slus* (K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl.14, 1933, p. 882).

voorkomen van de twee namen is er nog niet. *Lamminsvliet* zou een lokale naam kunnen geweest zijn, terwijl Sluis aanvankelijk door lieden van buiten de stad werd gebruikt. Geleidelijk namen ook de bewoners van de stad zelf de benaming Sluis over en raakte *Lamminsvliet* in onbruik.¹⁰¹ Elisabeth Gottschalk stelde echter dat Sluis de oorspronkelijke naam van de stad was. *Lamminsvliet* was volgens haar een officiële benaming die evenwel niet werd gebruikt door bevolking of handelaars.¹⁰²

Dat het wel degelijk om eenzelfde plaats ging, blijkt uit een oorkonde uit 1309 waarin sprake is van *Lamminsvliet qu'on apelle Lescluze*.¹⁰³ Warnkönig, wiens bijdrage aan het onderzoek naar het ontstaan van Damme hierboven reeds werd besproken, zag dat echter anders. Hij was van mening dat er aanvankelijk twee nederzettingen bestonden, één in *Lamminsvliet* en een andere oostelijker bij een sluis.¹⁰⁴ Die situatie zou verklaren waarom er twee plaatsnamen bestonden. Helaas ging hij hier niet dieper op in en verzuimde hij argumenten naar voor te schuiven.

De precieze oorsprong van beide namen is onduidelijk. Sluis verwijst uiteraard naar een sluis, die zich mogelijk bevond in de dijk bij de nederzetting en waarlangs het water uit de achterliggende polders via een beek in het Zwin uitmondde.¹⁰⁵ Die beek was mogelijk de *Lamminsvliet*, wat letterlijk 'vliet van Lambert' betekent. Oorspronkelijk was dat dus een waternaam, die vanaf een bepaald moment ook als nederzettingsnaam werd gebruikt (een fenomeen dat wel vaker voorkwam, zie bijv. de vele dorpsnamen eindigend op -beek). Lambert verwees dan mogelijk naar de heer van

101 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', in: *Hansische Geschichtsblätter*, 32 (1905), p. 79-80.

102 M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, p. 53-54.

103 K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie*, dl.9, 1929, p. 56.

104 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 2, p. 36.

105 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 29.

Aardenburg, Lambrecht Nappin van Rodanburg (1100-1128),¹⁰⁶ of naar de heilige Lambertus, de beschermheilige van de stad.¹⁰⁷

Niet alleen de naam van de stad, maar ook de toekenning van stadsrechten vormde voorwerp van historisch debat. In Gramayes *Antiquitates illustrissimi comitatus Flandriae* (1708) en Sanderus' *Flandria Illustrata* (1641) staat te lezen dat Sluis stadsrechten zou hebben gekregen van Margareta van Constantinopel, gravin van Vlaanderen van 1244 tot 1278. Warnkönig verzette zich tegen deze opvatting. In zijn *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte* gaf hij een oorkonde van haar opvolger Gwijde van Dampierre uit het jaar 1293 uit waarin deze het rechtsgebied van de schepenen van *Lamminsvliet* vastlegde, de inwoners tolvrijheden verleende en hen een aantal betalingen oplegde.¹⁰⁸ Warnkönig dichtte dus een veel belangrijker rol toe aan Gwijde van Dampierre. Dat kwam niet alleen tot uiting in zijn betoog, maar ook in het regest bij de uitgave van de oorkonde: "Graf Guido von Flandern erhebt den Ort Lamminsvliet (oder Sluis) zur Stadt, und ertheilt ihm Privilegien."¹⁰⁹ Merk op dat Warnkönig *Lamminsvliet* en Sluis hier dan toch weer met elkaar vereenzelvigde.

Na rechtshistoricus Warnkönig ging ook de bekende diplomaat Alphonse Wauters dieper in op het ontstaan van Sluis. Hij deed dat in het kader van zijn uitgave van middeleeuwse oorkonden met betrekking tot de Belgische geschiedenis.¹¹⁰ In de uitgebreide inleiding op het zesde deel van deze imposante reeks, waarin oorkonden uit de periode 1280-1300 zijn opgenomen, stelde Wauters dat Sluis zeker na 1251 is ontstaan.¹¹¹ In het midden van

106 E. WARLOP, *De Vlaamse adel vóór 1300. Deel II: bijlagen. Alfabetisch repertorium van edele geslachten (midden 9de-eind 13de eeuw)*, Handzame, 1968, p. 127.

107 J.H. VAN DALE, *Een blik op de vorming der stad Sluis en op den aanleg harer vestingwerken van 1382 tot 1578*, Middelburg, 1871, p. 1-2.

108 L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, p. 62-64.

109 Resp. L.A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 2, p. 36-38 en p. 62.

110 *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, A. WAUTERS e.a. (ed.), 11 delen, Brussel, 1866-1971.

111 A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique*, dl. 6, Brussel, 1881, p. ci.

de dertiende eeuw hadden de Gentenaars immers het plan opgevat om een kanaal te graven naar het Zwin, meer bepaald naar Aardenburg. In een oorkonde uit 1251, die de jurisdictie over dit kanaal en haar oevers nader bepaalde, wordt verwezen naar het gebied tussen Aardenburg en Muide, waar Sluis is gelegen, maar van Sluis of *Lamminsvliet* is in de oorkonde geen sprake. Wauters leidde hieruit af dat de plaats toen helemaal nog niet bestond. Verder volgde hij de mening van Warnköning dat Sluis omstreeks het jaar 1293 tot stad werd verheven.¹¹² En zoals hoger reeds werd vermeld, nam ook Henri Pirenne deze opvatting over.¹¹³

Niet iedereen was het echter eens met de opvatting dat Sluis in het jaar 1293 stadsrechten kreeg. Reeds in de negentiende eeuw verzette Hendrik Janssen zich tegen deze stelling in een boek over de geschiedenis van zijn geboorteplaats Sint-Anna-ter-Muiden (het vroegere *Muide*).¹¹⁴ In zijn ogen werd Sluis in 1293 helemaal niet tot stad verheven, maar werd in de grafelijke oorkonde uit 1293 het stedelijke rechtsgebied van een reeds bestaande stad bepaald. In de oorkonde is immers sprake van 'de schepenen en gemeenschap van de stad *Lamminsvliet*'. Volgens Janssen was Sluis dus veel vroeger ontstaan, ten laatste bij het begin van de dertiende eeuw. Ter ondersteuning van deze stelling verwees hij naar een grafelijke oorkonde uit het jaar 1237, waarin *l'Esclusa* reeds op één lijn werd geplaatst met andere Vlaamse steden.¹¹⁵ Ondertussen is evenwel aangetoond dat het hier niet ging om Sluis aan het Zwin, maar om L'Écluse ten zuiden van Dowaaï.¹¹⁶

Gilliodts-van Severen sloot zich in de inleiding van zijn uitgave van de kostuimen van Sluis aan bij Janssen en bepleitte eveneens de hogere ouderdom van Sluis. In de oorkonde van 1293 wijst alles op een reeds ontwikkelde nederzetting. Om zijn mening kracht

112 A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes*, dl. 6, p. cii.

113 H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, p. 260.

114 H.Q. JANSSEN, *Sint-Anna ter Muiden, beschouwd als plaats sedert het ontstaan des stad Mude in 1241 en als christelijke gemeente van den aanvang der XVIe eeuw tot op onze dagen: eene geschiedkundige proeve*, Middelburg, 1850, p. 228-230.

115 H.Q. JANSSEN, *Sint-Anna ter Muiden*, p. 230.

116 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 67-68.

bij te zetten, verwees Gilliodts-van Severen naar het *Transport van Vlaanderen*, een lijst met belastingen die de Vlaamse steden jaarlijks gezamenlijk moesten betalen en waarbij elke stad een bijdrage leverde in verhouding tot zijn belang. In 1307 was de bijdrage van Sluis al hoger dan deze van alle andere stadjes in de regio ten oosten van Brugge. Gilliodts-van Severen achtte het in elk geval onmogelijk dat Sluis op amper vijftien jaar tijd een dergelijke opgang had gekend.¹¹⁷ Bovendien riep hij op om af te stappen van de gewoonte om het ontstaan van een stad als Sluis op een exacte datum vast te pinnen.¹¹⁸

Bij deze laatste opmerking kreeg hij de steun van de Duitse historicus Rudolf HÄPKE, die in zijn artikel *Die Entstehung von Sluis* onomwonden stelde dat "eine «Gründung» von Sluis nicht anzunehmen [ist]".¹¹⁹ Dit weerhield HÄPKE er echter niet van een poging te ondernemen om de periode waarin Sluis zich tot stad ontwikkelde, nader te bepalen. Zijn oog viel op een passage in een stadsordonnantie van 23 november 1290, uitgegeven door Gilliodts-van Severen: "*Nous, eschevin et communitez de le ville de Lammins vliete, faisons savoir a tous [...] que no treschier sires Guy, cuens de Flandre et marcis de Namur, ait nostre ville de Laminsvliete devant dicte fait franke ville et ville de loy et nous maismes frankis et fait franc bourgeois.*"¹²⁰ Hieruit valt af te leiden dat Gwijde van Dampierre *Lamminsvliet* tot *franke ville et ville de loy* had gemaakt, wat volgens HÄPKE inhield dat de nederzetting een eigen schepensbank, stadsbestuur en baljuw had verkregen en dus een onafhankelijke stad was geworden. Vermits Margareta van Constantinopel in het jaar 1278 afstand deed van het graafschap ten voordele van haar zoon Gwijde, moet *Lamminsvliet* deze rechten verkregen hebben in de periode tussen 1278 en 1290.¹²¹

117 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. Tome quatrième: Ostende, Oudenburg, Sluis*, Brussel, 1892, p. 450; Gilliodts-Van Severen maakte onder meer de vergelijking met Damme, wiens bijdrage in 1307 slechts 8 s. 9 d. bedroeg.

118 GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Sluis*, p. 449.

119 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 67.

120 *Coutumes des pays et comté de Flandre ... Tome quatrième: Ostende, Oudenburg, Sluis*, L. GILLIODTS-VAN SEVEREN (ed.), p. 499.

121 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 72-73.

In tegenstelling tot wat Warnkönig, Wauters en Pirenne dachten, weerlegde Häpke dus dat *Lamminsvliet* pas in 1293 stadsrechten verwierf. *Lamminsvliet* kon wel niet ouder zijn dan het naburige Muide, zoals Janssen reeds had aangestipt.¹²² Bij de bepaling van het rechtsgebied van Muide in 1242 was van *Lamminsvliet* immers geen sprake, hoewel de plaatsen dicht bij elkaar lagen. Uit de oorkonde uit 1293 betreffende het rechtsgebied van *Lamminsvliet* blijkt bovendien dat de schepenen van Muide geen aanspraken konden maken op het territorium van *Lamminsvliet*. Häpke stelde zich de vraag of de site in 1242 nog onbedijkt en onbewoonbaar was. In dat geval valt het ontstaan van *Lamminsvliet* te situeren tussen 1242 en 1278.¹²³ Dat de plek in 1242 nog buiten de dijken lag en overspoeld werd door het Zwin, is zeer plausibel, maar langs de andere kant bezat Häpke geen harde argumenten om aan te nemen dat *Lamminsvliet* effectief vóór 1278 zou zijn ontstaan.

Bij de bespreking van de Damse historiografie werd reeds verwezen naar de kroniek met het verhaal van de dijkwerkers die door graaf Floris van Holland na het verdrag van Brugge naar Vlaanderen werden gezonden. Gilliodts-van Severen signaleerde dat de kroniekschrijvers niet enkel het ontstaan van Damme aan de werkzaamheden van deze dijkwerkers toeschreven, maar ook dat van Sluis.¹²⁴ Ook Häpke besteedde aandacht aan deze kroniek. Hoewel hij net als Antoine de Smet terughoudend was over de betrouwbaarheid van de gepresenteerde 'feiten', meende hij dat de herinnering aan de dijkenbouw rond het Zwin tijdens de regeerperiode van graaf Filips van de Elzas mogelijk aan de basis van het verhaal lag. Vóór deze bedijking kon immers van *Lamminsvliet* geen sprake zijn geweest.¹²⁵ Daar Filips van de Elzas het graafschap Vlaanderen bestuurde vanaf 1157 als mederegent van zijn vader en vanaf 1168 als graaf, is deze hypothese echter tegenstrijdig met Häpkes eerder gemaakte opmerking dat het gebied waar Sluis later ontstond in 1242 nog niet bedijkt was. Häpke nam dan ook geen

122 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 73-74.

123 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 72.

124 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de Sluis*, p. 443-444.

125 R. HÄPKE, 'Die Entstehung von Sluis', p. 71.

duidelijk standpunt in, maar het is in elk geval duidelijk dat een precieze chronologie van de bedijkingswerken in de Zwinstreek cruciaal is voor een goed begrip van de ontstaansgeschiedenis van Sluis.

Antoine de Smet besprak eveneens de ontstaansgeschiedenis van Sluis in zijn hoger vermelde artikel *L'origine des ports du Zwin* uit 1937.¹²⁶ Daarin steunde hij hoofdzakelijk op het werk van Häpke. De Smet stelde dat Sluis pas ontstaan kon zijn na het midden van de dertiende eeuw en wees daarvoor - net als Häpke - op de oorkonde uit 1242 waarin het grondgebied van Muide werd vastgelegd. Hij voegde hier nog aan toe dat *Lamminsvliet* niet voorkwam in de Brugse baljuwsrekening uit het jaar 1254-1255, waarin nochtans elke andere plaats uit de omgeving bij naam werd genoemd.¹²⁷ Op basis van dit *argumentum ex silentio* nam De Smet aan dat Sluis pas na deze datum ontstond. Verder recupereerde hij de stelling van Häpke over de toekenning van de Sluise stadsrechten in de periode 1278-1290.

Een volgende auteur in dit overzicht is Jozef Backerra. In een verhandeling uit 1959 maakte deze een uitgebreide *round up* over het ontstaan van Sluis en onderscheidde daarbij drie vraagstukken, die hij apart behandelde: ten eerste de oorsprong van de stad, ten tweede de mogelijkheid van een geplande stichting en ten derde de verlening van stadsrechten, of preciezer, de verlening van een eigen schepenbank en een eigen stadsrecht. Wat het eerste vraagstuk betreft, meende Backerra dat de stad op het einde van de dertiende eeuw nog een jonge nederzetting was.¹²⁸ Ter ondersteuning van deze stelling verwees hij naar een grafelijke schenking uit 1282. In dat jaar schonk Gwijde van Dampierre een aantal schorren langs het Zwin aan zijn zoon Jan van Namen, die deze in de daaropvolgende jaren liet inpolderen. Ook Sluis behoorde later tot de bezittingen

126 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 139-141.

127 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin', p. 140; voor een uitgave van deze baljuwsrekening zie H. NOWÉ (ed.), *Les baillis comtaux de Flandre. Des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1929, p. 416-426 (voor de opsomming van de plaatsen, zie p. 420-421).

128 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling van Sluis*, p. 16.

van Jan van Namen. Backerra concludeerde dat het territorium van Sluis deel uitmaakte van de schenking in 1282. Bovendien meende hij dat Sluis toen nog niet bestond.¹²⁹ Indien Jan van Namen niet enkel schorren maar ook een nederzetting/stad had verkregen, dan zou dit immers in de schenkingsakte zijn vermeld.¹³⁰ Het feit dat pas na 1325 een eerste kerk werd gebouwd in Sluis, wijst er volgens Backerra eveneens op dat het om een vrij jonge nederzetting ging. Het is moeilijk aan te nemen dat de inwoners van een reeds ontwikkelde stad langer dan veertig jaar hun kerkelijke plichten elders of in een voorlopig kerkgebouw vervulden.¹³¹

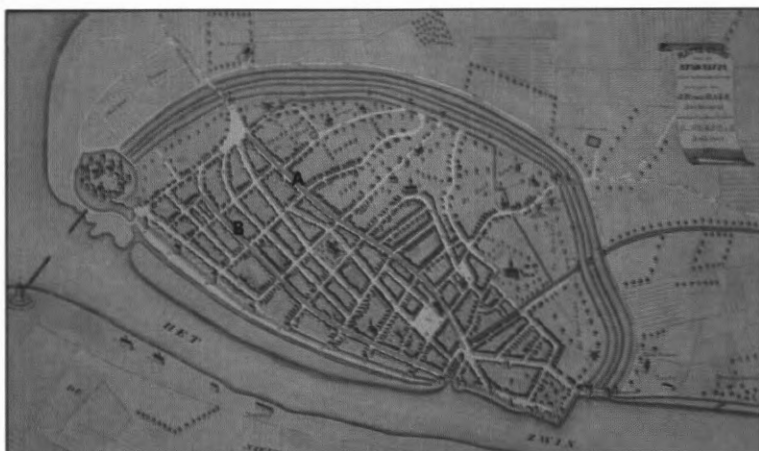
De bijzonder korte tijdsperiode tussen 1282 en 1290, het jaar waarin *Lamminsvliet* reeds eigen schepenen had, bracht Backerra op de piste van een stadsstichting, zijn tweede vraagstuk. Hiervoor reikte hij bijkomende argumenten aan. Vooreerst was het ingrijpen van de landsheer bij het ontstaan van steden niet ongewoon. Zoals hierboven reeds vermeld, voerde graaf Filips van de Elzas in de twaalfde eeuw al een doelbewuste politiek van stadsstichtingen. In 1250 had Margareta van Vlaanderen het plan opgevat om een nieuwe nederzetting te stichten aan de oevers van het Zwin, maar dat werd evenwel nooit uitgevoerd. Het lijkt dus zeker niet onmogelijk dat ook bij het ontstaan van Sluis stadsplanning van hogerhand gemoeid was.

Volgens Backerra wijst ook de stadsplattegrond van Sluis in die richting (afbeelding 7). Het stratenpatroon bestond uit twee parallelle dijken die verbonden waren door middel van een reeks kaarsrechte evenwijdige straten. Deze straten waren op hun beurt onderling verbonden door een aantal rechte straten, min of meer evenwijdig aan de dijken, waardoor een dambordpatroon ontstond. Bovendien waren de negen straten die de dijken verbonden stuk voor stuk naar heiligen vernoemd, terwijl dit voor geen en-

129 Edouard Bernays vermeldde in een artikel uit 1925 reeds dat "le schorre sur lequel peu après devait s'élever l'Écluse" deel uitmaakte van de schenking in 1282 (E. BERNAYS, 'Marie d'Artois Comtesse de Namur, Dame de l'Écluse et de Poilvache', in: *Annales de la Société Archéologique de Namur*, 37 (1925), p. 14).

130 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 17.

131 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 18, 94.

Afbeelding 7: Sluis in het midden van de vijftiende eeuw, met aanduiding van de Oude Dijk of Zuiddijk (A) en de Hoogstraat (B) (bewerking van een reconstructietekening ontworpen door J. H. van Dale en in kaart gebracht door L. Noest, overgenomen uit J. H. VAN DALE, *Een blik op de vorming der stad Sluis en op den aan aanleg harer vestingwerken van 1382 tot 1587*, Middelburg, 1871).

kele andere straat in de stad het geval was. Dit alles wees volgens Backerra op een geplande stadsaanleg.¹³²

Vraag is dan natuurlijk wie als initiatiefnemer optrad. Graaf Gwijde van Dampierre kon in het hachelijke politieke klimaat aan het einde van de dertiende eeuw bezwaarlijk een nieuwe concurrerende nederzetting stichten en daarmee de oudere steden tegen hem in het harnas jagen. Om dezelfde reden is het weinig waarschijnlijk dat Gwijdes tweede echtgenote Isabella een actieve rol speelde, hoewel zij het vruchtgebruik over de geschonken gronden bezat tot aan haar dood in 1298. Haar zoon Jan van Namen werd daarentegen weinig of niet gehinderd door dergelijke bezwaren en bovendien toonde hij zich ook elders actief op het vlak van bedijkingswerken en het rentabiliseren van gronden.¹³³ Naar het einde van de dertiende eeuw toe ontstond door de voortschrijdende verzanding van het Zwin tussen Muide en Damme de nood

¹³² J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 18-22.

¹³³ J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 37-41.

aan een nieuwe havenplaats die goede verbindingen had met zowel Brugge als de zee. Volgens Backerra is het dus aannemelijk dat Jan van Namen inspeelde op deze situatie en de stichting van een nieuwe nederzetting op een gunstige locatie heeft gestimuleerd.¹³⁴ Sluis zou dus ontstaan zijn tussen 1282 en 1290, nadat Jan van Namen een schor langs het Zwin liet bedijken en de smalle strook grond tussen de oude en de nieuwe dijk in percelen liet opdelen. Deze percelen werden vercijsnd aan eenieder die zich hier wilde vestigen.¹³⁵

Wat het derde en laatste vraagstuk betreft - de verlening van een eigen schepenbank en stadsrecht - verwees Backerra naar de eerder besproken stadsordonnantie van 23 november 1290. In zijn ogen mag deze ordonnantie worden gezien als een publieke bekendmaking van de verheffing van *Lamminsuliet* tot *francke ville et ville de loy*. Hij vond het niet meer dan logisch dat deze bekendmaking van de schepenen niet lang op zich liet wachten na de toekenning van deze rechten. Om die reden dateerde hij de schenking van deze privileges kort vóór of zelfs op 23 november 1290.¹³⁶

Historicus Jean Bovesse, gespecialiseerd in de geschiedenis van het graafschap Namen, presenteerde in 1965 alweer een andere visie op het ontstaan van Sluis. Hij ging niet akkoord met de opvatting van Backerra dat Sluis kort vóór 1290 werd gesticht en was van mening dat de nederzetting reeds geruime tijd bestond vóórleer ze tussen 1278 en 1290 stadsrechten kreeg van graaf Gwijde van Dampierre.¹³⁷ Bij gebrek aan bewijskrachtige documenten is het volgens Bovesse evenwel onmogelijk om precies te bepalen hoe lang Sluis reeds bestond. Wat de schenking uit 1282 betreft, riep hij op tot voorzichtigheid: niets in de grafelijke oorkonde bevestigt immers dat het territorium van het latere Sluis met ze-

134 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 33-36 & 41.

135 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 28.

136 J.A. BACKERRA, *Ontstaan en ontwikkeling*, p. 24-25.

137 J. BOVESSE, 'Notes sur l'Écluse et la Maison comtale namuroise à la fin de XIIIe et au début du XIVe siècle', in: *Hommages au professeur Paul Bonenfant (1899-1965). Etudes d'histoire médiévale dédiées à sa mémoire par les élèves de son séminaire à l'université libre de Bruxelles*, Brussel, 1965, p. 232-233.

kerheid tot deze schenking behoorde.¹³⁸ Ondanks Bovesses voorzichtigheid kwam hij zelf toch ook met een gloednieuwe stelling op de proppen: Sluis was in zijn ogen ontstaan uit een tolkantoor bij de monding van het Zwin, waarrond geleidelijk en spontaan een nederzetting is gegroeid.¹³⁹ Dieper ging hij hier echter niet op in en verder liet hij na om argumenten aan te reiken. Hij hechtte in geen geval geloof aan de theorie over een geplande stadstichting.

Na 1965 zijn geen nieuwe elementen meer naar voren gebracht in het onderzoek naar het ontstaan van Sluis. In 1980 verscheen wel *De geschiedenis van Sluis*, een heruitgave van een studie geschreven door de hoofdonderwijzer te Sluis, Pieter Meesters, uit 1830. Historica Alice Maria Lauret voorzag deze heruitgave van een inleiding, maar stelde hierin dat “de ontstaansgeschiedenis van Sluis bij gebrek aan documenten slechts te vermoeden [is]”.¹⁴⁰ Zij beperkte zich dan ook tot de weergave van de tegengestelde visies van Backerra en Bovesse, zonder zelf een oordeel uit te spreken of iets nieuws toe te voegen.¹⁴¹ Nadien is het onderzoek naar het ontstaan van Sluis volledig stil gevallen.

Heeft de archeologie dan geen nieuwe impulsen kunnen geven aan het historisch onderzoek? In 2001 stelden Ivar Schute en Paul van Kempen een archeologisch adviesrapport op voor de binnenstad van Sluis. Op basis van de bestaande historiografie meenden zij dat de oudste kern van Sluis gelegen was ten zuiden van de Zuiddijk, aan weerszijden van de vliet. In een tweede fase, na de schenking in 1282, ontstond een nederzetting op een schor ten noorden van deze dijk, schijnbaar volgens een vooropgesteld plan.¹⁴² Deze visie op de stadswording blijkt dus de ideeën van Backerra en Bovesse te combineren, maar een argumentatie voor hun visie of een precieze chronologie laten de auteurs achterwege.

138 J. BOVESSE, 'Notes sur l'Écluse', p. 232.

139 J. BOVESSE, 'Notes sur l'Écluse', p. 233.

140 A.M. LAURET, *De geschiedenis van Sluis*, Tilburg, 1980, p. 1.

141 A.M. LAURET, *De geschiedenis van Sluis*, p. 1-2.

142 I.A. SCHUTE & P.A.M.M. VAN KEMPEN, *Binnenstad Sluis. Gemeente Sluis-Aardenburg. Een archeologische inventarisatie en verwachtingskaart*, RAAP-rapport 718, Amsterdam, 2001, p. 19 & 25.

Bovendien werd dit rapport niet gepubliceerd en is het dus moeilijk raadpleegbaar. Dit lijkt een algemene tendens te zijn in het archeologisch onderzoek naar Sluis. De resultaten van de weinige opgravingen die in Sluis plaatsvonden, werden niet of nauwelijks gepubliceerd en konden dus geen nieuwe impuls geven aan het historisch onderzoek naar het ontstaan van de stad.¹⁴³

DE OORSPRONG VAN TWEE ZWINSTADJES: EEN HISTORIOGRAFISCHE BALANS

Net als Damme ontstond Sluis in de late middeleeuwen aan een zeearm, het toenmalige Zwin. Beide stadjes ontstonden en groeiden dus in min of meer dezelfde landschappelijke context. Ze speelden allebei ook een belangrijke rol als voorhaven van Brugge. Men zou dus kunnen vermoeden dat Damme en Sluis dezelfde ontwikkeling hebben doorgemaakt. Bovendien zou men kunnen verwachten dat ze samen en op min of meer gelijkaardige wijze werden bestudeerd door de historici. Toch is dit helemaal niet zo. Niet alleen de geschiedenis, maar ook de historiografie van Sluis verschilt van die van Damme. In dit laatste onderdeel maken we bij wijze van conclusie de balans op van het onderzoek naar het ontstaan en de primitieve ontwikkeling van beide stadjes.

Hoewel over enkele punten nog onzekerheid bestaat¹⁴⁴, kunnen we stellen dat in het onderzoek naar de oorsprong van Damme een vrij grote consensus is bereikt. Vooral in de tweede helft van de twintigste eeuw leidden opeenvolgende bijdragen aan het onderzoek tot een steeds genuanceerder beeld over het ontstaan van de stad. Via de vergelijking met de genese van steden als Nieuwpoort en Grevelingen kon de vroegste ontwikkeling van Damme in het ruimere kader van de economische politiek van de Vlaamse graaf worden geplaatst. Ook de vernieuwde aandacht voor oorkonden,

143 I.A. SCHUTE & P.A.M.M. VAN KEMPEN, *Binnenstad Sluis*, p. 42-44. Het is wel mogelijk om enkele opgravingsresultaten op te sporen via de databank van de Kennisinfrastructuur CultuurHistorie, kortweg KICH, die archeologische, landschappelijke en bouwhistorische informatie toegankelijk maakt via het internet (www.kich.nl).

144 We verwijzen hier vooral naar de chronologie van de bedijkingen en naar de discussie omtrent de precieze ligging van het haventje *Letterswerve*.

zoals deze over de tol te *Letterswerve* of de onteigeningsakte uit 1174, leverde nieuwe inzichten op. Vanaf de jaren 1980 heeft vooral het archeologisch en bodemkundig onderzoek geleid tot een betere kennis van de vroegste ruimtelijke ontwikkeling van de stad en haar onmiddellijke omgeving. Marc Ryckaert kon in zijn recente synthese dan ook een vrij nauwkeurig beeld van het ontstaan van Damme schetsen.

Wat het ontstaan van Sluis betreft, tasten we daarentegen nog steeds in het duister. Sinds de bijdrage van Hápke zijn de historici het er weliswaar over eens dat Sluis stadsrechten verkreeg tussen 1278 en 1290, en dus niet in 1293, zoals Warnkönig, Wauters en Pirenne eerder beweerden. Het blijkt echter onmogelijk om het precieze moment waarop deze rechten werden toegekend, te dateren op basis van harde argumenten. Maar los daarvan draait de centrale discussie in het onderzoek rond de vraag of Sluis kort vóór 1290 werd gesticht *ex nihilo* of dat het hier gaat om een oudere nederzetting die tussen 1278 en 1290 van stadsrechten werd voorzien. Backerra, die de meest uitgebreide bijdrage aan het onderzoek leverde en bovendien blijkt gaf van een grondige kennis van de bronnen, koos de eerste optie toen hij stelde dat Sluis tussen 1282 en 1290 werd gesticht door Jan van Namen. Hij bracht overtuigende argumenten aan en zijn visie lijkt dan ook zeer aannemelijk.

Toch presenteerde Bovesse zes jaar later een tegenovergestelde visie - zonder die echter stevig te kunnen onderbouwen - en haalde hij enkele niet gestaafde hypothesen onderuit. We willen er hier wel op wijzen dat Bovesse geen enkele keer verwees naar het werk van Backerra, wat er op kan wijzen dat hij niet op de hoogte was van diens onderzoek. Zeer intrigerend is ook de vaststelling dat er na 1965 geen nieuw onderzoek meer werd gevoerd naar het ontstaan van Sluis. Zelfs in het in 1959 gelanceerde tijdschrift *Rond de Poldertorens* verscheen geen enkele bijdrage over het ontstaan van Sluis, hoewel deze stad zich nochtans binnen het 'werkgebied' van de uitgever, de heemkundige kring Sint Guthago, bevindt.

Dat er zo weinig vooruitgang is geboekt en nog zoveel onzekerheid blijft bestaan omtrent de oorsprong van Sluis, is volgens Bovesse

en Lauret te wijten aan een gebrek aan documenten.¹⁴⁵ Inderdaad, tijdens de voorbije eeuw zijn er weinig documenten opgedoken die een nieuw licht werpen op het ontstaan van Sluis. Het gebrek aan systematisch en/of uitgebreid archeologisch en bodemkundig onderzoek biedt een andere verklaring voor de slaapstand van het onderzoek. De resultaten van de weinige opgravingen die er plaatsvonden, zijn amper bekend en konden geen hernieuwde interesse in het ontstaan van het stadje opwekken. In Damme gebeurde dat wel: het archeologisch en bodemkundig onderzoek uit 1984 leidde er onmiddellijk tot een heropleving van het debat over het ontstaan van de stad.

De specifieke domeinen die in de loop der decennia aan bod kwamen in het onderzoek naar het ontstaan van beide steden, vormen een ander historiografisch verschilpunt. In de negentiende en begin twintigste eeuw vielen die nog ongeveer samen: het onderzoek naar het ontstaan van de stadjes steunde overwegend op de analyse van teksten, waarbij vooral de oorkonden en de kroniekttekst over de dijkwerkers werden bestudeerd. In de twintigste eeuw, en dan vooral na de Tweede Wereldoorlog, werd het onderzoek naar het ontstaan van Damme op regelmatige basis geïnjecteerd met resultaten en hypothesen uit historisch-geografisch, archeologisch, bodemkundig en toponymisch onderzoek. In Sluis gebeurde dat amper en werd vooral gefocust op de discussie over het precieze ontstaansmoment van de stad en de toekenning van het stadsrecht.¹⁴⁶ Aan de ruimtelijke ontwikkeling van de stad werd amper aandacht besteed.¹⁴⁷ Interdisciplinair onderzoek zou nochtans een grote stimulans kunnen betekenen voor het onderzoek

145 J. BOVESSE, 'Notes sur L'Écluse', p. 232-233; A.M. LAURET, *De geschiedenis van Sluis*, p. 1.

146 Dit heeft mogelijk te maken met de grote onderzoekstraditie inzake de middeleeuwse stadsrechten die in Nederland bestaat, zie onder meer J. KRUISHEER, *Het ontstaan van de stadsrechtsoorkonden van Haarlem, Delft en Alkmaar*, Amsterdam, 1985; H. VAN ENGEN, 'Geen schraal terrein. Stadsrechten en het onderzoek naar stadswording', in: R. RUTTE & H. VAN ENGEN, *Stadswording in de Nederlanden. Op zoek naar overzicht*, Hilversum, 2005, p. 63-86.

147 Een opvallend voorbeeld is de grote zoektocht naar de 'dam' waaraan Damme z'n naam dankte, terwijl de ligging van de 'sluis' van Sluis amper interesse kon opwekken.

naar het ontstaan en de primitieve ruimtelijke ontwikkeling van het stadje, net zoals dat in de jaren tachtig voor Damme het geval was. Zo is de kennis over de ontwikkeling van het landschap en de bedijking van het Zwin bijv. cruciaal.

Sluis komt ook amper aan bod in algemene wetenschappelijke literatuur over het ontstaan van steden. Het valt om te beginnen al op dat de Vlaamse academici - zoals Van Werveke, Verhulst en Ryckaert - amper oog hadden voor Sluis, maar des te meer voor Damme. Speelden de landsgrenzen hier een rol? Omgekeerd werd het ontstaan en de ontwikkeling van Damme door de Nederlandse stadshistoricus Reinout Rutte wel in zijn algemeen kader van de stadswording in de laatmiddeleeuwse Lage Landen geplaatst. Rutte liet Sluis in zijn werken daarentegen bewust buiten beschouwing, omdat het naar eigen zeggen "een moeilijk geval" is.¹⁴⁸ Dit is ongetwijfeld een gevolg van de beperkte kennis (en consensus) over het ontstaan van het stadje.

Na dit overzicht blijkt dat het onderzoek naar de oorsprong van Damme aanzienlijk verder staat dan dat naar het ontstaan van Sluis. Terwijl over Damme ook in de laatste decennia nog regelmatig publicaties verschenen en men zich een vrij gedetailleerd beeld kan vormen over haar ontstaan, is het onderzoek naar de oorsprong van Sluis stilgevallen na 1965. Een meer interdisciplinair gerichte benadering en de ontsluiting van de opgravingsresultaten zouden het onderzoek naar de oorsprong van Sluis in de toekomst een *boost* kunnen geven. Maar uiteraard bestaan er ook voor het onderzoek naar het ontstaan van Damme nog uitdagingen. Zo verdienen de geschiedenis van het havenplaatsje *Letterswerve* en haar relatie tot het latere Damme zeker nog verdere aandacht. Tot slot lanceren we een oproep om - bijna 80 jaar na De Smet - opnieuw de 'overige' drie Zwinstadjes (Hoeke, Monnikerede en Muide) in het onderzoek te betrekken, iets waarvoor we in deze bijdrage helaas geen plaats konden vrijmaken. De

148 R. RUTTE, 'Stadslandschappen. Een overzicht van de stadswording in Nederland van de elfde tot de vijftiende eeuw', in: R. RUTTE & H. VAN ENGEN (red.), *Stadswording in de Nederlanden*, p. 167.

vergelijking met de stadswording van de andere middeleeuwse havensteden of voorhavens én van stadjes uit de omgeving - zoals deze uit de Scheldedelta - zal ongetwijfeld ook tot nieuwe inzichten leiden.

Herwaardering van de aankomstlegende van het Heilig Bloed in Brugge

INLEIDING

De Heilig Bloedprocessie is de langst in standgehouden Brugse traditie met grote internationale bekendheid. De processie gaat met verifieerbare zekerheid terug tot 3 mei 1304¹ en is verbonden met een eeuwenoude Heilig Bloedcultus². In 2009 werd de processie door de UNESCO erkend als uitzonderlijk immaterieel cultureel erfgoed. Het oudste bewaarde document dat melding maakt van de aanwezigheid van het vermeende bloed van Jezus Christus in Brugge dateert van 1270 met een verwijzing naar 1255-1256³.

Tot en met de 17de eeuw werd de authenticiteit van het Heilig Bloed zelden in vraag gesteld⁴. Pas naar het einde van de 17de eeuw toe

- 1 N. GEIRNAERT, 'De oudste sporen van het Heilig Bloed in Brugge (1255-1310)', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 147 (2010), p. 247-256.
- 2 De Heilig Bloedkapel is sinds de 14de eeuw een belangrijk bedevaartsoord voor gelovigen. Vele miraculeuze genezingen zouden volgens de overlevering gebeurd zijn na verering van het Heilig Bloed. Vermeldenswaard is dat dit geen uniek Brugs gebeuren was. In de middeleeuwen is in enkele tientallen Europese steden een Heilig Bloedcultus ontstaan. Samengevat weergegeven kan je drie soorten Heilig Bloed onderscheiden: (1) Echt bloed van Jezus Christus dat rechtstreeks door Jozef van Arimatea zou opgevangen en bewaard zijn na het wassen van de wonden; (2) miraculeus bloed, zogenaamd afkomstig van bloedende afbeeldingen van Jezus Christus en (3) Bloed dat te voorschijn gekomen zou zijn na de schending van gewijde hosties. Voor een overzicht met beschrijving van zowat alle plaatsen met een Heilig Bloedverering in middeleeuws Europa verwijs ik naar: K. KOLB, *Vom heiligen Blut, Eine Bilddokumentation der Wallfahrt und Verehrung*, (Würzburg, 1980) en D. KOCKS, 'Blutwunder', in: *Lexikon des Mittelalters* dl. 1, (München, 1980), p. 292-293. De Heilig Bloedrelikwie van Brugge is wel uitgegroeid tot de meest bekende. Vermoedelijk heeft dit voor een groot deel te maken met de goed georganiseerde publiciteitscampagnes van de Brugse stadsmagistraat vanaf de middeleeuwen (cfr. infra).
- 3 Cfr. infra, p. 60.
- 4 In mijn verhandeling heb ik op exhaustieve wijze een heuristiek ondernomen naar zoveel mogelijk kronieken, Brugse archiefstukken, gildeboeken, reisverslagen, rederijkerswerken, brieven en annalen van de 14de tot en met de 17de eeuw waarin het Heilig Bloed ter sprake werd gebracht. Het resultaat werd een annex bij mijn thesis

verschenen de eerste drukken die integraal aan het Heilig Bloed gewijd werden. In de 19de eeuw verscheen er een hele voorraad geschiedkundige en theologische werken in verband met het Heilig Bloed te Brugge (Carton, Malou, Gaillard, De Pachtere, Rommel, Vanhaecke, ...) met als bedoeling te bewijzen dat het Heilig Bloed authentiek is⁵. De aangevoelde noodzaak om de echtheid van het

van 95 bladzijden met exclusief informatie over het Heilig Bloed te Brugge voor die periode (R. NEELS, *Het Heilig Bloed te Brugge tijdens de 14-16de eeuw: Een mentaliteitshistorische benadering van een eeuwenoud object van verering en folklore*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling o.l.v. Prof. Raf De Keyser, Katholieke Universiteit Leuven, 1993). In totaal vond ik 40 narratieve bronnen (kronieken, annalen, reisverslagen en rederijkersliteratuur) die interessante informatie meegeven over het Heilig bloed. Daarvan zijn er 30 waarin iets wordt meegedeeld over de herkomst van het Heilig Bloed, de aankomst in Brugge, het soort bloed en soms ook over het begin van de processie. Die 30 bronnen vormen bijgevolg de basis van de argumentatielijns van deze bijdrage. De 10 andere bronnen geven andere informatie die minder relevant is voor dit artikel (zoals bijv. wonderen die zouden zijn gebeurd). Voor een samenvattende tabel verwijst is naar de bijlage achteraan dit artikel. In totaal vond ik 14 bronnen die expliciet vermelden dat het om het echte bloed van Jezus Christus gaat dat na de kruisiging door Jozef van Arimatea in een kelk werd opgevangen en bewaard; drie bronnen geven de overtuiging weer dat het om miraculeus bloed gaat, bijv. opgevangen van een bloedende hostie of een bloedende afbeelding (Chastellain, de la Marche, Impens); vier auteurs vermelden beide theorieën maar nemen zelf geen standpunt in (Gazet, Locrius, Molanus, Platter); de overige negen bronnen spreken zich niet uit over de aard van het Heilig Bloed.

Uit een aantal niet-literaire bronnen kunnen we afleiden dat vanaf de 16de eeuw de waardering minder algemeen moet zijn geweest. Zo wordt in een hallegebod van 2 mei 1527 met verontwaardiging gesproken over een aantal kwajongens die de voorgaande jaren met stenen de processiegangers hadden bekogeld (L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Mémoriaux de Bruges. Recueil de textes et analyses de documents inédits ou peu connus, concernant l'état social de cette ville, du quizième au dix-neuvième siècle*, dl. I (Brugge, 1913), p.24. In het hallegebod wordt bedreigd met zeer zware straffen wanneer iemand de processie nog durft te verstoren. Een tweede getuigenis van respectloos gedrag ten opzicht van de relikwie vinden we in een register van de Brugse vierschaar van 1530 (R.A. PARMENTIER, 'Zware strafwegens een parodie van den ommegang van het H. Bloed', in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 69 (1926), p. 125-129). Twee dronkaards verstoorden in dat jaar een generale processie met Sint-Donaas door een parodie uit te beelden op de jaarlijkse Heilige Bloedomgang. Een laatste gebeurtenis heeft te maken met het feit dat Brugge tussen 1578-1584 een geuzenbewind over zich kreeg. Aanvankelijk stelden de geuzen zich gematigd op, maar met het ontstaan van de Unies van Atrecht en Utrecht (1579) nam de intolerantie toe. Kerkelijke goederen werden in beslag genomen, vernield of verkocht. In deze periode ontpopte Don Juan Perez de Malvenda zich tot held van Brugge door het Heilig Bloed te verstoppen en zo te behouden van eventuele vernieling (J.L. MEULEMEESTER (ed.), *Het Heilig Bloed te Brugge* (Brugge, 1990).

5 Ik vermeld hier in het bijzonder: C. CARTON, *Essai sur l'histoire depuis les premiers siècles du christianisme* (Brugge, 1850) en J.B. MALOU, *Du culte du Saint Sang de Jésus-Christ et de la relique de ce sang qui est conservé à Bruges, avec une courte his-*

Heilig Bloed aan te tonen is een aanwijzing dat in deze periode het scepticisme over het authentieke karakter van de relikwie groeide. Carton en Malou proberen te overtuigen door te wijzen op de vele mirakels die in de loop der eeuwen gebeurd zouden zijn, gezaghebbende pauselijke bullen, gezagvolle teksten van kerkvaders die vermelden dat Jozef van Arimatea het bloed van Christus had opgevangen en bewaard, de hele middeleeuwse literaire traditie die toch niet zomaar kan verzonnen zijn, enz. Ikzelf ga ervan uit dat het anno 2013 geen zin heeft om in deze kwestie te proberen te overtuigen. De authenticiteit van het Heilig Bloed is een geloofsen geen wetenschapskwestie, en dat zal vermoedelijk zo blijven.

Over één aspect in verband met het Heilig Bloed waarover nog steeds geen duidelijkheid bestaat wil ik het in deze bijdrage hebben, namelijk de herkomst van de relikwie en de aankomst ervan in Brugge. Vanaf de oudste nu nog bewaarde schriftelijke vermelding in de kroniek van Iperius (14de eeuw) tot en met 1964 werd unaniem aangenomen dat de relikwie halverwege de 12de eeuw door graaf Diederik van de Elzas uit het Heilig Land naar Brugge werd gebracht. In 1964 zet Nicholas Huyghebaert het Brugse geschiedkundige milieu in rep en roer door een artikel te publiceren waarin hij van wal steekt met de stelling dat het Heilig Bloed vermoedelijk pas in de 13de eeuw uit Constantinopel naar Brugge zou gebracht zijn⁶. Het historische verhaal van Diederik van de Elzas werd onmiddellijk herleid tot legende. Huyghebaert gebruikt in zijn betoog een aantal interessante argumenten die vrij snel door de meeste Brugse geschiedschrijvers werden overgenomen. Vandaag wordt algemeen geschreven over de 'legende' van Diederik van de Elzas versus het 'wetenschappelijk inzicht' dat het Heilig Bloed in de 13de eeuw in Brugge kwam.

Ikzelf blijf er echter van overtuigd dat de argumenten van Huyghebaert, hoewel zeer waardevol, niet sterk genoeg door-

toire du septième jubilé seculaire célébré à Bruges, en l'honneur du Saint Sang, l'année 1850 (Brugge, 1869).

6 N. HUYGHEBAERT, 'Iperius en de translatie van de Heilig-Bloedrelikwie naar Brugge', vertaald uit het Frans in: J.L. MEULEMEESTER (ed.), *Het Heilig Bloed*.

wegen om het verhaal van Diederik van de Elzas tot legende te herleiden. Met dit artikel beoog ik een herwaardering van de 'legende' van Diederik en het Heilig Bloed. Om mijn stelling klaar en duidelijk toe te lichten heb ik dit artikel in drie chronologisch geordende delen opgebouwd: (1) historiografie van de 'legende' van de aankomst van het Heilig Bloed in Brugge; (2) historiografie van de 'wetenschappelijke theorie' van de aankomst van het Heilig Bloed in Brugge en (3) herwaardering van de aankomstlegende van het Heilig Bloed in Brugge.

HISTORIOGRAFIE VAN DE 'LEGENDE' VAN DE AANKOMST VAN HET HEILIG BLOED IN BRUGGE (CA. 1370-1964)

We weten met zekerheid dat het Heilig Bloed zich in 1255-1256 in Brugge bevond. In een officieel gerechtsdocument van 1270 is een getuigenis opgenomen van een zekere Walter vanden Groenendike die verklaart dat hij ongeveer veertien jaar voordien getuige was van het feit dat een zekere Lambert Brouts, beschuldigd van woekerpraktijken, zijn onschuld wou aantonen door een eed te zweren op het Heilig Bloed in de Sint-Baseliskerk⁷. Voor de 13de eeuw beschikken we nog over één authentieke archivalische bron die de aanwezigheid van de relikwie bevestigt, nl. een oorkonde uit 1297 van Filips IV de Schone, koning van Frankrijk, waarin de vorst aan de Bruggelingen verklaart de Heilig Bloedrelikwie te zullen eerbiedigen en in de Sint-Basiliuskapel te laten rusten⁸. Met dit charter drukt de Franse vorst zijn eerbied en waardering uit voor de relikwie.

Uit die twee oudste bronnen in verband met het Heilig Bloed te Brugge kunnen we met wetenschappelijke zekerheid concluderen dat de relikwie zich halverwege de 13de eeuw in Brugge bevond. We weten echter niet hoe, wanneer en in welke omstandighe-

7 A. VIAENE, 'Zweren ten heleghe Bloede. Oudste getuigenis van verering der relik in de Sint-Baseliskerk te Brugge' in: *Biekorf*, 64 (1964), p. 176-180; N. GEIRNAERT, 'De oudste sporen', p. 247-256.

8 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, dl. I (Brugge, 1871), p. 53-54; zie ook: A. SCHOUTEET, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*, dl. I, 1089-1300 (Brugge, 1973).

den de relikwie in Brugge aangekomen is. Het oudste bewaarde relaas over de aankomst van het Heilig Bloed te Brugge is van de hand van Jan van Ieper (Iperius), abt van de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars vanaf 1365 tot zijn dood in 1383⁹. Hij schreef het *Chronicon Sancti Bertini*, een kroniek van de abdij ingekaderd in de geschiedenis van de Vlaamse graven van 590 tot en met 1294. In zijn voorwoord stelt Iperius dat zijn kroniek is gebaseerd op archiefstukken uit de abdij en authentieke oorkonden. Hij stelt dat Diederik van de Elzas in 1148 het Heilig Bloed na de tweede kruistocht uit Jeruzalem naar Brugge heeft gebracht¹⁰. Deze middeleeuwse 'wetenschap' zal gedurende 600 jaar zonder kritiek worden overgenomen door alle latere kroniek- en geschiedschrijvers tot en met 1964. Over een aantal bijkomende details kunnen tegenstrijdigheden gevonden worden in de loop van de 600 jaar geschiedschrijving over het Heilig Bloed¹¹. De stelling van Iperius over de aankomst van het Heilig Bloed wordt bevestigd door een tweede (onafhankelijke?) bron uit de late 14de eeuw, namelijk het epitaaf op het graf van Diederik van Elzas te Waten.

Van de door ons 30 intensief onderzochte narratieve bronnen tot en met de 17de eeuw zijn er 25 die iets zeggen over de herkomst en/of de wijze waarop het Heilig Bloed in Brugge zou zijn aanbeland¹². Niet elke bron heeft het even uitvoerig over de historische achtergrond, en over de concrete omstandigheden van de relikwie-overdracht alsook de exacte motivatie van de schenker vinden we in de bronnen een aantal tegenspraken¹³, maar er heerst volstrekte unanimité voor wat betreft:

9 IPERIUS, *Chronicon Sancti Bertini*, kroniek 2de helft 14de eeuw uitgegeven in: O. HOLDER-EGGER (ed.), *Monumenta Germaniae Historia Scriptores*, dl. XXV (Hannover, 1880), p. 736-866.

10 *Ibidem*, p. 803-804.

11 Iperius geeft nog heel wat bijkomende informatie over de vermeende aarde van het bloed, de reden waarom graaf Diederik de relikwie heeft ontvangen, het feit dat een zekere Leonius, de toenmalige abt van de Sint-Bertijnsabdij, de relikwie heeft gedragen, het vloeibaar worden van de relikwie, ... Deze informatie is minder relevant voor dit artikel.

12 Zie overzichtstabel in bijlage.

13 Cfr infra, p. 80.

- (1) De geografische herkomst van het Heilig Bloed: Jeruzalem;
- (2) Het jaar van de aankomst: 1148 of 1150;
- (3) De plaats van deponering: Sint-Baseliskerk te Brugge;
- (4) De ontvanger van de relikwie: graaf Diederik van Elzas;
- (5) De wijze van ontvangst: een schenking.

Deze 'kennis' wordt onbetwist verder doorgegeven van generatie op generatie tot en met 1964.

HISTORIOGRAFIE VAN DE 'WETENSCHAPPELIJKE THEORIE' VAN DE AANKOMST VAN HET HEILIG BLOED IN BRUGGE (1964-2012)

In 1964 publiceert N. Huyghebaert in de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge een artikel waarmee hij komaf maakt met 600 jaar traditionele kennisoverdracht in verband met de aankomst van het Heilig Bloed te Brugge¹⁴. Volgens Huyghebaert kan het bijna niet anders dan dat het Heilig Bloed pas in de 13de eeuw uit Constantinopel naar Brugge werd gebracht. Hij wil geen uitsluitsel geven wie hier als grote held figureerde en in welke omstandigheden dit mag gebeurd zijn, maar het moet in elk geval verband houden met de vierde kruistocht die eindigde met een totale plundering van Constantinopel. Dat die stelling als een bom insloeg mag blijken uit een aantal titels uit toenmalige weekbladen: '*Het Heilig Bloed in het gedrang. Niemand weet juist wanneer, noch door wie het te Brugge werd gebracht*'¹⁵; '*Faut-il douter de l'authenticité du Saint-Sang?*'¹⁶. Huyghebaert is in zijn betoog zo overtuigend dat de stelling vanaf dan als de meest waarschijnlijke wordt beschouwd in de historische vakwereld en zelfs door het gezelschap van de Edele Confrérie van het Heilig Bloed. Ook Bruggekenner prof. J.A. Van Houtte opteerde resoluut voor de 'moderne' opvatting¹⁷.

14 Cfr supra, n. 6.

15 *Vlaams weekblad* (02.10.1965).

16 *Courier de Bruges* (08.05.1964).

17 J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge* (Tielt, 1982), p. 55, 247.

Op de officiële website van stad Brugge lezen we op het moment van dit schrijven: *‘Een legende vertelt dat deze relikwie in 1150 naar Brugge werd overgebracht door Diederik van den Elzas, graaf van Vlaanderen. De graaf zou het op de terugkeer van één van zijn kruistochten hebben gekregen omwille van zijn heldenmoed en het, als een geschenk, naar Brugge hebben meegebracht. In werkelijkheid kwam de relikwie, vermoedelijk uit Constantinopel, pas in de 13de eeuw in Brugge terecht en was het Diederik van den Elzas die de Sint-Basiliuskerk liet bouwen tussen 1134 en 1157’*¹⁸.

Bovenstaande informatie werd bevestigd tijdens de tentoonstelling in het Brugse stadsarchief van 25 april tot 1 juni 2010 met als titel ‘de oudste sporen van het Heilig Bloed in Brugge: *‘Tot ver in de twintigste eeuw geloofden de Bruggelingen en de meeste historici de algemeen verspreide traditie als zou het Heilig Bloed op initiatief van graaf Diederik van de Elzas rond 1150 na de tweede kruistocht vanuit Jeruzalem naar Brugge zijn gebracht. Deze traditie werd het eerst op schrift gesteld door Johannes Iperius (Jan van Ieper) in de kroniek van de Sint-Bertinusabdij van Sint-Omaars (nu Saint-Omer, Frankrijk). Iperius was van 1363 tot 1383 abt van deze abdij. In 1964 heeft Dom Nicolaas Huyghebaert, een benedictijn van de Sint-Andries-abdij van Zevenkerken en docent middeleeuwse geschiedenis aan de (Franstalige) Katholieke Universiteit van Leuven, dit verhaal herleid tot een legende. De relikwie kwam pas in de eerste helft van de dertiende eeuw aan in Brugge, en werd naar alle waarschijnlijkheid voordien in Constantinopel (nu Istanbul) bewaard.’*¹⁹

Op de huidige officiële website van de Edele Confrérie van het Heilig Bloed²⁰ wordt uitdrukkelijk onderscheid gemaakt tussen ‘traditie’ en ‘historiek’: *‘Volgens een oude overlevering bracht*

18 http://www.brugge.be/internet/nl/content/files/Toerisme/PT/Persteksten/Heilig_Bloed.pdf [15.08.2010].

19 http://www.brugge.be/internet/nl/content/files/tekstpanelen_erfgoed_2010.pdf [15.08.2010].

20 De Edele Confrérie van het Heilig Bloed werd kort na 1400 gesticht. Zij heeft tot doel de relikwie te bewaren en de verering ervan te bevorderen. Zij organiseert o.a. de jaarlijkse processie. De 31 leden moeten in Brugge wonen en, zoals een oud document het stelt, „lieden van eere zijn”. (<http://www.holyblood.com/NL/E.asp>) [15.08.2010].

Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen, na de tweede kruistocht, de relikwie van het Heilig Bloed mee uit het Heilig Land (1150). Wegens zijn uitnemende heldhaftigheid tijdens deze kruistocht zou Diederik de relikwie gekregen hebben, met toestemming van de Patriarch van Jeruzalem, uit de handen van zijn schoonbroer Boudewijn III van Anjou, koning van Jeruzalem. Op 7 april 1150 bracht graaf Diederik, vergezeld van zijn echtgenote Sybilla van Anjou en Leonius, abt van de Sint-Bertijnsabdij van Sint-Omaars, de relikwie naar de door hem opgetrokken Sint-Basiliuskapel op de Burg in Brugge. Zou de relikwie na 1150 in Brugge aangekomen zijn? Waarschijnlijk wel, omdat er in Constantinopel in die tijd een relikwie van het Heilig Bloed aanwezig was, nl. in de Mariakapel van het keizerlijk paleis Bucoleon. Deze relikwie maakte deel uit van een hele reeks relieken van het lijden van Christus. In 1203 viel Constantinopel in handen van de kruisvaarders en werd deze keizerlijke stad gedurende deze vierde kruistocht geplunderd. Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen, werd er tot nieuwe keizer aangesteld. Vermoedelijk zond hij buitgemaakte relieken naar Vlaanderen en meer bepaald naar Brugge. Zijn dochters Johanna en Margaretha stonden immers aan het hoofd van het graafschap. Eerder via deze weg zou Brugge in het bezit gekomen zijn van de relikwie van het Heilig Bloed. Ook de manier waarop het bergkristallen flesje is geslepen verwijst naar Constantinopel.²¹

Tot slot nog drie citaten uit recente publicaties: ‘Het Heilig Bloed kwam immers al in de eerste helft van de 13de eeuw in Brugge terecht. Daarvoor bevond de relikwie zich in Constantinopel. Waarschijnlijk [is ze] door toedoen van de Vlaamse graaf Boudewijn IX, die in het begin van de 13de eeuw ook keizer van Constantinopel was. Het verhaal als zou graaf Diederik van de Elzas in 1148 of 1150 het Heilig Bloed naar Brugge hebben meegebracht strookt niet met de historische werkelijkheid’²². Deze tegenstelling tussen geschiedenislegende en geschiedeniswetenschap wordt eveneens in een

21 <http://www.holyblood.com/NL/B.asp> + <http://www.holyblood.com/NL/C.asp> [15.08.2010].

22 N. GEIRNAERT, ‘Het Heilig Bloed in Brugge’ in: M. RYCKAERT, A. VANDEWALLE, e.a. (ed.), *Brugge, de geschiedenis van een Europese stad* (Tielt, 1999), p. 97.

andere recente publicatie benadrukt: *'De vermaardheid van deze gebedsruimte [Sint-Basiliuskapel] is niet te danken aan de relikwie van de H. Basilius, maar aan de relikwie van het Heilig Bloed. Diederik van de Elzas schonk, volgens de overlevering, dit waardevolle kleinood in 1149 aan het Brugse stadsbestuur en liet het in deze kapel bewaren. In dit verhaal steekt meer legende dan historische waarheid. Historici achterhaalden intussen dat deze relikwie in Constantinopel werd verworven en via diverse eigenaars uiteindelijk in Brugge terecht kwam'*²³. Ik eindig met een citaat uit de meest recente publicatie over het Heilig Bloed: *'Tot ver in de twintigste eeuw geloofden de Bruggelingen en de meeste historici de algemeen verspreide traditie als zou het Heilig Bloed op initiatief van graaf Diederik van de Elzas rond 1150 na de Tweede Kruistocht vanuit Jeruzalem naar Brugge zijn gebracht ... De relikwie is pas ten vroegste in het begin van de dertiende eeuw in Brugge terechtgekomen, na de Vierde Kruistocht'*²⁴ Uit bovenstaande citaten kunnen we concluderen dat de Huyghebaertstelling een de facto onbetwist axioma is geworden in de Brugse geschiedschrijving.

Welke argumenten legt Huyghebaert op tafel om de traditie over Diederik van de Elzas en het Heilig Bloed uit Jeruzalem tot legende te herleiden? Ik heb ze grondig herlezen en geconfronteerd met de kennis die ik heb verzameld tijdens mijn eigen onderzoek²⁵. Wat mij vooral opvalt is dat alle hoofdargumenten van Huyghebaert behoren tot één en dezelfde argumentatiesoort, nl. het *argumentum e silentio* of het 'argument van stilzwijgen'. Binnen de historische wetenschap houdt dit in dat het niet vermelden van een belangrijk feit in documenten van een bepaalde periode kan be-

23 F. DEBRABANDERE, J. L. MEULEMEESTER, e.a. (ed.), *Ons Erfgoed. Brugge van toen & nu*, dl. II (*Stoetenstad*), Zwolle, 2006.

24 N. GEIRNAERT, 'De oudste sporen', p. 247-256.

25 Toen ik in 1993 heb ik mijn eindwerk in Leuven afgeleverd (cfr. supra, n. 4), was het niet mijn hoofdopzet om mij op dat moment uit te spreken over de herkomst van het Heilig Bloed te Brugge. Toch durf ik te stellen dat ik door mijn intensieve heuristische arbeid zowat alle toen vindbare bronnen en studies over het Heilig Bloed vanaf de 13de eeuw tot en met de 20ste eeuw heb gelezen. In dit artikel wil ik de bronnenkennis die ik heb verzameld gebruiken om een persoonlijk standpunt in te nemen in het wetenschappelijk debat over de herkomst van het Heilig Bloed en de aankomst ervan te Brugge.

tekenen dat dit feit toen niet bestond. Een *argumentum e silentio* heeft het voordeel dat het soms gaten in de historische kennis kan opvullen wanneer geschreven bronnen ontbreken. Het grote nadeel is dat zo een argument steeds vertrekt vanuit niet waarneembare premisses en dus nooit verwijst naar een rechtstreekse verifieerbare bron. Het *argumentum e silentio* is bijgevolg steeds een interpretatie met als bedoeld gevolg een logisch klinkende conclusie maar is doorgaans geen echt sluitend bewijs. Ik vat alle argumenten van Huyghebaert samen:

- 1) Als vertrekpunt wijst Huyghebaert op het feit dat pas in de 2de helft van de 14de eeuw - voor wat betreft het bewaarde bronnenmateriaal - voor het eerst wordt meegedeeld hoe de translatie van het Heilig Bloed naar Brugge zou zijn verlopen. Dit is dus ruim twee eeuwen na de vermeende feiten. Voor Huyghebaert is het onbegrijpelijk dat in eigentijdse kronieken van de 12de eeuw dergelijke informatie niet te vinden is: *'De kronieken van de andere Vlaamse abdijen [dan de Sint-Bertijnsabdij te Omaars] weten zelfs in het geheel niets van om het even welke translatie van het Heilig Bloed naar Vlaanderen onder Diederik van de Elzas. De annalen van de Sint-Pietersabdij in Gent en die van Elna in Sint-Amands reppen er met geen woord van. Men kan evenwel niet voorbijgaan aan de zorg waarmee de monniken van de Blandijnberg elke reis van de graaf naar het Heilig Land hebben genoteerd. Dat was ook belangrijk: de abt van Sint-Pieters, Siger (1088-1107) was immers zelf ook ter kruistocht getogen'*²⁶. Voor Huyghebaert is dit reeds een reden om een bepaalde graad van onwaarschijnlijkheid toe te kennen aan het feit dat Diederik van de Elzas aan de basis van de aankomst van de Heilig Bloedrelikwie zou liggen.
- 2) Huyghebaert geeft zelf expliciet toe dat het *argumentum e silentio* vaak onvoldoende overtuigend is, maar een volgende constatering verhoogt volgens hem de onwaarschijnlijkheidsgraad van de 'Diederik-Jeruzalemstelling'. De traditie zegt immers dat Diederik het Heilig Bloed uit Jeruzalem heeft

²⁶ N. HUYGHEBAERT, 'Iperius en de translatie', p. 37.

meegebracht, maar Huyghebaert concludeert dat daar nooit een relikwie van het Heilig Bloed aanwezig was, en dat zeker niet ten tijde van graaf Diederik²⁷. Het feit dat geen enkele Jeruzalemvaarder in zijn tot ons overgeleverd reisverhaal ook maar één keer gewag maakt van de aanwezigheid van een Heilig Bloedrelikwie in Jeruzalem terwijl vele andere relikwieën (zoals bijv. een deel van het Ware Kruis, de Heilige Lans, passie-instrumenten, enz.) wel worden vermeld in deze reisverhalen is voor Huyghebaert een voldoende bewijs. We hebben hier dus opnieuw te maken met een *argumentum e silentio*.

- 3) Huyghebaert bouwt zijn redenering op door te wijzen op het feit dat pas in de 13de eeuw, na de plundering van Constantinopel en de stichting van het Latijns Keizerrijk, een enorme export van relikwieën uit Constantinopel plaatsvond²⁸. Vanaf de 12de eeuw wordt zelfs melding gemaakt van het bewaren van het echte Heilig Bloed van Christus in het Bukoleonpaleis.
- 4) De 'Constantinopelthese' wordt door Huyghebaert kracht bijgezet door het feit dat de geschiedenis van Brugge verbonden wordt met de geschiedenis van Constantinopel. Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen, werd als Boudewijn I eerste keizer van het Latijns Keizerrijk (1204-1205). Na zijn spoorloze verdwijning neemt zijn broer Hendrik de keizerstitel over. Het staat vast dat Boudewijn en Hendrik vele relikwieën uit Constantinopel naar Vlaanderen hebben laten overbrengen. We weten ook uit eersterangsgetuigenissen dat beide dochters van Boudewijn in het bezit waren van een Heilig Bloedrelikwie. Voor Huyghebaert is dit alles overtuigend genoeg. Misschien is het zelfs een zekere Wouter van Kortrijk die de relikwie naar Brugge heeft gebracht: *'Wanneer we ons de vraag stellen wie het Heilig Bloed naar Brugge kan hebben meegebracht, dan denken we eerst aan Wouter van Kortrijk. De gewezen pronotarius Flandriae was in 1211 naar Vlaanderen teruggekeerd. Hij stelde zich ten dienste van de regent van Vlaanderen, Filips van Namen, en na diens dood kwam hij in dienst van Johanna van*

27 *Ibidem*, p. 39-41.

28 *Ibidem*, p. 49-55.

Constantinopel. Ook hij had relikwieën meegebracht van overzee, want de collegiale kerk van Sint-Pieter in Rijsel kreeg van hem een fragment van het Echte Kruis dat er vandaag nog steeds wordt bewaard. Dat hij ook het Heilig Bloed zou hebben meegebracht en dat het thans in Brugge zou berusten, ware niet verwonderlijk. Maar het is slechts een hypothese²⁹.

- 5) Voor het volgende argument baseert Huyghebaert zich op het ontbreken van de term 'Heilig Bloed' in een officieel document daar waar dit volgens hem wel zou moeten te vinden zijn indien de relikwie er al zou geweest zijn. Hij verwijst hier in de eerste plaats naar een oorkonde van Filips van de Elzas, opvolger van Diederik, uit 1187 waarin Filips een aantal beslissingen neemt in verband met de Sint-Baseliuskapel³⁰. Filips vermeldt dat hij een aantal herstellingswerken heeft laten uitvoeren aan het gebouw dat gedeeltelijk verwoest werd door een stadsbrand in 1184. Hij bevestigt dat de kapel werd gebouwd door zijn ouders Diederik en Sybille ter ere van Maria en Sint-Basilius. Tot slot bevestigt hij de verhoging van de dotatie van de vier kapelannen verbonden aan de kapel. Maar nergens staat iets te lezen in verband met de Heilig Bloedrelikwie. Is dit niet een sterke aanwijzing voor de afwezigheid ervan? Filips zou zo een kostbare relikwie toch wel op zijn minst hebben vermeld indien die er al was?
- 6) Tenslotte stelt Huyghebaert dat alle grafelijke relikwieën normaal in de Sint-Donaaskerk werden bewaard. Waarom werd deze relikwie dan in Sint-Basilius gedeponeerd? Ik laat hem aan het woord: *'In 1246 is de relikwie geen grafelijke relikwie – of geen grafelijke relikwie meer – aangezien ze in Sint-Baselis wordt bewaard en de grafelijke relieken nog in Sint-Donaas berusten. Het zijn de Brugse schepenen die het Heilig Bloed bezitten. Hoe ze in het bezit ervan gekomen zijn, is momenteel van weinig belang. Het probleem voor hen was waar ze die relik zouden deponeren. In Sint-Donaas? De kanunniken zijn er de baas. In Sint-Salvator, op hun parochie? Daar zou de geestelijkheid er vrij over beschik-*

²⁹ *Ibidem*, p. 54.

³⁰ De Sint-Baseliskerk is de grafelijke kapel waar het Heilig Bloed met zekerheid vanaf 1256 tot en met vandaag in bewaard is geworden.

ken en zou ze hun relikwie algauw ontnemen. Dus denken zij aan de kleine Sint-Baseliskerk op de Burg. Daar zijn ze bij de graaf. Niemand kan er hen vervolgen (vooral niet in geval van interdict!), noch hen daar storen. Niemand, behalve de graaf, die vaak veraf verblijft, en die hen zo dikwijls nodig heeft. Daar is het dat ze hun relikwie willen onderbrengen. De vier behoeftige priesters die het zijstraatje bewonen, zijn maar al te gelukkig zich onder de bescherming van de schepenen te weten. Kort daarna installeren zich inderdaad de poorters in het Ghiselhuus en nemen ze hun intrek in het Steen. Indien onze hypothese juist is, kunnen we dan niet besluiten dat het de Heilig Bloedrelikwie was die de stadsmagistraat naar de grafelijke burg lokte?’³¹.

HERWAARDERING VAN DE AANKOMSTLEGENDE VAN HET HEILIG BLOED TE BRUGGE (2011)

Hoe interessant de argumentatielijn van Huyghebaert mag zijn, één grote vraag is steeds aan mij blijven knagen: hoe is het mogelijk dat zo kort na de overbrenging van het Heilig Bloed naar Brugge plots een onjuiste legende zou zijn ontstaan die zonder de minste tegenspraak 600 jaar geschiedschrijving overleeft? We weten met zekerheid dat het Heilig Bloed zich in 1256 in Brugge bevond. Volgens de ‘traditie’ kwam het bloed er 100 jaar eerder aan, in 1148 of 1150. Volgens Huyghebaert gebeurde dit maximum 50 jaar eerder - hij veronderstelt dat het Heilig Bloed rond 1210 in Brugge moet zijn aangekomen. Als zijn stelling klopt, dan zou de legende van Diederik in de loop van maximum een halve eeuw of nauwelijks twee generaties zijn ontstaan³², algemeen - aanvankelijk via mondelinge overlevering - verspreid, en zonder ook maar enige tegenspraak over tientallen generaties zijn doorgegeven. Hier klopt volgens mij iets niet. Indien Huyghebaert toch gelijk heeft, dan moet er een reden zijn waarom een onjuiste legende zou zijn

³¹ *Ibidem*, p. 64-65.

³² Ikzelf ga er hierbij van uit dat het onwaarschijnlijk is dat er op het moment van de aanwezigheid van het Heilig Bloed in Brugge geen opvattingen circuleerden omtrent de herkomst/aankomst ervan en dat pas twee eeuwen later een ‘Diederiklegende’ plots zou zijn opgedoken. Een eerste geschreven traditie van een publiek gegeven gaat steeds terug op mondelinge tradities die generatie op generatie werden doorverteld.

ontstaan en waarom verborgen werd gehouden dat het bloed via bijv. Wouter van Kortrijk³³ rond 1210 in Brugge aankwam. Laten we nog eens teruggaan naar het jaar 1255-1256. Een beschuldigde wil een zuiveringseed doen op het Heilig Bloed. Dat betekent dat het Heilig Bloed al een zekere bekendheid en waardering kent. Het Bloed moet er dus reeds een tijdje zijn, een cultus ontstaat immers niet zomaar uit het niets. Dat betekent dus dat de legende – als Huyghebaert gelijk heeft – in minder dan 50 jaar tijd is ontstaan en verspreid. Met andere woorden, de Bruggelingen die leefden in 1230 zouden ten onrechte geloofd hebben dat het Heilig Bloed door Diederik naar Brugge werd gebracht. Nochtans moet er contact geweest zijn tussen jongeren van 1230 en mensen van de oudere generatie die geboren waren in bijv. 1170. Deze laatsten waren in 1230 60 jaar oud. Het is heel onwaarschijnlijk dat na 1210 een foute legende zou zijn ontstaan zonder dat de generatie geboren rond 1170 deze zou hebben gecontesteerd. Tradities en legendes verwijzen doorgaans naar een ver, vaag en oncontroleerbaar verleden. Dat is in het geval van de aankomst van het Heilig Bloed niet zo! Legendes worden gedurende eeuwen van generatie op generatie mondeling doorgegeven. Indien de ‘Diederiklegende’ ontstond na 1210, dan moet dit hebben gebotst met de oudere generatie geboren rond 1170 en zelfs nog vroeger. Er is dus iets wat niet klopt. Bovendien kan ik geen enkele mogelijke reden bedenken waarom doelbewust een verkeerde historische versie zou zijn verspreid.

Bovenstaande bedenking is echter geen bewijs maar slechts een argument, zij het wel een basisargument. Om dit kracht bij te zetten geef ik commentaar op elk argument van Huyghebaert. Ik volg hierbij de volgorde van het vorige deel van mijn artikel. Dat bevat zes pro-argumenten ten opzichte van de stelling dat het Heilig Bloed pas in de 13de eeuw uit Constantinopel naar Brugge moet zijn gekomen (de ‘Huyghebaert-’ of ‘Constantinopelstelling’). Dit deel bevat evenveel contra-argumenten tegen de Huyghebaertstelling (of argumenten ter verdediging van de ‘Diederikstelling’).

33 Een concrete hypothese van Huyghebaert, cfr supra, p. 67-68.

- 1) De eerste bewaarde vermelding van de aankomst van het Heilig Bloed in Brugge dateert van de 2de helft van de 14de eeuw. Het klopt dat abdijkronieken uit de 12de eeuw niets vermelden over het Heilig Bloed in Brugge. Voor Huyghebaert is dit een basisargument. Voor mij is dit helemaal geen argument:
- In de kronieken van de 13de eeuw en de 1ste helft van de 14de eeuw wordt het Heilig Bloed in Brugge evenmin vermeld. Toch was de relikwie met zekerheid reeds in Brugge in 1256. Dat betekent dus dat minstens gedurende 100 jaar aanwezigheid van de Heilig Bloedrelikwie in Brugge geen enkele kroniekschrijver er aan dacht om iets over het Heilig Bloed te schrijven.
 - Het is niet zo abnormaal dat de meeste schrijvers van abdijkronieken en annalen geen aandacht schonken aan het Heilig Bloed. Doorgaans schreven middeleeuwse kroniekschrijvers alleen zaken op die verband hielden met de geschiedenis van de eigen abdij. Het feit dat de graaf bij de terugtocht van het Heilig Land relikwieën bij zich had was zo evident dat het niet de moeite gevonden werd om dat op te schrijven indien het geen betrekking had op een relikwie van de eigen abdij. Iperius, die als eerste over het Heilig Bloed schrijft, heeft het eigenlijk ook onrechtstreeks over de geschiedenis van zijn abdij. Hij deelt immers mee dat Leonius, abt van Sint-Bertijns (en dus zijn voorganger ruim twee eeuwen eerder) het Heilig Bloed in opdracht van de graaf van Vlaanderen heeft gedragen. Een aantal graven van Vlaanderen hadden een nauwe relatie met de Sint-Bertijnsabdij³⁴. Huyghebaert gebruikt dit feit als een argument om te stellen dat Iperius de rol van Leonius heeft verzonnen om voor zichzelf, als opvolger en 'erfgenaam' van Leonius, een belangrijke rol te bekommen in de Heilige Bloedprocessie halverwege de 14de eeuw³⁵. Volgens mij is net dit feit een argument om te stellen dat dit echt waar kan zijn. Immers, als de abt van Sint-Bertijns een belangrijke vertrouweling was van de graaf van Vlaanderen,

34 Zie ook A. HOSTE, 'Thomas Becket te Male' in: *Haec Olim*, 20 (1970), p. 53-60.

35 Cfr infra, n. 45.

dan is het logisch dat hij uitgekozen kon zijn om voor het Heilig Bloed zorg te dragen. Bovendien is het eveneens mogelijk dat de monniken van Sint-Bertijns juist omwille van hun nauwe relatie met de hoge wereldlijke macht een aantal - verloren gegane - documenten bezaten met belangrijke informatie die in andere abdijen onbekend was en die Iperius effectief heeft gebruikt, zoals hijzelf in zijn inleiding beweert, bij het schrijven van zijn kroniek.

- We moeten er natuurlijk ook steeds rekening mee houden dat vele middeleeuwse geschriften verloren zijn gegaan.
- Het aantal narratieve bronnen in de 12de eeuw is eerder beperkt vergeleken met de 14de-15de eeuw. Pas op het einde van de middeleeuwen neemt het aantal geschriften enorm toe dankzij de boekdrukkunst.
- Huyghebaert schrijft zelf over de *Spiegel Historiael* van Jakob van Maerlant: *'In elk geval vindt men in Brugge - of in Damme, niet zo ver daarvandaan - die gedichten [=graallegenden] nog te profaan. De Historie van de Graal van Jakob van Maerlant (omstreeks 1280) is nochtans helemaal toegespitst op de figuur van Jozef van Arimatea. Een voornaam edelman heeft hem die opdracht gegeven: Albrecht van Voorne, burggraaf van Zeeland. Algauw toont de dichter zich verontwaardigd over de 'verzinsels' die men heeft laten opschrijven. Hoe heeft hij de geschiedenis en fictie kunnen verwarren? In zijn Spiegel Historiael zal hij verder nog de 'flauwigheden' over de graal en de leugen van Parzifal [sic!] aanklagen. Om welke reden? Omdat hij, zowel als zijn medeburgers, het Heilig Bloed vereerden dat bloedde in de Sint-Baseliskerk. Had hij dan toch minstens de moeite gedaan om ons te vertellen wat hij over de oorsprong ervan wist!*³⁶⁷. Ik denk dat Huyghebaert zich-

36 *Ibidem*, p. 76. Het lijkt me waardevol om in deze context de bekende middeleeuwse romanschrijver Chrétien de Troyes (1135-1183) te situeren. Hij maakte deel uit van de hofhouding van Filips van de Elzas, zoon van Diederik. Chrétien de Troyes heeft zijn plaats in de literatuurgeschiedenis verworven met zijn Arthurromans en het thema van de Heilige Graal dat erin verwerkt is. Het gaat om fictieve romans. Toch wordt algemeen aanvaard dat zijn positie aan het hof van Filips van de Elzas de hoofdbron van zijn inspiratie was. Ikzelf wil niet uitsluiten dat er een mogelijk verband bestaat tussen Diederik van de Elzas, de kruistochten, het Heilig Bloed te

zelf met deze zin compromitteert. Jakob van Maerlant vindt het niet de moeite om iets over de oorsprong van het Heilig Bloed in Brugge te schrijven dat op dat moment zeker al 30 jaar in Brugge aanwezig is. Waarom zouden de monniken van Gent dat dan wel gedaan moeten hebben?

- 2) Huyghebaert stelt dat in de 12de eeuw geen relikwie van het Heilig Bloed in Jeruzalem aanwezig was. Hij baseert zich hiervoor op het feit dat geen enkel reisverslag van Jeruzalemvaarders uit de 12de eeuw de aanwezigheid van zo een relikwie in het Heilig Land vermeldt, opnieuw een *argumentum e silentio* dus. Ik durf het tegendeel niet te beweren³⁷, maar zelfs indien dit zou kloppen, dan kan hierdoor slechts de vermeende geografische herkomst van het Heilig Bloed uit Jeruzalem in twijfel getrokken worden, maar niet automatisch het gegeven van de aankomst van Diederik in Brugge met een relikwie die (al dan niet terecht) werd beschouwd als het bloed van Jezus Christus³⁸. De herkomst van de relikwie en de overbrenging ervan door Diederik naar Brugge zijn twee aspecten die afzonderlijk moeten worden onderzocht! Toch bestaan er argumenten ter verdediging van de mogelijke aanwezigheid van een Heilig Bloedrelikwie in het Heilig Land in de 12de eeuw. Onderstaande beschrijvingen zijn hypothetisch, maar niet meer dan wat Huyghebaert schrijft. In elk geval durf ik te verdedigen dat ze allemaal een zekere waarheids- of waarschijnlijkheidswaarde kunnen bezitten, waarmee ik enkel wil aantonen dat Huyghebaert noch voldoende grond heeft om te concluderen dat in de 12de eeuw geen vermeend Heilig Bloed van Jezus Christus in Jeruzalem aanwezig was en a

Brugge, Filips van de Elzas, de twee reizen die ook Filips naar het Heilig Land ondernam en het motief van de Heilige Graal in de verhalen van Chrétien de Troyes.

- 37 De inzichten in verband met de aanwezige relikwieën en de handelspraktijken hiermee verbonden ten tijde van de kruistochten zijn binnen het hedendaagse historisch-wetenschappelijk onderzoek niet fundamenteel veranderd ten opzichte van de tijd van Huyghebaert. Voor recentere literatuur sinds de publicatie van zijn artikel verwijs ik o.a. naar: F. VANHEMELRYCK, *Kruis en wassende maan. Pelgrimstochten naar het Heilig land* (Leuven, 1994); M. BILLINGS, *De kruistochten. Op oorlogspad in het Heilig Land* (Pearson, 2007); C. KOSTICK (ed.), *The Crusades and the Near East* (New York, 2011); T. ASBRIDGE, *De kruistochten. De strijd om het Heilige Land* (Antwerpen-Houten, 2010) en T. ASBRIDGE, *De eerste kruistocht. De oorsprong van het conflict tussen islam en christendom* (Amsterdam, 2006).

- 38 Ik ga hier verder nog veel dieper op in (cfr. infra).

fortiori noch minder om te stellen dat Diederik onmogelijk met de toen vermeende relikwie in Brugge aangekomen kan zijn:

- Er zijn niet zoveel reisverslagen bewaard. Dit beperkt sowieso de kans op een vermelding van een Heilig Bloedrelikwie in het 12de-eeuwse Jeruzalem.
- Het lijkt me aannemelijk dat bepaalde aanwezige relikwieën geheim werden gehouden. In feite heerste in het Heilig Land een soort oorlogstoestand, we bevinden ons in de periode van de kruistochten.
- In aansluiting op de vorige bemerking lijkt het me niet onmogelijk dat bijv. de tempeliersorde waakte over kostbare relikwieën (zoals mogelijkerwijze het Heilig Bloed) en zoveel mogelijk geheim hield³⁹. Deze orde werd in het begin van de 12de eeuw opgericht met de bedoeling om de christelijke pelgrims in het Heilig Land te beschermen. De tempeliers werden snel heel rijk en machtig. Ze bezaten diverse onroerende goederen in het Heilig Land. Dit alles samen lag aan de basis van diverse speculaties. Uiteindelijk bracht de combinatie van rijkdom, macht en geheimen de orde in de 14de eeuw ten val. De tempeliers hebben ook aanleiding gegeven tot de legendevorming van de Heilige Graal⁴⁰. Volgens mij is het niet uit te sluiten dat bepaalde aspecten van de graallegenden een reëel fundament hebben. Het ligt niet in mijn bedoeling om hier dieper op in te gaan. Feit is dat de tempeliersorde in de 12de eeuw actief was in het Heilig Land en dat het mogelijk is dat zij in het bezit was van enkele druppels vermeend bloed van Jezus Christus.

39 J. HOSTEN, *De Tempeliers. De tempelorde tijdens de kruistochten en in de Lage Landen* (Pearson, 2006). Hosten vermeldt weliswaar niets over een Heilig Bloedrelikwie. De meest bekende relikwieën in handen van de tempeliers waren de zgn. Heilige Lans van Longinus een deel van het Ware Kruis.

40 In de meest algemene interpretatie zou het hier gaan om de kelk waarmee Jozef van Arimatea het bloed van Jezus zou hebben opgevangen tijdens het wassen van de wonden. Er zijn ook diverse andere interpretaties gegeven waardoor het niet mogelijk is om fictie van (mogelijke) historische werkelijkheid te onderscheiden. Prof. Ludo Jongen heeft tijdens een gesprek met mij sterk benadrukt dat de Heilige Graal in de verhalen van Chrétien de Troyes (cfr. supra, n. 36) in oorsprong niets te maken heeft met de kelk van het laatste avondmaal die aan Jozef van Arimatea zou zijn gegeven en waarmee het bloed van Christus zou zijn opgevangen. Dit thema werd voor het eerst uitgewerkt in Robert de Borons Arthurcyclus (begin 13de eeuw).

- Het is ook aanvaardbaar dat de christelijke vorsten van Jeruzalem bepaalde bezittingen geheim hebben gehouden.
- Ik wijs vervolgens nog op vroege middeleeuwse bronnen die meedelen dat Karel de Grote rond 800 van Azan, prefect van Jeruzalem, een relikwie van het Heilig Bloed zou hebben ontvangen⁴¹. Deze relikwie heeft weliswaar niets te maken met Brugge maar wijst erop dat bepaalde annalen uit de 10de eeuw wel degelijk uitgaan van de aanwezigheid van een Heilig Bloedrelikwie in Jeruzalem en dat Karel de Grote een deeltje ervan zou hebben ontvangen.
- Het is ook mogelijk dat koning Fulco of koning Boudewijn III (als vermoedelijke schenker) voordien een bloedrelikwie uit Constantinopel had ontvangen. In dit geval zou het bloed inderdaad pas in de 1ste helft van de 12de eeuw via Constantinopel in Jeruzalem terechtgekomen zijn en op deze wijze, dus via een omweg, in de handen van Diederik. Door de nauwe contacten die bestonden tussen Constantinopel en Jeruzalem moet deze hypothese als heel aannemelijk worden bevonden. Huyghebaert zou in dit geval deels gelijk hebben voor wat de herkomst van het Heilig Bloed betreft, maar helemaal niet voor wat de aankomst betreft van deze in Brugge!
- Diederik van de Elzas is zoals de meeste kruisvaarders via Constantinopel naar het Heilig Land gereisd. Indien het Heilig Bloed zich dan toch niet in Jeruzalem bevond op dat

41 C. CARTON, *Essai sur l'histoire depuis les premiers siècles du christianisme*, (Brugge, 1850), p. 16-20. Carton baseert zich op een translatieverhaal uit 950 en verwijst naar een aantal andere annalen uit de 10de eeuw. Ik citeer uit het betreffende translatieverhaal hoe Azan het bloed via Corsica naar Karel de Grote zou hebben verstuurd: *'Haec sunt ergo illa dona honorabilia cunctoque orbi optatissima, et haec est illa gaza sacrosancta supraque omnes preciositates dignissima, quae de Corsica insula gloriosissimo imperatori Karolo delata est: Ampulla una ex lapide onichino, de Salvatoris sanguinis plena.'* ('Ex translatione sanguinis domini' in: *Monumenta Germaniae Historiae Scriptorum*, dl. VI, p. 447). Prof. Ludo Jongen nuanceert dit gegeven door te wijzen op het feit dat over Karel de Grote een heleboel verhalen in omloop zijn geraakt. Volgens de meest gangbare „legende” (opgenomen in de Middel nederlandse *Legenda Aurea* – een eind-13de eeuwse compilatie van middeleeuwse heiligenlevens) zou Karel naar Jeruzalem zijn getrokken toen de moslims die stad veroverd hadden. Later ging hij naar Constantinopel: daar kreeg hij van de keizer delen van de passierelikwieën. Deze legende stamt uit de 11de/12de eeuw.

moment, dan is het niet onmogelijk dat Diederik de relikwie in Constantinopel heeft ontvangen. Bij terugkomst in Vlaanderen heeft men de link met Jeruzalem vooral beklemtoond omdat hij naar Jeruzalem op kruisvaart is getrokken, en de herkomst werd hiermee vereenzelvigd. Dit is niet 100% uit te sluiten omdat over de oorzaak en de omstandigheden waarin Diederik het Heilig Bloed heeft ontvangen wel enkele tegenstrijdige versies te vinden zijn in de narratieve bronnen van de 14de tot en met de 17de eeuw⁴².

- Tot slot nog een hypothese die niet 100% mag worden uitgesloten. Het is mogelijk dat Diederik gewoonweg werd opgelicht, dat hij met andere woorden een relikwie heeft ontvangen als dank voor zijn heldendaden waarvan de schenker heeft vermeld dat het om het bloed van Christus gaat, hoewel dit helemaal niet klopt. Dat zou betekenen dat het bloed helemaal niet authentiek is, maar dat doet niets van de 'Diederik-Jeruzalemtese' teniet. Diederik zou in dit geval overtuigd zijn geweest van de authenticiteit ervan en vervolgens effectief met de vermeende relikwie in Vlaanderen zijn teruggekomen en zo reëel aan de basis liggen van de aankomst van de relikwie in Brugge. Ik vermeld deze hypothese omdat handel en schenkingen in relikwieën in de middeleeuwen wijdverbreid waren en hier zeker ook oplichterij in het spel was⁴³.
- 3) Wat Huyghebaert zegt over de enorme export van relikwieën uit Constantinopel in de 13de eeuw en de zekere aanwezigheid van een Heilig Bloedrelikwie in de 12de eeuw in het Bukoleonpaleis klopt uiteraard, maar dat staat niet in tegenspraak met het verhaal van Diederik van de Elzas en Jeruzalem.
 - 4) Er kan inderdaad gesteld worden dat de geschiedenis van Brugge in de 13de eeuw verbonden was met die van Constantinopel doordat Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen, als Boudewijn I eerste keizer van het Latijns Keizerrijk (1204-1205) werd. Maar dat geldt evenzeer voor Brugge en Jeruzalem in de 12^{de}

42 Cfr. infra, p. 80-81.

43 Al deze aspecten worden uitvoerig behandeld in bijv. F. VANHEMELRYCK, *Kruis en wassende maan*.

eeuw. Reeds op het einde van de 11de eeuw werd Robrecht II, graaf van Vlaanderen, Robrecht van Jeruzalem genoemd door zijn bijdrage in de eerste kruistocht. En graaf Diederik van de Elzas huwde voor de tweede keer (1139) met Sybille van Anjou, dochter van Fulco en koning van Jeruzalem (1131-1143). Hiermee worden Brugge en Jeruzalem met elkaar verbonden. Het is trouwens in deze context dat de schenking van het Heilig Bloed door de traditie wordt gesitueerd. Bovendien moet met nadruk de vraag gesteld worden waarom alle bronnen zwijgen omtrent de eventuele overbrenging van het Heilig Bloed in de 13de eeuw? Kunnen we niet exact dezelfde argumentatielijnen van Huyghebaert overnemen (namelijk het stilzwijgen van de bronnen omtrent de ‘Diederikstelling’ als verwerping van deze) om net zijn stelling in twijfel te trekken?

- 5) Filips van de Elzas, opvolger van Diederik, vermeldt in een officiële oorkonde van 1187 het Heilig Bloed niet, hoewel de inhoud van de oorkonde een aantal herstellingswerken van de Sint-Baseliskapel behelst. Huyghebaert concludeert hierdoor dat dit een aanwijzing is voor de afwezigheid van het Heilig Bloed op dat moment. Ikzelf zie het verband niet. Een oorkonde is een zakelijk document. Er worden herstellingswerken uitgevoerd aan de kapel die door de ouders van Filips van de Elzas een aantal decennia terug werd gebouwd. Er is geen enkele reden om te veronderstellen dat Filips van de Elzas het Heilig Bloed zou moeten vermelden, zelfs indien dit aanwezig zou zijn. Dit kan ik verder staven door middel van een analogie. Brugge beschikt over een authentieke oorkonde van Robrecht van Béthune graaf van Vlaanderen, op datum van 5 augustus 1321⁴⁴. Het Heilig Bloed was op dat moment heel zeker reeds minstens 65 jaar in Brugge aanwezig in de Sint-Baseliuskapel. In die oorkonde vinden we gelijkaardige informatie terug als in de oorkonde van 1187. Robrecht van Béthune vermeldt erin de bouwopdracht van de Sint-Baseliuskapel door graaf Diederik en zijn echtgenote Sibylle in de eerste helft van de 12de eeuw, het

44 BRUGGE, *Stadsarchief*, reeks politieke charters, 1ste reeks, nr. 283. Zie ook: J. CUVELIER, ‘Inventaire analytique des archives de la chapelle du St.-Sang à Bruges’, in: *Annales de la Société d’Emulation de Bruges*, 50 (1900), p. 41.

patronaatschap van Maria en de Heilige Basilius en de dotatie van vier kapelaans. Robrecht bepaalt vervolgens het specifiek bedrag van de dotatie van de kapelaans. Maar nergens staat ook maar één woord over het Heilig Bloed, volgens mij omwille van exact dezelfde simpele reden als bij Filips van den Elzas: de vermelding van het Heilig Bloed is niet relevant voor dit zakelijke document. We kunnen het samen met Huyghebaert betreuren dat alle officiële stadsdocumenten verloren zijn gegaan door de grote brand van het Belfort in 1280, maar dat helpt ons geen stap vooruit in het wetenschappelijk onderzoek. Maar we moeten wel voorzichtig zijn met het trekken van conclusies omtrent het stilzwijgen van bepaalde gegevens in de weinige archiefstukken waarover we beschikken voor de eerste decennia na de grote stadsbrand.

- 6) Het laatste argument dat Huyghebaert gebruikt bewijst volgens mij niets. De Sint-Basiliuskapel was een grafelijke kapel en de relikwie van de Heilige Basilius was een grafelijke relikwie. Waarom zou het dan niet mogelijk zijn dat het Heilig Bloed dat aanvankelijk een grafelijke relikwie was in de pas gebouwde grafelijke Sint-Basiliuskapel werd bewaard? Het is helemaal niet relevant dat de kapel gebouwd was voor Maria en de Heilige Basilius. Er zijn vele kapellen en kerken die een hele voorraad relikwieën hebben.

Met bovenstaande argumenten heb ik gepoogd aan te tonen dat er geen enkele reden is om het stilzwijgen van de 12de- en 13de eeuwse bronnen te interpreteren als een afwezigheid van het Heilig Bloed te Brugge. Ik besluit met nog een aantal belangrijke aanvullende inzichten:

- 1) De eerste bewaarde narratieve bron die het Heilig Bloed te Brugge vermeldt dateert van de 2de helft van de 14de eeuw en werd geschreven door Iperius. Dit is het begin van de door ons gekende traditie: Diederik van de Elzas bracht het Heilig Bloed tussen 1148-1150 uit Jeruzalem naar Brugge⁴⁵. Die traditie

⁴⁵ Iperius beklemtoont in zijn verhaal sterk het feit dat Leonius, abt van de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars, in het gezelschap van graaf Diederik vertoefde. De

wordt vanaf de 15de eeuw door veel auteurs bevestigd. Zoals eerder gezegd heb ik relevante narratieve bronnen gevonden voor de 14de tot de 17de eeuw in verband met de oorsprong van de Heilig Bloedverering te Brugge. Een belangrijke vraag hierbij is welke afhankelijkheid er bestaat tussen deze. Indien al die bronnen zouden teruggaan op één traditie die door Iperius schriftelijk werd vastgelegd, dan zou er meer reden tot twijfel zijn, dan wanneer we zouden kunnen aantonen dat een aantal van elkaar onafhankelijke mondelinge tradities aan de basis van die teksten liggen. In mijn bronnenonderzoek heb ik een aantal thema's met elkaar vergeleken. Zo blijken er drie diverse versies te bestaan in verband met de beschrijving van het authentieke karakter van het Heilig Bloed⁴⁶. Ik heb vervolgens onderzocht welke informatie we kunnen vinden in de 30 narratieve bronnen omtrent de plaats, tijd en de omstandigheden van de translatie van het Heilig Bloed. Hierboven heb ik reeds geschreven dat 25 van de 30 narratieve bronnen hierover iets meedelen en dat er een volstrekte unanimiteit bestaat op vijf punten: (1) een geschenk, (2) uit Jeruzalem, (3) in 1148 of 1150,

graaf zou de relikwie aan Leonius hebben toevertrouwd en Leonius zou deze tot in Vlaanderen hebben gedragen. Huyghebaert hecht hier weinig geloof aan: *'Dit detail is evenwel uitgevonden. Niet alleen omdat het onwaarschijnlijk is dat de continuatio van Simon, die de uitvoerige terugkeer van Leonius in zijn abdij na de tweede kruistocht, en die de geschenken opsomt, de pallia, en de vestes sericae, waarmee de abt overladen werd, een zo eervolle opdracht voor zijn monasterium zou verzwegen hebben, maar ook omdat het verhaal van Iperius, bij nader onderzoek, een netwerk van tegenstrijdigheden blijkt te zijn.'* Iperius beklemtoont dit gegeven *'gewoon omdat Iperius hierdoor de waardigheid van zijn voorganger zou kunnen overbrengen op zijn eigen persoon. In de 14de eeuw kende de jaarlijkse Heilig Bloedprocessie van 3 mei een groot succes dat de grenzen van het Brugse gebied fel overschreed. Naar dit grootse gebeuren werden vele eminente personen uitgenodigd. Wanneer Leonius in de 12de eeuw, de voorganger van Iperius nota bene, waardig genoeg zou zijn bevonden om de relik te dragen, zou hij, Iperius, opvolger van deze Leonius, dan niet degene zijn die de hoogste waardigheid en het hoogste recht had om de relik te dragen in de processie, iets wat ongetwijfeld als een grote eer werd beschouwd?'* (HUYGHEBAERT, 'Iperius en de translatie', p. 32-37). Volgens mij haalt Huyghebaert hier een interessant gegeven aan. Deze hypothese is aanvaardbaar maar spreekt de 'Diederiktraditie' helemaal niet tegen. Dit zou hooguit betekenen dat Iperius een bestaande mondelinge traditie neerschrijft en er een eigen element aan toevoegt, namelijk dat zijn voorganger-abt de relikwie mocht dragen.

46 Oorspronkelijk Bloed opgevangen door Jozef van Arimatea versus miraculeus verkregen bloed. Daarnaast zijn er nog schrijvers die hun twijfel uitdrukken, cfr. supra.

(4) aan Diederik, (5) in Brugge⁴⁷. Omtrent de concrete omstandigheden en motivatie vinden we een aantal tegenspraken. Ik vat samen⁴⁸:

(1) De schenker

- drie bronnen noemen hierbij Fulco, koning van Jeruzalem [schoonvader van Diederik];
- vier bronnen vermelden Boudewijn III, koning van Jeruzalem [zoon van Fulco en schoonbroer van Diederik];
- acht bronnen vermelden dat Sybille het Heilig Bloed heeft gegeven of heeft verzonden naar Diederik [Sybille was zijn vrouw en liet zich van hem scheiden om in het klooster te treden];
- Zegher van Male vermeldt twee versies waaruit hij blijkbaar niet weet te kiezen (ofwel Sybille ofwel bracht Diederik de relik mee uit Jeruzalem zonder specifieke vermelding van de schenker);
- de andere bronnen die wel iets zeggen over de herkomst van het Heilig Bloed geven geen specifieke informatie over de persoon van wie Diederik het Heilig Bloed zou hebben ontvangen.

(2) De exacte reden van de schenking

- De schenking van Boudewijn III wordt veeleer in verband gebracht met de heldendaden van Diederik in de strijd tegen de Saracenen;
- De schenking van Sybille wordt doorgaans in verband gebracht met het feit dat Sybille, de vrome vrouw van de graaf, tijdens de 2de kruistocht zou hebben besloten om in Jeruzalem te blijven om zich daar in te zetten voor de zieken en de gewonden van het Sint-Lazarushospitaal. Na enige aarzelingen zou Diederik hebben ingestemd met een vrijwillige 'vrome' echtscheiding van zijn 'geliefde' vrouw.

47 Cfr. supra.

48 Cfr. overzichtsschema in bijlage.

Als dank hiervoor zou Sybille de relikwie aan haar (ex-) man hebben geschonken.⁴⁹

Het gegeven dat er op een aantal vlakken eensgezindheid bestaat, en op andere onenigheid, is van wetenschappelijk belang, omdat het een sterke aanwijzing is dat er vóór de 14de eeuw meerdere mondelinge tradities leefden die aan de basis lagen van de eerste onafhankelijk van elkaar geschreven kronieken. Dit versterkt mijn overtuiging dat er geen reden is om de stelling dat Diederik het Heilig Bloed naar Brugge zou hebben gebracht als onmogelijk te beschouwen omdat dit net is wat door alle bronnen unaniem wordt bevestigd.

- 2) Het lijkt me belangrijk om te vermelden dat pas in de 15de eeuw voor het eerst de term 'Heilig Bloedkapel' in documenten verschijnt. Het gebouw waar de relikwie reeds eeuwen wordt bewaard is eigenlijk een dubbelkapel met een beneden- en bovenkapel. Het oudste gedeelte, de romaanse benedenkapel, is de grafelijke huiskapel die rond 1140 door Diederik

49 Voor de algemene geschiedenis van het graafschap en de graven van Vlaanderen verwijs ik naar: D.P. BLOK e.a. (ed.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, (Bussum-Haarlem, 1981). Deze vrome echtscheiding is een historisch feit dat wel pas dateert uit 1157-1158. Deze omstandigheden moeten dus uitgesloten worden als Diederik het Heilig Bloed tegen 1150 naar Brugge zou hebben overgebracht. Deze eventuele fout van een aantal kroniekschrijvers doet echter geen afbreuk aan de mogelijke waarheid van de traditie. Het lijkt me aannemelijk dat de juiste omstandigheden waarin de graaf de relikwie zou gekregen hebben niet openbaar werden gemaakt. Als onze stelling klopt, dan zou de relikwie in de 12de eeuw naar Brugge gebracht zijn. Dit werd al gauw een publiek geheim, dat mondeling en unaniem generaties lang doorgegeven werd. Maar de juiste omstandigheden waarin de graaf de relikwie had ontvangen waren niet gekend en er werd over gespeculeerd. De meest logische verklaring leek dat Diederik als kruisvaarder naar het Heilig Land was getrokken en werd beloond voor zijn heldendaden. Een tweede verklaring was ook gebaseerd op feiten, nl. Sybille was in het Heilig Land achtergebleven en het 'gerucht' ging dat Diederik had ingestemd met een 'vrome echtscheiding'. Voor sommige middeleeuwen was het aannemelijk dat Diederik een afscheidsgeschenk van hoge religieuze waarde had ontvangen van zijn geliefde vrouw. En dat zou het Heilig Bloed geweest zijn. Het feit dat de volgelingen van deze traditie zich in het tijdstip vergisten sluit niet uit dat Diederik de relikwie in de 12de eeuw uit Jeruzalem naar Brugge zou hebben gebracht. We kunnen trouwens niet volledig uitsluiten dat de volgelingen van deze laatste traditie het bij het rechte eind hebben, wat betekent dat het Heilig Bloed mogelijk in 1159 in Brugge zou zijn beland na zijn derde reis naar het Heilig Land.

van den Elzas en Sybille werd gebouwd ter ere van Maria en Sint-Basilius. Pas in de loop van de 14de-15de eeuw werd de bovenkapel geleidelijk naar de toenmalige esthetische normen omgebouwd in gotische stijl, waarbij rond 1300 de Kruiskapel als eerste bovengedeelte moet zijn opgetrokken⁵⁰. Waarom gebeurde dit zo (relatief) laat, als we uitgaan van het feit dat een heel waardevolle relikwie als het Heilig Bloed zich zeker al in 1256 in Brugge bevond?

- 3) Aan de oprichting van de Sint-Basiliuskapel koppelde graaf Diederik de stichting van een vierhoofdige kapelanie. Dit had helemaal niets met het Heilig Bloed te maken! Pas ruim twee eeuwen later werd de 'Edele Confrerie van het Heilig Bloed' gesticht. De stichtingsdatum ervan is niet gekend, maar 1405 vormt (voorlopig) de vroegste *terminus post quem*. Pas in 1449 werd een eerste schriftelijk opgesteld reglement voor de broederschap uitgegeven. Deze telde van toen af 31 leden met een proost aan het hoofd, ze moesten Bruggelingen en 'lieden van eere' zijn. Hun taak was de bevordering van de Heilig Bloedcultus (bewaren van de relikwie, verzorgen van de diensten, en de organisatie van de Heilig Bloedprocessie)⁵¹. Opnieuw kan dezelfde vraag gesteld worden als bij het vorige feit: waarom zo (relatief) laat?

- 4) In 1971 werd een archeologisch onderzoek uitgevoerd op het reliekflesje van het Heilig Bloed⁵². Het resultaat leek de theorie van Huyghebaert te bevestigen: de materie van het flesje bestaat uit typisch Byzantijns bergkristal dat in de 12de-13de eeuw moet zijn geslepen. Volgens mij kan dit ook de intense (handels)contacten tussen Constantinopel en Jeruzalem illustreren. Constantinopel was immers een kruispunt tussen West-Europa en het Heilig Land. Ook de datering spreekt de

50 J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, p. 55, 262.

51 Dit is ongewijzigd gebleven tot op vandaag.

52 B.JANSSENS DE BISTHOVEN, 'Kroniek: Archeologisch onderzoek van het reliekflesje van het Heilig Bloed te Brugge', in: *Annales de la Société d' Emulation de Bruges*, 108 (1971), p. 77-78.

Diederiktraditie niet tegen. Een wetenschappelijke datering van anorganisch materiaal is trouwens steeds een relatieve datering.

Ik vat de vorige vier bemerkingen samen tot een logisch geheel. Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1128-1168), kreeg door zijn tweede huwelijk met Sybille van Anjou (1139), dochter van Fulco, koning van Jeruzalem (1131-1143), een nauwe band met het Heilig Land. Hij reisde in de loop van zijn leven viermaal naar Jeruzalem. Tijdens zijn tweede reis sloot hij zich aan bij de tweede kruistocht (1147-1150). Na zijn derde reis (1157-1159) stemde hij in met een 'vrome echtscheiding' met zijn vrouw die hij in een klooster van het Heilig Land achterliet. Door zijn nauwe relatie met Jeruzalem kwam hij in het bezit van de relikwie van het Heilig Bloed. De exacte omstandigheden zijn niet bekend, maar heel aannemelijk gaat het om een geschenk omwille van bewezen diensten uit handen van Boudewijn III, koning van Jeruzalem, halfbroer van zijn vrouw. De vraag naar de authenticiteit van de relikwie is hierbij volledig irrelevant, de relikwie werd als authentiek erkend. De kostbare bloeddruppels werden door de koning van Jeruzalem in een bergkristallen flesje uit Constantinopel gestopt, of misschien had de koning van Jeruzalem de relikwie reeds vroeger samen met het flesje uit Constantinopel in ontvangst gekregen. In het bergkristallen flesje kon de relikwie in elk geval gemakkelijker naar Vlaanderen worden getransporteerd. Diederik besloot om de relikwie in Brugge te laten bewaren. Hij had immers omstreeks 1140 opdracht gegeven om een kapel te laten bouwen ter ere van Maria en Sint-Basilius. Deze kapel werd zijn huiskapel. Er waren ook reeds vier kapelaans aangesteld die voor de kapel instonden. Diederik beschouwde de Heilig Bloedrelikwie als een kostbaar en persoonlijk geschenk en vond zijn goed bewaakte huiskapel de beste plaats om de relikwie onder te brengen. In de 12de eeuw was er geen sprake van een echte Heilig Bloedcultus. Juist omwille van het privékarakter van de translatie van het Heilig Bloed wordt deze nergens in eigentijdse narratieve bronnen vermeld. Dat veranderde in de loop van de 13de eeuw. De weinige documenten uit deze periode bevestigen dit. We mogen ook aannemen dat de relikwie op een bepaald moment onder de verantwoordelijkheid

van de Brugse stadsmagistraat viel. Wanneer dit juist gebeurde en in welke omstandigheden kan niet worden achterhaald. In de 13de eeuw kende Brugge een enorme economische groei. Brugge werd één van de machtigste en rijkste steden van West-Europa. Deze snelle groei zette zich door in de 14de eeuw, de gouden eeuw van Brugge. Het is niet toevallig dat juist in deze periode de stadsmagistraat extra initiatieven ondernam om de Heilig Bloedcultus verder te promoten. Dit was goed voor het imago van Brugge en bracht zeker ook geld in het laatje. Ik vermeld enkele opvallende initiatieven uit de late middeleeuwen:

- Bovenop de Sint-Basiliuskapel werd begonnen met de bouw van de Heilig Kruiskapel. Het verband tussen het Heilig Kruis en het Heilig Bloed is duidelijk! We weten met stellige zekerheid dat vanaf het begin van de 14de eeuw de Heilig Bloedprocessie jaarlijks op 3 mei, Heilig Kruisdag, werd gehouden. De Heilig Bloedprocessie verschijnt voor het eerst in de stadsrekeningen van 1303-1304, wat wijst op een officiële organisatie met stedelijke financiële injecties.
- In 1309 stuurt de Brugse stadsmagistraat een delegatie naar Avignon om een aflatbul van Clemens V te verkrijgen om zo een extra impuls te geven aan de Heilig Bloeddevotie⁵³. In 1310 geeft de paus de aflatbul aan de Bruggelingen. Er wordt bepaald dat alle gelovigen die in alle vroomheid en na een grondig gewetensonderzoek het Heilig Bloed in de Sint-Basiliuskapel zouden bezoeken gedurende de 15 Heilig Bloeddagen vanaf 3 mei of die vroom meestappen in de jaarlijkse processie of de relikwie komen vereren op Goede Vrijdag, vijf jaar en 200 dagen afkorting van zondestrafen bekomen. Voor een bezoek aan de kapel op andere vrijdagen in het jaar kon nog gerekend worden op een aflat van 100 dagen⁵⁴. Deze pauselijke documenten vormen een be-

53 J. GAILLARD, *Recherches historiques sur la chapelle du Saint-Sang à Bruges*, Brugge, 1846, p. 227-228; N. GEIRNAERT, 'De oudste sporen', p. 255.

54 *Ibidem*, p. 124. Gaillard vermeldt dat paus Innocentius IV in 1260 en Urbanus IV in 1261 ook een aflat zouden hebben gegeven aan de vrome bezoekers van het Heilig Bloed. Helaas vermeldt hij zijn bronnen niet en zijn de documenten in kwestie verloren gegaan. Toch kan ik moeilijk geloven dat dit verzonnen is. We weten dat

wijs dat de Heilig Bloedcultus een internationaal karakter kreeg. De twee Heilig Bloedweken in de eerste twee weken van mei vielen samen met de grote jaarmarkt die door Brugge werd georganiseerd.⁵⁵

- Doordat de Heilig Bloedcultus in de loop van de 14de eeuw een grootschalig karakter verkreeg werd het voor de stadsmagistraat noodzakelijk om een organiserende instelling op te richten. In het begin van de 15de eeuw ging de stad over tot de oprichting van de Edele Confrerie van het Heilig Bloed⁵⁶. Brugge bleef officieel de hoofdorganisator van de Heilig Bloedprocessie.
- Verdere uitbreidingswerken en herstellingswerken aan de Sint-Basiliuskapel gebeurden voor rekening van de stad Brugge⁵⁷.

Huyghebaert voelt zelf aan dat zijn stelling niet waterdicht is. Hij anticipeert reeds in 1964 op mijn basisvraagstelling: Hoe is de 'Diederiklegende' op zo'n korte tijd ontstaan? Hoe is het mogelijk dat in nauwelijks twee generaties tijd zo een algemeen onbestre-

na Clemens V andere religieuze leiders een aflat hebben gekoppeld aan de Heilig Bloedverering. Bisschop Willem van Ancona woonde in 1388 een translatie van de bloedrelikwie naar een andere relikhouder mee. Hierbij herhaalde het vloeibaarheidswonder zich. Dit was voor de bisschop een bewijs van de goddelijkheid van de relikwie, waardoor hij een aflat van één jaar en 40 dagen schonk aan diegenen die deelnamen aan de Heilig Bloedverering op 3 mei of de twee daaropvolgende weken. Op andere dagen konden de gelovigen rekenen op 20 dagen afkorting van zondestraffen. Ook de bisschop van Arras schonk in 1472 een aflat van 40 dagen aan diegenen die het Heilig Bloed kwamen vereren tijdens de twee Heilig Bloedweken. We kunnen dit rijtje nog voortzetten tot en met 1897! Cfr. ook: J. CUVELIER, 'Inventaire analytique des archives de la chapelle du St.-Sang à Bruges', in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges* (1900), p. 57-61.

55 In de 15de eeuw kunnen we zelfs spreken van een – naar middeleeuwse maatstaven – massagebeuren. De stad Brugge nodigde ook vele hoogstaande figuren van ver buiten Brugge uit. Ik verwijs hiervoor naar de hoofdstukken 'internationale devotie-nale reikwijdte' en 'actieve deelname van diverse sociale categorieën aan de Heilig Bloeddevotie te Brugge' van mijn verhandeling. Het is niet toevallig dat pas in deze periode het Heilig Bloed in de meeste kronieken wordt vermeld. Het gaat nu niet meer om een grafelijke privé-aangelegenheid noch om een louter lokaal gegeven, het gaat nu om een groots gebeuren met een internationale allure.

56 Cfr supra.

57 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Mémoriaux de Bruges. Recueil de textes et analyses de documents inédits ou peu connus, concernant l'état social de cette ville, du quinzième au dix-neuvième siècle*, dl. I (Brugge, 1913), p.131.

den beeld over de herkomst van de relikwie is ontwikkeld. Ik laat hemzelf aan het woord: *‘Waar kwam die relikwie vandaan? Haar aankomst is onopgemerkt voorbijgegaan. Niemand heeft nota genomen van haar ‘ontvangst’. Maar de kerk waarin ze berustte was door Diederik van den Elzas gebouwd. Dat werd onweerlegbaar bevestigd door een oorkonde uit 1187 [zie hierboven]. De vorst was een vermaard kruisvaarder; hij was vier keer in het Heilig Land geweest en had er zijn echtgenote, de tedere gravin Sybilla, achtergelaten, die later als religieuze in Betanië overleed. Wanneer men dus de kapelaans van Sint-Baselius ondervroeg, hadden ze de gewoonte aangenomen te antwoorden: “het is de graaf Diederik die de relikwie uit Jeruzalem heeft meegebracht.” Voor hen was het evident: waar anders dan in Jeruzalem had Christus zijn bloed vergoten? En wie anders dan de graaf Diederik had de Heilige Stad bezocht, hij die de eigenaardige dubbelkerk had laten bouwen?’*⁵⁸.

Volgens mij is dit één van de zwakste passages in Huyghebaerts betoog. Een aantal zaken zijn niet logisch en/of kloppen gewoonweg niet. Bovendien betrap ik hem op een anachronisme. Huyghebaert moet zelf met dezelfde hamvraag als ik hebben worsteld, maar slaagt er niet echt in om een antwoord te geven. Ik becommentarieer:

- De vier kapelaans zijn reeds vanaf het midden van de 12de eeuw verbonden aan de Sint-Baseliuskapel. In wezen had dit niets te maken met de bloedrelikwie, maar het is volstrekt ongeloofwaardig dat zij niet op de hoogte waren van de beslissing om de relikwie in de kapel in bewaring te geven. Ik geloof niet in de volledige onopgemerkte aankomst van het Heilig Bloed, zeker niet voor de vier kapelaans. Het is onaannemelijk dat de kapelaans ‘plotseling’ zouden hebben ontdekt dat er zich in de Heilig Baseliuskapel een Heilig Bloedrelikwie bevond en dan maar met een eigen interpretatief verhaal zijn opgekomen. Huyghebaert stelt hen voor alsof zij onwetende en simpele geesten waren, wat volgens

58 N. HUYGHEBAERT, ‘Iperius en de translatie’, p. 71.

mij pure speculatie is en bovendien ongelooftwaardig. De taak van de kapelaan, namelijk voor de kapel zorgen, was een taak vol verantwoordelijkheid, en ik geloof niet dat graaf Diederik hiervoor mensen met een 'simpele geest' heeft uitgekozen.

- Laten we nog eenmaal uitgaan van het feit dat de Huyghebaertstelling klopt. Het Heilig Bloed komt rond 1210 in Brugge aan. In dit geval ware het onaannemelijk dat de kapelaans ten onrechte een andere held naar voor zouden hebben geschoven dan Filips van Namen die op dat moment als regent-graaf hun feitelijke broodheer was. Ik geloof noch in de 'domheid' of de 'totale onwetendheid' van de kapelaans, noch in het doelbewust verdraaien van de waarheid omtrent de aankomst van de relikwie in Brugge. Voor dat laatste is trouwens geen enkel mogelijk motief te vinden.
- Tot slot: in de 13de eeuw was de Sint-Basiliuskapel nog geen dubbelkerk. Het is pas rond 1300 dat men begonnen is met de bouw van het bovengedeelte. Huyghebaert bezondigt zich hier aan een anachronisme⁵⁹.

BESLUIT

Omtrent de aankomst van het Heilig Bloed te Brugge bestaan er twee versies. De eerste heeft het over graaf Diederik van de Elzas die het Heilig Bloed in 1150 uit het Heilig Land naar Brugge bracht. Dit traditionele verhaal werd zonder enige tegenspraak generatie op generatie overgenomen, aanvankelijk mondeling en ten vroegste vanaf de 2de helft van de 14de eeuw schriftelijk tot en met 1964, het jaar waarin Nicholas Huyghebaert de 'Diederiktraditie' in twijfel trok met een nieuwe stelling. Deze tweede versie houdt in dat het Heilig Bloed pas in de 1ste helft van de 13de eeuw vanuit Constantinopel naar Brugge zou zijn gebracht. Die 'Constantinopelthese' werd al gauw door alle historici overgenomen zodat men het vandaag heeft over de 'legende van de aankomst van het Heilig Bloed in Brugge' (traditie) en 'de geschie-

59 Cfr. supra, p. 84.

denis van de aankomst van het Heilig Bloed in Brugge' (historiek). Ikzelf heb in deze bijdrage proberen aan te tonen dat er geen enkele reden is om de authenticiteit van de 'Diederik-traditie' overboord te gooien.

Mijn vertrekpunt is dat als Huyghebaert gelijk zou hebben, dit zou betekenen dat in de 13de eeuw in een periode van minder dan een halve eeuw plots één legende zou zijn ontstaan die door iedereen werd aangenomen en zonder tegenspraak mondeling werd doorverteld om vervolgens in de 2de helft van de 14de eeuw te worden opgeschreven. Dit lijkt me onwaarschijnlijk. Ik heb in deze bijdrage proberen aan te tonen dat het antwoord van Huyghebaert op dit feit niet overtuigende, speculatieve en zelfs anachronistische elementen bevat.

Vervolgens heb ik gepoogd om elk argument van Huyghebaert stuk per stuk te ontkrachten. In wezen blijkt Huyghebaert uitsluitend stilzwijgendheidsargumenten te gebruiken die op een analoge wijze kunnen worden betwist.

Ik ben uiteindelijk tot de conclusie gekomen dat er geen enkele reden is om aan te nemen dat op een korte tijd van maximum twee generaties een totaal verkeerd beeld over de aankomst van de relikwie in Brugge - hetzij bij wijze van vergissing, hetzij met opzet - in de loop van de 13de eeuw zou zijn verspreid en hiermee aan de basis zou liggen van 600 jaar foute geschiedschrijving. Volgens mij kan het wel degelijk kloppen dat Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen, halverwege de 12de eeuw het Heilig Bloed naar Brugge overbracht en ter bewaring in de Heilig Basiliuskapel achterliet. De Heilig Bloedcultus in Brugge heeft dus wel degelijk haar wortels in de 12de eeuw.

De exacte herkomst van de relikwie kan nog steeds niet worden achterhaald. Ook voor wat betreft de juiste omstandigheden waarin de graaf de relikwie in ontvangst nam blijven we in het duister tasten. Het is mogelijk dat Diederik van de Elzas de relikwie inderdaad in Constantinopel in handen heeft gekregen - op doorreis naar of terugtocht van Jeruzalem - en dat dit feit in Brugge niet

bekend is geraakt waardoor een foutief - in die tijd weliswaar logisch lijkend - causaal verband werd getrokken (nl. Diederik komt terug van Jeruzalem, dus hij heeft het Heilig Bloed daar in handen gekregen); het is eveneens mogelijk dat de graaf van Vlaanderen gewoonweg werd opgelicht en men hem heeft doen geloven dat de relikwie het bloed van Jezus Christus is; maar het kan ook zijn dat de schenker de relikwie zelf via Constantinopel in handen heeft gekregen en vervolgens deze verder heeft doorgegeven aan Diederik; tot slot valt het sowieso niet absoluut te bewijzen dat er in de 12de eeuw geen Heilig Bloedrelikwie in Jeruzalem aanwezig was.

In de eerste decennia was de Heilig Bloedcultus een eerder privégebeuren binnen grafelijke kring, later in de loop van de 13de eeuw werd het een lokaal Brugs gebeuren en vanaf ongeveer 1300 deed de stadsmagistraat vele inspanningen om de Heilig Bloedcultus een grootschalig, internationaal karakter te geven. De Heilig Bloedprocessie als belangrijk onderdeel van de hele Heilig Bloeddevotie ontwikkelde zich in de loop van de 14de-15de eeuw effectief tot een massa-gebeuren met internationale allures. Dat is vandaag nog steeds het geval, weliswaar met een andere inhoudelijke invulling, uiterlijke presentatie en collectieve mentale perceptie.

Ik wil nog tot slot beklemtonen dat het laatste woord omtrent de herkomst van het Heilig Bloed en de aankomst ervan in Brugge nog niet geschreven is. Prof. Raf De Keyser heeft volkomen gelijk wanneer hij me in een persoonlijke correspondentie meedeelt dat *'pas nieuwe inzichten zullen opgebouwd kunnen worden indien men de problematiek van de relieken-fascinatie, en speciaal de passierelieken, ten gevolge van de kruistochten in een breder kader onderzoekt. Het is even belangrijk om te gaan kijken wat Byzantijnse en oostelijke-arabische-islamitische bronnen zeggen over de aanwezigheid van relieken in het Byzantijnse Rijk en de verkoop ervan aan op prestige beluste westerlingen'*.

Bijlage 1: Bronnen met informatie over percepties In verband herkomst en aankomst van het Heilig Bloed te Brugge, het soort bloed en de waardering

Nr	Bron	Herkomst Heilig Bloed + Bijkomende omstandigheden	Soort bloed	Appreciatievorm voor het Heilig Bloed	Kapel/Kapelanie Instelling van de processie
1	G. Chastellain Bourgondisch hofhistoriograaf 15 ^{de} eeuw	-	“Procession du Saint-Sang de miracle”	“Une des précieuses choses de la crestienté”	-
2	Chronicon Sancti Bavonis Gandensis 15 ^{de} eeuw	Diederik uit Jeruzalem	-	Cruor Christi	Bij aankomst van het bloed gedeponereerd in de “Capella Sancti Basili”
3	Cronicque de Flandre 16 ^{de} eeuw	Diederik “d’ aultre mer”	-	Saint-Sang	“donna à la Chapelle St.-Basile à Bruges”
4	A. de But Gebeurtenissen 1431-1488 Abdij Ten Duinen	-	-	Sacri Sanguinis Salvator	-
5	J. De Damhouder Antwerpen, 16 ^{de} eeuw	Diederik ontvangt het bloed van Fulco, koning van Jeruzalem 1148	Bloed opgevangen door Jozef van Arimatea	“Hooghheyligh bloedt” “Hooghweerdigh Bloedt des Heeren” “Alderheylighsten Bloedt des Heeren”	Kapel van Sint-Baselis heeft hij “daer toe laten bouwen” (+uitvoerige beschrijving van wie en wat er allemaal aan de kapel verbonden is, o.a. vier kapelaans)

				Processie is de grootste en devootste waarvan nergens een equivalent kan worden gevonden (omwille van de rechtstreekse oorsprong zo'n hoge waarde)	Instelling van de processie door Diederik
6	Nikolaas Despars 1562, Brugs milieu	Diederik, ontvangen van Boudewijn van Jeruzalem Door Diederiks vroomheid en dapperheid tegen de Saracenen	Opgevangen na het wassen van de wonden door Jozef van Arimatea en Nikodemus	"Dierbaer precieus bloet ons Heeren Jesu Christi" Bij aankomst in Brugge "met groeter blijtscepe, eere ende triumphe ontvangen"	Diederik liet de kapel van Sint-Baselis bouwen voor het Heilig Bloed + aanstelling van vier kapelaans
7	Olivier De La Marche Frankrijk, 15 ^{de} eeuw	Sybylle zendt de relikwie naar haar man.	"Le saint Sang de miracle"	Hij vond het blijikbaar, ondanks het afwijken van de materie in zijn boek, toch de moeite en zelfs nodig om deze relikwie ter sprake te brengen.	Rust nu [15 ^{de} eeuw] in "la chapelle du Saint Sang"
8	Petrus Dufay Brugge, 1633	-	Echt bloed van Christus, en zeker geen miraculeus bloed!	"Waardiger dan de hele mensheid" Pretiosissimo Sanguine Salvatoris"	-
9	Remy Du Puys Bourgondisch hofhistoriograaf, 1515	Diederik uit Jeruzalem (hij vermeldt dat hij gewoon meedeelt wat hij heeft gehoord en gezien toen hij in Brugge was)	-	"Tres precieux sang de notre Seigneur Jhesus"	-

10	Flandria Generosa Complex geheel van afschriften en bewerkin-gen, cfr. Bethmann, 'Flandria Generosa' in: <i>Monumenta Germaniae Historiae Scriptores</i> , dl. IX, p. 313-334). Er bestaan diverse versies.	Citaat van epitaaf te Waten: Diederik/Heilig Land (15 ^{de} eeuw); Sybille stuur het naar haar man (Brugse redactie uit 15 ^{de} eeuw)	Uit de Brugse redactie uit de 15 ^{de} eeuw: Afkomstig van Jozef van Arimatea en Nikodemus "Vero loturam sanguinis Christi"	-	- Diederik liet basiliek van H. Baselis bouwen met vier prebenden voor een kapelanie op aandrang van Sybille (15 ^{de} eeuwse tekst); - Diederik bouwt "basilica Sancti Basillii" met de instelling van de kapelanie (Brugse redactie 15 ^{de} eeuw)
11	Guillaume Gazet Arras, 1614	Diederik ontvangt het van Fulco, koning van Jeruzalem in 1148	Afkomstig van Jozef van Arimatea Maar: sommigen zeggen dat het miraculeus bloed is zoals dat van Beiroet	"Une Très-sacrée relique"	Diederik heeft de kapel laten bouwen Instelling van de 3-mei processie was er reeds vanaf de aankomst van het Heilig Bloed in Brugge
12	Petrus Impens Leuven, ca. 1500	-	"Sanguis Christi miraculosus"	-	
13	Gabriel Jakemyn Brugge, 1633	Sybille zendt het bloed naar Diederik	Afkomstig van Jozef van Arimatea	"Hoogweirdigh ende dierbaer bloet onses heeren ende Salighmaker Jesu Christi" Titel van het werk is veelzeggend: "Triumphe van het Heyligh Lyden Christi Jesu"	Diederik bouwt de St.-Baseliskerk op de Burg met prebende voor vier kapelaans.

14	Kronyk van Vlaenderen 580-1467 Anoniem, 15de eeuw	Sybille zendt het bloed naar Diederik	“Van de laveuren als Christus ghedweghen was”	-	Diederik liet “Sente Bazelyskercke” bouwen met vier kapelaans Instelling van de processe vanaf haar aankomst in Brugge
15	Ferreolus Locrius Atrecht, 1616	Diederik/Jeruzalem/1150 (met verwijzing naar Iperius die 1148 aangeeft) Vermelding van de rol van abt Leonius	Verwijzing naar Molanus: Men zegt: afkomstig van Jozef van Arimatea Maar velen menen dat het om miraculeus bloed gaat uit een Heilig Beeld	-	Wordt bewaard in Heilig Baseliskerk
16	Jacobus Meyerus Antwerpen, 16de eeuw	Diederik/Heilig Land Rol van Leonius Rol van Sybille	Rechtstreeks afkomstig uit het lichaam van Christus (“ut tradunt”)	“Preciossimi sanguinis”	In Sint-Baselis bewaard
17	Aubertus Miraeus Brussel, 1624	Diederik/1150 Rol van Leonius	-	“Cruoris Christi”	In Sint-Baselis bewaard
18	Joannus Molanus Dowaai, 1616	Diederik ontvangt het van koning Boudewijn van Jeruzalem in 1148 Rol van Leonius	Men zegt: afkomstig van Jozef van Arimatea en Nikodemus Anderen geloven dat het afkomstig is van een bloedend Heilig Beeld	“Pretiosi sanguinis”	Jaarlijks wordt op 3 mei de processie georganiseerd
19	Pierre D'Oudegherst Antwerpen, 1571	Diederik bracht mee “d'aultre mer”	-	Sainct Sang	Schonk het aan Sint-Baselis te Brugge

20	Phylacterium van J. Geldof Brussel, 1639	Diederik krijgt het van Boudewijn van Jeruzalem uit dank voor zijn dappere steun Rol van Leonius	Afkomstig van Jozef van Arimatea	“Sacer Christi Sanguis” “Sacrum Cruorum”	Diederik laat de kapel bouwen en stelt vier kapelaans aan Instelling van de processie door Diederik
21	Jan van Dixmuide 15 ^{de} eeuw	Sybille zendt het bloed naar Diederik	Rechtstreeks afkomstig van de gekruisigde voor hij in het graf werd gelegd	“heleghen bloed”	Aankomst van het Heilig Bloed ligt aan de basis van de bouw van de Sente-Baseliskercke en de aanstelling van vier kapelaans Diederik heeft de 3mei-processie ingevoerd
22	Iperius Sint-Omaars, 14 ^{de} eeuw	Sybille zendt het bloed naar Diederik, 1148 Rol van Leonius	Echt bloed afkomstig van Jozef van Arimatea en Nikodemus	“Pretiosi sanguis”	In de St.-Baseliskerk gedeponeerd Processie al van bij de aankomst van de relik gehouden
23	Zegher van Male Brugge, 16 ^{de} eeuw	Versie 1: 1134: Sybille zendt de relikwie naar Diederik Versie 2: 1148: Diederik bracht het uit Jeruzalem en Leonius droeg de relikwie	-	“Weerd heijligh Bloedt”	1311: 1 ^{ste} processie rond Brugge 1512: Voor het eerst Goliath de reus in de processie

24	Andries Die Smet & Anthonis De Roovere, Die excellente cronieke van Vlaenderen Antwerpen, 1531	Sybille zendt de relikwie naar de graaf van Vlaanderen	"Van de wassynghen en suveringhe vanden licha-me..."	"Weerde heleghe bloedt"	Diederik bouwt Sinte Baselis en richt de kapelanie op Vanaf de aankomst van het bloed werd de 3me processie gehouden
25	Filips Wielant Ca. 1500	Diederik, d'aultre mer	-	Saint Sang	Geeft het aan Sint-Baselis
26	Balthasar De Monconys: Journal de voyages Frans edelman, 17 ^{de} eeuw		-	Ce précieux sang	
27	Jean-Baptiste Grammaye: Antiquitates Flandriae Zuid-Nederlands hofhistoriograaf, 1 ^{ste} helft 17 ^{de} eeuw	- Diederik ontvangt het Bloed van Boudewijn van Jeruzalem in 1148 - Rol van Leonius	Afkomstig van Jozef van Arimatea	- "Pretiosum Christum cruorum" - Er bestaat geen gelijkaardige kostbare schat afkomstig van de Verlosser ("existit non modica...") - "Sacratissimi Sanguinis pretiosissimi corporis humani generis redemptoris"	- Instelling van de kapelanie - 1311: Instelling van de processie

28	Ludovicus Gucciardini: Beschrijvinghe van alle Nederlanden... 16 ^{de} eeuwse Italiaan	Diederik ontvangt het van Fulco, koning van Jeruzalem in 1148	Afkomstig van Jozef van Arimatea	“heylighen bloedt”	- Aankomst van het bloed ligt aan de basis van de bouw van Sint-Baselis - Vanaf de aankomst was er de jaarlijkse processie
29	Jacobus Marchantius: Flandria descripta 1596	- Diederik/ Jeruzalem/1150 - Rol van Leonius	“Cruor, ab exanimi corpore Christi, priusquam sepelitur, ut annales volunt”	-	- Gedeponerd in Sint-Baselis - Nu nog elk jaar op 3 mei ommegang
30	Thomas Platter: Une description de Bruges en 1599 16 ^{de} -17 ^{de} eeuwse Zwitser	Diederik <u>zou</u> het op z'n terugtocht van de kruistocht in 1148 hebben meegebracht	<u>Men zegt</u> dat het bloed rechtstreeks van Christus komt, door Jozef van Arimatea verzameld	-	

Volledige bibliografische referenties bij bronnen onder bijlage 1:

- G. CHASTELLAIN, *Oeuvres*, Kervyn de Lettenhove, ed. Brugge, 1863-1866, dl. III, p. 309-310.
- Chronicon Sancti Bavonis Gandensis*, in: 'Collection de Chroniques Belges inédites. Recueil des chroniques de Flandres', J.J. De Smet, ed. Brussel, 1837, dl. I, p. 587.
- Chronicque de Flandre*, in: 'Recueil de chroniques, cartes et autres documents concernant l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale publié par la Société d'Emulation de Bruges', Première série, chroniques généraux des Flandres, Brugge, 1839, p. 57.
- A. DE BUT, *Chronique*, Kervyn de Lettenhove, ed. *Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne. Chronique des religieux des Dunes*, Brussel, 1870, p. 697-698.
- J. DE DAMHOUDER, *Van de grootdadigheyt der breedvermaerde regeringhe van de stadt Brugge*, Amsterdam, 1684, p. 35, 94, 555-558, 560-569.
- N. DESPARS, *Cronijcke van den Lande ende Graefscpe van Vlaenderen (405-1492)*, J. De Jonghe, ed. Gent, 1837-1840, dl. I, p. 329-330; dl. II, p. 176, 182, 477; dl. III, p. 44, 543; dl. IV, p. 64.
- O. DE LA MARCHE, *Mémoires. Nouvellement mis en lumière par Denis Sawage*, Lyon, 1562, p. 28.
- P. DUFAY, *De pretiosissimo Sanguine Salvatoris nostri Jesu Christi qui Brugae Flandriae servatur. Tractatus theologicus et historicus*, Brugge, 1633, 267 p. + index.
- R. DE PUYSS, *La Tryumphant entrée de Charles, prince des Espagnes en Bruges 1515*, S. Anglo, ed. Amsterdam, 1973, p. 35, 78, 15-16, 61.
- Flandria Generosa*:
Met verschillende versies:
Alia brevior geneologia forestorium et comitum Flandriae, J.J. Desmet, ed., in: 'Collection de chroniques Belges inédites. Recueil des chroniques de Flandres', Brussel, 1837, dl. I, p. 15;
Chronicon comitum Flandrensium, J.J. Desmet, ed., in: *ibidem*, p. 99-100.
Continuatio Gisleniensis, L.C. Bethmann, ed., in: 'Monumenta

- Germaniae Historica Scriptorum' dl. IX, Hannover, 1851, p. 326.
- G. GAZET, *L'Histoire ecclesiastique du Pays-Bas*, Arras, 1614, p. 403.
- P. IMPENS, *E Scriptis*, Kervyn de Lettenhove, ed., in: 'Chronique relatives à l'histoire de la Belgique sous le domination des ducs de Bourgogne', Brussel, 1873-1876, dl. I, p. 465-466.
- G. JAKEMYN, *Triumphe van het heyligh lijden Christi Jesu*, Brugge, 1632, p. 27; 51-56; 72-85.
- Kronyk van Vlaenderen, van 580 tot 1467*, in: 'Maetschappij der Vlaemsche bibliophilen' 3, Gent, 1839, dl. I, p. 72-73.
- F. LOCRIUS, *Chronicon Belgicum*, Atrecht, 1616, p. 309.
- J. MEYERUS, *Commentarii sive Annales rerum Flandricarum*, Antwerpen, 1561, p. 45, 135, 350, 113.
- J. MEYERUS, *Compendium chronicorum Flandriae*, Morimbergae, 1538, p. 75.
- A. MIRAEUS, *Rerum Belgicarum Annales. In quibus christianae religionis et variorum apud Bergas principatum origines, ex vetustis tabulis principumque diplomatus hauste, explicantur*, Brussel, 1624, p. 734.
- J. MOLANUS, *Natales Sanctorum Belgii eorundem chronica recapitulatio*, Dowaaï, 1616, p. 83.
- P. D'OUDEGHERST, *Les chroniques et annales de Flandres: Contenant les heroïques et tres victorieux exploités des forestiers et comtes de Flandres et singularités et choses mémorable advenues audict Flandres, depuis l'an de nostre Seigneur Jesus Christ 620 jusque à l'an 1477*, Antwerpen, 1571, p. 128-129, 303.
- J. GELDOLPH, *Phylacterium ex reliquis sacris Iesu, Mariae, Annae, Ioseph*, Brussel, 1639, p. 131-178.
- J. VANDIXMUIDE, *Dits de cronike ende genealogie van den prinsen ende graven van den Foreeste van Buc, dat heet Vlaenderlant, van 863 tot 1436*, J.J. Lambin, ed., Ieper, 1839, p. 70-71, 266-267, 293.
- IPERIUS, *Chronicon Sancti Bertini*, O. Holder-Egger, ed., in: 'Monumenta Germaniae Historica Scriptorum', dl. XXV. Hannover, 1880, p. 803-804.
- Z. VAN MALE, *Een beschrijving van de Bogardenschool te Brugge omstreeks 1555*, A. Schouteet, ed. Genootschap voor Geschiedenis, Brugge, 1960, p. 66-67, 80-81, 83-92, 111, 115, 120-121, 138.

- Z. VAN MALE, *De lamentatie. Brugge na de opstand tegen Spanje, 1590*, A. Dewitte, ed. Gidsenbond Brugge en West-Vlaanderen, Brugge, 1977, p. 117-122, 142-143.
- A. DIE SMET & A. DE ROOVERE, *Die excellente cronieke van Vlaenderen*. W. Vorsterman, ed. Antwerpen, 1531, p. XXIIIJ, LXVIII, LXXXV, CXXVIJ, CLVIJ, CLXXI, CLXXIII, CLIXVI, CXC, CXCIIJ, CCIII, CCV, CCXIII, CCXIII, CCXVII, CCXLIIJ, CCLXXI, CCLXXXII.
- F. WIELANT, *Recueil des antiquités de Flandres*, J.J. Desmet, ed., in: 'Collection des chroniques Belges inédites. Recueil des chroniques de Flandres', dl. IV, Brussel, 1865, p. 223.
- B. DE MONCONYS, *Journal des voyages de monsieur De Monconys, conseiller du Roy en ses conseils d'estat et privé, et lieutenant criminel au siège présidial de Lyon*, Lyon, 1665-66, dl. II, p. 92.
- J.-B. GRAMAYE, *Antiquitates Flandriae*, Leuven-Brussel, 1708, p. 105-110, 94, 107-108.
- L. GUICCIARDINI. *Beschryvinghe van alle de Nederlanden, anderssins ghenoeemt Neder-Duytslandt*, Amsterdam, 1612. Anastatische herdruk Haarlem, 1979, p. 301, 332.
- J. MARCHANTIUS. *Flandriae commentariorum lib. IIII descripta*, Antwerpen, 1596, p. 217.
- Th. PLATTER, *Reisebuch*, M. Letts, ed. 'Une description de Bruges en 1599', in: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 67 (1924), p. 47.

Bijlage 2: Bronnen met interessante informatie over de cultus van het Heilig Bloed te Brugge, maar geen relevante informatie in verband met de stelling door mij verdedigd in het artikel:

1. R. DE DOPPERE, *Chronique Brugeoise de 1491-1498*, P.H. Dussart, ed., Brugge, 1892, p. 5.
2. J. FROISSART, *Chronique*, Kervyn de Lettenhove, ed., 'Texte inédit, publié d'après un ms. de la bibliothèque du Vatican', Brussel, 1863, dl. I, p. 164-165.
3. *Het boeck van al 't gene datter geschiedt is binnen Brugghe, 1477-1491*, C. Carton, ed., Gent, 1859, III-468 p. (veel informatie over de Heilig Bloedprocessie).
4. A. LI MUISIS, *Chronicon*, H. Lemaitre, ed., Parijs, 1906, p. 65.
5. J. MOLINET, *Chroniques*, G. Doutrepont & O. Jodogne, ed., Brussel, 1935-1937, dl. I, p. 641.
6. *Dit syn die wonderlijke oorloghen van den doorluchtighen hoogheboren prince, keyser Maximiliaen*, W.J. Alberts, ed. Groningen, 1957, p. 77. 79.
7. E. DE DENE, *Testamentum Rhetoricael*, W. Waterschoot & D. Coigneau, ed. 'Rederijkers-studieën X, Seminarie voor Nederlandsche literatuurstudie van de Rijksuniversiteit Gent', in: *Jaarboek "De Fontein"* 1975, dl. 2, 279 p.; 1976-1977, dl. 2, 291 p.; 1978-1979, dl. 2, 226p.
8. C. EVERAERT, *Berch, Maria ghecompareirt byde Claerheyte, Beke, Tspel van hooghden Wynt ende zoeten Reyn, Zeven Bloetsturtynghen*, in: 'Spelen', J.W. Muller & L. Scharpé, ed., Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, Leiden, 1920.
9. A. DE ROOVERE, *Quiconque vult salvus esse, Scepper der Wysheit Goddelyck gedochte, Van pays en Oorloghe*, in: 'Gedichten', J.J. Mak, ed., Zwolle, 1955, 414 p.
10. J. MEYERUS, *Opera Poëtica*, in: 'Recueil, troisième série, documents isolés, chartes et keuren', Brugge, 1842, p. 107-146.

Jan Floreins. Enkele gegevens over zijn beheer in het laat-middeleeuws Sint-Janshospitaal te Brugge

Jan Floreins is vooral bekend omdat zijn naam op de originele lijst van het door Memling geschilderde “Drieluik met de Aanbidding der Wijzen” (1479) voorkomt naast de naam van de schilder en het jaartal. Blijkens deze aantekening is hij de opdrachtgever voor het werk. Hij komt bovendien, samen met zijn jongere broer, voor op het middenpaneel van het beroemde drieluik¹. Uit de inscriptie blijkt dat het hier gaat om een broeder van het Sint-Janshospitaal te Brugge, waarmee Memling goede relaties had en waar veel van zijn schilderijen bewaard worden. Er mag verondersteld worden dat zonder Floreins het Sint-Janshospitaal de prachtige Memlingcollectie niet zou bezitten. Maar over Broeder Jan Floreins is nog meer bekend. Reeds in 1880 verscheen een studie over hem, vooral, maar niet uitsluitend, geïnspireerd door de rol die hij bij het tot stand komen van Memlings meesterwerk heeft gespeeld². Uit deze tekst en ook uit latere publicaties weten wij dat Jan Floreins een heel belangrijk personage was binnen Brugge in het algemeen en binnen het Sint-Janshospitaal in het bijzonder. Hij werd geboren in 1443, werd geprofest in 1472, was vergierder en bursier van het hospitaal en was er meester van 1488 tot 1497. Hij overleed in 1504³.

- 1 H.LOBELLE-CALUWE, *Memlingmuseum Brugge*, [1985], p. 60-61: “Dit werk dede maken broeder Jan Floreins, alias Vander Rijst. Broeder profess vande hospitale van Sint Jans in Brugghe, anno MCCCCCLXXIX – Opus Johanis Memling”. De opdrachtgever komt samen met zijn jongere broer voor op het middenpaneel van het beroemde schilderij (H.LOBELLE-CALUWE, *ibid.*, afb. p. 42 en 61)
- 2 G.H. FLAMEN, ‘Le frère Jean Floreins, maître spirituel de l’hôpital Saint-Jean à Bruges, admirateur contemporain de Hans Memling’, in: *Annales de la Société d’Emulation (nu: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge)*, 31 (1880), p. 18-52.
- 3 A. VAN DEN BON, *Het achthonderd jaar oud Sint-Janshospitaal van de stad Brugge*. Brugge, 1974, p. 124-125.

ONTVANGSTEN EN UITGAVEN IN DE REKENBOEKJES VAN HET SINT-JANSHOSPITAAL

Vanzelfsprekend had Jan Floreins als bursier en later als meester een bijzonder grote inbreng in het beheer van het hospitaal en de hospitaalgoederen. In het licht hiervan is het terugvinden in april 1976, van drie autografe rekeningboekjes van groot belang. Deze rekeningboekjes konden dus op de valreep nog tentoongesteld worden op de grote tentoonstelling "Sint-Janshospitaal Brugge 1188/1976", die van 5 juni tot 31 augustus 1976 te Brugge plaats-had⁴. Wij willen nu vooral op deze notitieboekjes verder ingaan. De boekjes werden tentoongesteld onder nr. A17 en op p. 362 van de catalogus van de tentoonstelling beschreven door A. Schouteet als "Drie rekeningboekjes van broeder Jan Floreins, meester van het hospitaal, over de jaren 1491-1493". Deze boekjes (ca. 30 cm hoog bij 11 cm breed) werden op 1 april 1976 gevonden bij het weg-nemen van de voetteerde vóór de vaste zitbanken in de kamer bo-ven de ingangspoort van het hospitaal in de Mariastraat. In deze kamer werd het hospitaalarchief gedurende lange tijd bewaard.

In twee van die boekjes noteerde broeder Floreins de uitgaven voor de aankoop van eten en drank ten behoeve van de broeders en de zusters van de communiteit van mei 1491 tot mei 1493; in het derde hield hij aantekening van de ontvangsten, die hij als meester van het hospitaal had ontvangen in het jaar 1491. Door hun jarenlang verblijf op de stenen vloer, waar ze teruggevonden werden, leden de boekjes veel vochtschade en soms ook heel wat tekstverlies. Schouteet nummerde eveneens de bladzijden van de boekjes. De volgorde van de informatie kan best gelezen worden volgens de originele bladnummering en niet volgens de volgorde die door Schouteet in de catalogus in voetnoot wordt vermeld. Het als derde vermelde boekje "(op voorplat) *Ontfanc van broe-*

4 *Catalogus van de tentoonstelling "800 jaar Sint-Janshospitaal Brugge 1188/1976"*, p. 362, stuk A17, beschreven als "Drie rekeningboekjes van broeder Jan Floreins 1491-1493: uitgaven voor aankoop van eten en drank t.b.v. broeders en zusters mei 1491 - mei 1493". Het bestuderen van deze rekenboekjes werd mij mogelijk gemaakt door de zeer vriendelijke behulpzaamheid van collega H. De Bruyne, archivaris van het O.C.M.W. te Brugge, waarvoor mijn hartelijke dank.

der J.F. int jaer 1491 – (f. 1) *Ontfanc per J.F., meester, anno XCI.*)”, gepagineerd van 1 tot 40, is het eerste. Daarop volgt het als eerste vermelde “[’t Naervol]ghende es ’t huutgheven van [broeder] Jan Floreins, meester, anghaende [de weke-co]sten beghinnende tsondaechs [voor meye in] ’t jaer XCI ende hendende [tsondaechs voor m]eye anno XCII”, gepagineerd van 41 tot 80, en het tweede in de catalogus “’t Naervol]ghende es het uutgheven van broeder Jan Floreins, meester, aenghaende de weke-costen beghinnende tsondaechs voor meye anno XCII ende hendende tsondaechs voor meye anno XCIII”, gepagineerd van 81 tot 114, sluit de reeks af.

Het boekje “Ontfanc van broeder J.F. int jaer 1491” (p. 1-40) bevat ook uitgaven. Bovendien werd het opgesteld nadat de algemene rekening voor 1491-1492 werd geschreven of gelijktijdig hiermee. Dit blijkt uit verscheidene posten, waarin naar folio’s uit de algemene rekening wordt verwezen. In het rekeningboekje wordt ook verwezen naar de rente volgens de “slach vanden spyckere van Brugghe”, in de algemene rekening voorkomend op f. 48. Controles in die algemene rekening laten dus toe vast te stellen dat Jan Floreins hier inderdaad verwijst naar de rekening van 1491-1492⁵. Waarom Jan Floreins na het opstellen van de rekening het nog nodig vond om een aantal gegevens in een als het ware persoonlijk notitieboekje samen te brengen is niet duidelijk. In dat boekje staat ook de samenvatting van de renten die ingedeeld worden in vier grote blokken: de “Oostbouc”, renten in Zeeuws-Vlaanderen, “de Westbouck” en renten in het Brugse Vrije. Tenslotte zijn er nog de renten in de “bouck van Maldeghem” en die in de “bouck van Eeclo”. Veel belang hecht Jan Floreins blijkbaar aan de opbrengst van twee functies waarmee hij nauw verbonden was: de vergierroede (=peilroede van wijn) en het ijkerschap⁶. Jan Floreins had immers, voor hij meester werd, de functie van vergierder waargenomen. Finaal sluit het boekjaar 1491 met een nadelig saldo van 3732 lb. 9 s. par.⁷, waarbij men er

5 BRUGGE, *Archief OCMW*, Sint-Janshospitaal, rekeningen nr. 210-211.

6 BRUGGE, *Archief OCMW*, Sint-Janshospitaal, rekening nr. 211, f. 41: “vanden ijkerscepe 70 lb. 15 s. par; vander vergierroede 80 lb. 19 s. par.”.

7 Rekeningboekjes van Jan Floreins, bladnummering door Schouteet, p. 19.

rekening moet mee houden dat in het boekhoudingssysteem van het hospitaal telkens zowel de schulden als de tegoeden van de voorgaande jaren worden overgedragen.

Behalve het katern met ontvangsten en uitgaven voor 1491 zijn er nog twee katernen met wekelijkse detailuitgaven, hoofdzakelijk met betrekking tot voedselaankopen ten behoeve van het hospitaal. Ook deze katernen slaan op een periode beginnend met (de zondag vóór) 1 mei. Zij geven ons enige informatie inzake voedsel en voedingskosten. In sommige weken wordt meer uitgegeven dan in andere. In het overzicht van de wekelijkse uitgaven hebben wij die weken aangeduid met een asterisk. Als weken met gewone uitgaven beschouwen wij diegene, waar hoofdzakelijk uitgaven werden gedaan voor wijn, vlees, vis, bier, boter, kaas, melk, ...

Opsomming en vergelijking van de wekelijkse uitgaven

1491-1492	1492-1493
1 ^{ste} week (zo. 24 april-)	4 lb. 2 s. 3 d. (zo. 29 april-)
2 ^{de} week	53 lb. 12 s.*
3 ^{de} week	2 lb. 14 s.
4 ^{de} week	3 lb. 4 s.
5 ^{de} week	57 lb. 5 s.* (zo. 27 mei-)
6 ^{de} week	1 lb. 15 s.
7 ^{de} week	12 lb. 12 s.*
8 ^{ste} week	5 lb. 13 s.
9 ^{de} week	12 lb. 7 s. 6 d.*
10 ^{de} week	16 lb. 5 s.* (zo. 1 juli-)
11 ^{de} week	40 lb 15 s.*
12 ^{de} week	3 lb. 2 s.
13 ^{de} week	53 lb. 13 s.* (zo. 22 juli-)
14 ^{de} week	3 lb. 15 s.
15 ^{de} week	3 lb. 12 s. 9 d.
16 ^{de} week	9 lb. 8 s.
17 ^{de} week	4 lb. 14 s.
18 ^{ste} week	7 lb. 16 s.
19 ^{de} week (zo. 28 aug.-)	7 lb. 8 s.
20 ^{ste} week	5 lb. 16 s.
21 ^{ste} week	4 lb. 10 s.
22 ^{ste} week	4 lb. 5 s.
	57 lb. 10 s.*
	7 lb. 10 s.
	101 lb. 18 d.*
	59 lb. 17 s.*

23 ^{ste} week (zo. 25 sept.-)	21 lb. 13 s.*	4 lb. 10 s.
24 ^{ste} week	6 lb.	11 lb. 4 s.
25 ^{ste} week	86 lb. 15 s.*	3 lb. 2 s.
26 ^{ste} week	15 lb. 8 s.	4 lb. 11 s.
27 ^{ste} week	34 lb. 16 s. 8 d.*	5 lb. 16 s.
28 ^{ste} week (zo. 30 okt.-)	22 lb. 19 s. 8 d.*	5 lb.
29 ^{ste} week	29 lb. 2 s.*	59 s.
30 ^{ste} week	5 lb. 9 s.	3 lb. 15 s.
31 ^{ste} week	12 lb. 4 s	4 lb. 3 s.
32 ^{ste} week	18 lb. 6 s.*	8 lb. 8 s.
33 ^{ste} week		5 lb. 5 s.
34 ^{ste} week		6 lb. 16 s.
35 ^{ste} week		13 lb.*
36 ^{ste} week		11 lb. 12 s.
37 ^{ste} week		6 lb. 16 s.
38 ^{ste} week		3 lb. 14 s.
39 ^{ste} week		19 lb. 18 s.* (zo. 20 jan.-)
40 ^{ste} week		8 lb. 9 s.
41 ^{ste} week		58 s.
42 ^{ste} week		13 lb. 14 s.*
43 ^{ste} week		15 lb. 19 s.* (zo. 17 feb.-)
44 ^{ste} week		12 lb. 18 s.*
45 ^{ste} week		8 lb. 14 s.
46 ^{ste} week		8 lb. 10 s.
47 ^{ste} week		11 lb. 9 s.
48 ^{ste} week		12 lb. 4 s.*
49 ^{ste} week		6 lb. 12 s.
50 ^{ste} week		14 lb. 7 s.*
51 ^{ste} week		6 lb.
52 ^{ste} week (zo. 22 april-)		7 lb. 13.
Totaal	864 lb. 19 s. 4 d.	567 lb. 6 d.
Weekgemiddelde	16 lb. 12 s. 8 d.	10 lb. 18 s.

De 19de week - de eerste waarover wij informatie hebben - begint dus op zondag 28 augustus. Het is een dure week: behalve de regelmatig weerkerende uitgave voor "vlees, vis en wijn" voor de zusters, wordt in die week een voorraad graan gekocht van 6 hoet tarwe aan 8 lb. 8 s. per hoet, m.a.w. voor een totaal van 50 lb. 8 s. Derhalve werd voor vis en vlees slechts 7 lb. 2 s. uitgegeven, wat goed aanvaardbaar is. Ook in de 20ste week wordt voor "vlees, vis

en wijn” voor de zusters een vergelijkbaar bedrag van 7 lb. 10 s. uitgegeven. In de 21ste week zijn er uitgaven voor vlees, vis en wijn, maar daarnaast nog voor tarwe en twee ossen. De totaaluitgave voor die week is 101 lb. 18 d. par. In de 22ste week worden, naast de gewone uitgaven, nog bestedingen gedaan aan “specerye” en tarwe. Het totaal van de weekuitgaven kwam op 59 lb. 17 s. De daaropvolgende week, die begon op 25 september, telt uitgaven voor fruit en “specerie” en voor een koe. Het totaal is 21 lb. 13 s. De uitgaven voor tarwe en “onkosten” brengen de uitgaven in de 25ste week op 86 lb. 15 s. De week daarop zijn er naast de gewone uitgaven een aankoop van specerijen en van een “1 cupe buetere”. In de 27ste week wordt naast vlees, wijn en vis nog gedetailleerd: “3 cuenen, 6 snippen ende van aendeghelt, van inghels bier, tarwe ende onkosten”. De weekuitgave beloopt 34 lb. 16 s. 8 d. De week daarop wordt als niet regelmatig terugkerende aankoop opnieuw “inghels bier, een aendevueghel (=”eendevogel”, eend), 2 snippen, boter en kaas” vermeld. Het totaal van uitgaven is 22 lb. 19 s. 8 d. In de 29ste week worden ook miswijn en eieren aangekocht. De totale uitgave is, zoals in de tabel kan gelezen worden, 29 lb. 2 s. In de 32ste week was er blijkbaar een bijzondere wijnaankoop “mids dat ons voochden tsachternoens hier waren”. De week daarop werden “2 cupen bueteren ghecocht jeghen de Wed^e Braems te 28 pont de cupe valent 22 lb. par”. Het gewicht van een boterkuip is dus ongeveer 28 lb. Signaleren wij tenslotte voor het eerste jaar (1491-92) in de 52ste week “bloume om den pot van Aelst”. De hoeveelheid hiervan kan niet zeer groot geweest zijn, want de totale weekuitgave beloopt slechts 5 lb. 19 s. In het totaal worden voor de wekelijkse kosten door Jan Floreins 864 lb. 19 s. 4 d. par. uitgegeven⁸, wat neerkomt op een gemiddelde uitgave van 16 lb. 12 s. 8 d.

Behalve die “gebruikelijke weekuitgaven” noteert Jan Floreins nog vrij talrijke en vooral grote onkosten. Hieronder zijn leveringen verricht door “het hof van Scuwinghe” en door de andere

8 Rekeningboekjes van Jan Floreins, bladnummering door Schouteet, p. 65: De Somme vanden wekecosten uitgegheven bij Broeder Jan Floreins anno 91 binden voorn. 52 weken bedraghende ter somme van 864 lb. 19 s. 4 d. par.

reeds in pacht gegeven hoeven⁹. Ook over een aantal gebruikte waren krijgen wij inlichtingen, o.m. over het verbruik van zeep, van azijn, van lampolie en kaarsen¹⁰. Het totaal van de uitgaven door Jan Floreins gedaan voor het jaar 1491 bedraagt 3089 lb. 3 s. par.¹¹

Het derde rekeningboekje is gelijkaardig met het tweede en bevat een overzicht van de "weekkosten" vanaf mei 1492 tot de zondag vóór mei 1493¹². Wij signaleren hier enkele gedetailleerde kosten. Vooraf weze opgemerkt dat het detail hier scherper is dan in het voorafgaande jaar vermits de uitgaven binnen de week nu dagelijks zijn opgetekend. Zo worden in de eerste week, gaande van zondag 29 april tot zaterdag 5 mei, uitgaven van bloume (om den pot van Aelst) in rekening gebracht op zondag, dinsdag en donderdag voor een totaalbedrag van 10 s. In de tweede week wordt 6 hoet tarwe aan 8 lb. 8 s. per hoet gekocht bij Pieter Van Wintere, die later nog terugkeert in de rekening. Dit is het geval in de week van 27 mei tot 2 juni. Opnieuw wordt eenzelfde hoeveelheid tarwe gekocht aan dezelfde prijs. Op 10 juni (Sinksen) wordt voor "buetere om den pot van Aelst 18 s." uitgegeven. Ook voor de broeders en zusters wordt blijkbaar een bijzondere inspanning geleverd. Op die dag zijn er voor hen uitgaven van o.m. vlees en wijn ten belope van 8 lb. 16 s. Op Sint-Jansdag (24 juni) is er een niet alledaagse uitgave van 7 s. 6 d. voor bier. Evenmin vaak voorkomend zijn uitgaven voor boter op vrijdag 29 juni ("van buetere ghecocht commende

- 9 Rekeningboekjes van Jan Floreins, bladnummering door Schouteet, p. 66: Item van dat br. Pietre van Scuweringhe ghelevert heift ter provanchie vanden Hospitale draecht 807 lb. 2 s. par; Item van dat ons pachters ghelevert hebben in coyen in bueteren in caze ende in grane bedr. 574 lb. 14 s.
- 10 Rekeningboekjes van Jan Floreins, bladnummering door Schouteet, p. 66: Item ghelevert per Karele de Smet zeepzieder van 4 ½ tunnen zeepen dit jaer 91 bedraghende 74 lb. 8 s. par; Item ghelevert per Anthuenis van Thielt 4 tunnen azijns dit jaer bedr. 12 lb. 12 s. par; Item van 38 stooop lampe olye ghehaelt dit jaer tot der Wed^e Clapdorps te 8 gr. den stooop val. 15 lb. 4 s.par; Item van keersen ghelevert per Jan Minne boven troet datmen hem ghelevert heift dit jaer 91 bedr. 24 lb. 12 s.
- 11 Rekeningboekjes van Jan Floreins, bladnummering door Schouteet, p. 67: Somme vanden huutghevene aenghaende de grooten costen vanden huus bedraghende dit jaer XCJ de somme van 3089 lb. 3 s. par.
- 12 Rekeningboekjes van Jan Floreins, bladnummering door Schouteet, p. 82: Tnaer-volghende es het uutgheven van Broeder Jan Floreins als aenghaende de wekekosten behinnende tsond. voor meye XCIIJ ende hendende tsond. voor meye anno XCIIJ.

van Scuweringhe¹³ daerof betaelt 4 lb. 4s.) en voor zout op 2 juli (van zoute 18 s.). Op zaterdag 7 juli wordt “een cupe buetere ghecocht omme 10 lb. 16 s. par.”

Op zaterdag 14 juli worden “iiiij hoet tarwen ghecocht jeghen Pieter (van Wintere) inden Raemhout te 8 lb. 8 s. par. thoet”. De daaropvolgende week wordt bij Michiel Verleyt boter gekocht “om den pot van Aelst” voor de som van 12 s. par. In de 13de week worden opnieuw boter en tarwe gekocht bij Pieter Van Wintere. Samen met de uitgaven voor vis komen wij zo tot een vrij aanzienlijk bedrag: 53 lb. 13 s. par. Op dinsdag 28 augustus 1492 waren de wethouders in het hospitaal om de “elexie” te horen. De wijn die werd aangeboden kostte 24 s.

Een aantal andere niet regelmatig terugkerende uitgaven die worden vermeld zijn: haring vivelu (=jonge haring), gebak, fruit, olijfolie, sprout, een tonnetje kaakharing gekocht bij Clays Cottengijs. Afzonderlijk vermelde vleesaankopen zijn: “wederen (weder=ram, hamel) vlees, coeyen vlees”, kalveren. Als een soort terloopse optekening vernemen wij dat op zondag 4 november de goeden (hoven) te Moere¹⁴ en te Altena¹⁵ verpacht werden.

Na de opgave van de “weekkosten” voor een totaal van 567 lb. 6 d. par.¹⁶ worden, zoals het jaar voordien, een aantal grote kosten afzonderlijk vermeld. Het gaat opnieuw om o.m. zeep en olie. Dan volgen nog een reeks “grote kosten” uit het jaar 1492: azijn, olijfolie, olie van Majorca (mayoortsche olye). De olijfolie kost 20 gr. per stoop; die van Majorca is duidelijk van mindere kwaliteit: zij kost slechts 12 gr. per stoop. Uiteindelijk komen de “grote kosten” van Broeder Jan Floreins op 766 lb. 16 s. 6 d. par., maar dat cijfer is slechts schijn. Er komen nog veel en soms heel hoge kosten bij die zijn “verleyt noch ten grooten costen waerts anno XCIIJ voors.”. Zo werden 572 lb. 2 s. par. uitgegeven door Broeder Franchoys Le

13 Hofstede te Zuikerkerke, ong. 500 gemeten (ong. 220 ha.)

14 Hofstede te Eeklo, ong. 370 gemeten (ong. 165 ha.).

15 Hofstede te Adegem, ong. 125 gemeten (ong. 55 ha.).

16 Rekeningboekjes van Jan Floreins, bladnummering door Schouteet, p. 102.

Cuer zoals blijkt uit zijn rekening. Deze broeder was ongetwijfeld een medewerker van Jan Floreins. Maar dit is zeker niet de enige achterstallige betaling aangezuiverd door Jan Floreins. Zo worden aan Aernout de Cat en aan Jan Nycasis Heyns resp. meer dan 9 en 8 lb. betaald voor schulden gaande van 1489 tot 1491. Ook wordt achterstallig geschotgeld betaald aan de ontvanger van de watering van den Broucke en aan de sluismeesters van Oostburg-ambacht. Gepeperde rekeningen worden betaald aan Karel De Smet (126 lb. par.) en aan Dieric Vande Pitte (192 lb. par.). Dit kan niet beletten dat Jan Floreins zijn notities afsluit met "nota dat ic sculdich bem dit jaer '93 de a ° '92". Hier worden vermeld: de reeds geciteerde Karel De Smet (leverancier van zeep) (94 lb. 10 s.), de Vid^a Clapdorp (olieleverancier) (16 lb. 16 s.) Yzebrant (64 lb. 10 s.), Pieter van Mersschen (48 lb.), de gekende graanleverancier Pieter van Wintere (184 lb. 16 s.), Anthuenis van Thielt (leverancier van azijn) (34 lb. 16 s.), Dieric van Loo (36 lb.), Henric van Loo (24 lb.) Henric van Belle (26 lb.) en Pieter Oom (30 lb.), bedragen die samen goed zijn voor 559 lb. 8s.

Op een los stuk¹⁷ worden de ontvangsten en uitgaven "vanden yckerscepe" voor 1492 vermeld. Zij bedragen resp. 232 lb. 13 s. 10 d. par. en 16 lb. 12 s. par. De netto-opbrengst voor het officie van het ijkerschap bedraagt dus 216 lb. 1 s. 10 d. par.¹⁸.

EEN TAAIE ONDERHANDELAAR, MAAR WEINIG GELIEFD

In dezelfde periode werd onder impuls van Jan Floreins een bijna een eeuw oud probleem opgeklaard. Het betreft een regeling rond een belangrijke stichting: de "pot van Aelst". Bij het overlijden van de stichter, Lamsin van Aelst, werd een constructie opgezet waarbij de stad Brugge in bezit bleef van de 200 lb. gr., die door Lamsin van Aelst en zijn vrouw joncvrouwe Katelijne werden bestemd om

17 Rekeningboekjes van Jan Floreins, bladnummering door Schouteet, los stuk (bij) p. 109-110.

18 Misschien gaat het hier om een (voorlopige) notitie. De rekening over 1492-1493 (BRUGGE, *Archief OCMW*, Sint-Janshospitaal, rekening nr. 213, f. 41v) vermeldt immers een licht afwijkend bedrag (215 lb. 17 s. par.) terwijl op f. 42r bovendien ook de ontvangsten van de vergierroede (250 lb. 11 s. par.) worden vermeld.

de gevangenen van voedsel te voorzien. Het hospitaal zou dit voor zijn rekening nemen en de rente werd bezet op twee hofsteden, Ten Briele te Sint-Michiels en Westscuere buiten de muren van de stad. In geval van niet uitvoering zou men ook op de andere inkomsten van het hospitaal een beroep mogen doen. Toch aanvaardde het hospitaal dat het bedrag bij de stad bleef, maar het zou betaald worden in twee jaar, met schijven van 25 lb. per trimester. Op haar beurt verbond de stad haar inkomsten aan de correcte betaling. Toch werd geen van de bestaande clausules uitgevoerd en het hospitaal bleef de kosten dragen zonder dat het kapitaal door de stad werd overgemaakt.

Deze situatie bestond in 1491 reeds 88 jaar toen het hospitaal (lees: Jan Floreins) de kat de bel aanbond. Het blijkt dat de stad wel "VJ lb. V s. VIII d. gr." per jaar gaf om de "pot van Aelst" te verstrekken maar er werd aangetoond dat dit bedrag totaal ontoereikend was en er werd een akkoord gesloten om dit bedrag te verhogen tot 9 lb. gr. per jaar. Dit betekende een substantiële verhoging van de bijdrage van de stad met nagenoeg 40%. Ook de 200 lb. gr. bleven door de stad verschuldigd. Hieruit blijkt ten overvloede dat Jan Floreins een meer dan taaie onderhandelaar was¹⁹.

Blijkens de beschikbare gegevens was hij ook voor zijn medebroeders en zusters niet de gemakkelijkste. Naar hun oordeel waren zij hem in alle geval geen al te grote erkentelijkheid verschuldigd. Waarschijnlijk niet vreemd hieraan was het feit dat Jan Floreins steeds had aangeleund bij de schismatieke, niet door de paus erkende bisschop van Doornik, Ludovicus Pot (1484-1505) - tussen 1497 en 1505 waren er twee bisschoppen van Doornik, Ludovicus Pot voor het Franse deel en Petrus Quicke, gunsteling van Filips de Schone, voor het Vlaams deel van het bisdom²⁰. Wellicht mag aangenomen worden dat deze gebeurtenissen ook invloed hadden op Floreins' eigen loopbaan. Door de komst van Quicke kwam Floreins in het verliezende kamp terecht. Het einde van zijn func-

19 BRUGGE, *Rijksarchief, Aanwinsten*, 682.

20 H. CALLEWIER, "*Quis esset episcopus Tornacensis ignorabatur*": *het Schisma van Doornik (1483-1506)*, Leuven-Kortrijk, 2009.

tie als meester van het hospitaal (1497) valt in alle geval samen met het aantreden van Petrus Quicke als door de paus erkende en door Filips de Schone gesteunde bisschop van Doornik. Zijn onenigheid met het hospitaal blijkt uit de brieven die hij na zijn functie als meester schreef aan de broeders en zusters. Hij herinnerde hen eraan dat een meester na het neerleggen van zijn functies een aantal voordelen kreeg en vernoemde hierbij de vrijstelling van een aantal verplichtingen die anderen wel hadden. Bovendien was er ook nog een behoorlijk pensioen en het recht om vrij het hospitaal in en uit te gaan zonder zich hiervoor te moeten verantwoorden²¹.

Dit rekest van 9 maart 1500 (n.s.) werd ongeveer een maand later droogweg beantwoord met de boodschap dat men het hospitaal niet wilde bezwaren en dat Floreins zijn beste kleren maar moest verkopen. Zij bleken allerm minst tevreden over hem en zegden dat hij "den godshuuse noyt duecht en dede" maar ging tafelen met zijn vrienden. "Ils l'ont diffamé d'avoir dissipé les biens des povres de l'ostel" en wilden hem na 40 jaar aanwezigheid in het hospitaal de toegang ontzeggen. Daarom liet Jan Floreins aan het stadsbestuur vragen de nodige maatregelen te doen nemen om hem een levenslang pensioen van 8 tot 10 lb. gr. per jaar te laten toekennen²².

Jan Floreins stierf in 1504, blijkbaar nadat hij de laatste jaren van zijn leven in kommer, eenzaamheid en verdriet had doorgebracht²³.

21 G.H. FLAMEN, "Le frère Jean Floreins ...", p. 46-47.

22 G.H. FLAMEN, "Le frère Jean Floreins ...", p. 51.

23 A.VAN DEN BON, *Het achthonderd jaar oud Sint-Janshospitaal*, p. 125.

Maurice Vandermaesen

Franciscus van Aefferden, proost van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge (1681-1709). Een niet onbesproken opvolging.

Op 22 oktober 1681 overleed Hieronymus Albertus Megrode de Liedermans, proost van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge. Nog dezelfde dag verkoos het kapittel Paulus Baudens, kanunnik en pastoor van de gouden portie, tot vicaris voor de duur van de vacatie van het proostschap¹. Lang zou dit interim niet duren. Functies op dit niveau waren immers zeer gegeerd, en tegelijk een middel voor vorsten om getrouwen, meestal raadsheren, te belonen of aan zich te binden. In tal van kathedrale en collegiale kapittels in de Nederlanden mochten vorsten op grond van pauselijke privileges kandidaten voordragen ter benoeming, het zogenaamde presentatierecht, voor allerlei beneficia, waaronder die van proost of deken. Koning Karel II van Spanje (1665-1700) motiveerde het zo: *Comme a nous, comme comte de Flandres, assiert et appartient d'avoir soigneux esgard que les prevostez, doyennez et autres premieres dignitez estans en icelluy pays, soyent pourveues de gens catoliques, doctes, de bonne vie et conversation, pour les entretenir et conserver en bonne et chrestienne religion...*² Verkiezing door het kapittel en benoeming door de bisschop waren slechts formaliteiten die een vorstelijke beslissing bekrachtigden.

Op 9 november 1681 overhandigde Antonius Kerchof, kapeiaan van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, namens *nobilis dominus* Franciscus van Aefferden, aan het kapittel de gezegelde open brief van koning Karel II van 31 oktober 1681, afgeleverd te Brussel, met de benoeming en presentatie van diens persoon voor opvolging, en met de dringende vraag ('*instante requisivit*') tot verkiezing

- 1 BRUGGE, *Rijksarchief* (RAB), O.-L.-Vrouwekerk Brugge, Oud archief (voortaan OLV), 256 (*Acta capituli*), f. 59v.
- 2 RAB, OLV, 288, collatieregister, met afschrift van de koninklijke akte van benoeming en presentatie van Franciscus Van Aefferden tot proost van de O.-L.-Vrouwekerk, f. 34r-v.

van de proost te willen overgaan³. Het koninklijk besluit kwam er op voorstel van Alexander Farnese, landvoogd van de Zuidelijke Nederlanden van 1680 tot 1682⁴. Nog tijdens dezelfde vergadering van 9 november stemde het kapittel hiermee eenparig in⁵ en vroeg aan de vicarissen-generaal van het bisdom Brugge om bekrachtiging⁶. Een dag later, op 10 november, bekrachtigden de vicarissen-generaal de aanstelling⁷. Nog dezelfde dag bood Van Aefferden zich aan met de koninklijke akte van bekrachtiging en collatie van het proostschap. Na de eedaflegging werd hij door het kapittel formeel geïnstalleerd⁸.

De morele en intellectuele kwaliteiten van de naar voren geschoven kandidaat waren een gebruikelijke verantwoording. Bij nader toezien bevatte het curriculum van de postulant toch enkele andere elementen die de voorkeur mee hielpen verklaren. Franciscus van Aefferden was afkomstig uit Gelderland, geboren op 17 mei 1653⁹. Volgens een eigen vertoogschrift aan koning Karel II uit 1701 was hij een afstammeling van één der oudste en adellijkste families uit Gelderland, die tal van politieke, burgerlijke en militaire functies in dienst van de hertogen van Gelderland uitgeoefend had maar door haar trouw aan de koning tijdens de 'Hollandse opstand' heel wat bezittingen in de Noordelijke Nederlanden verloor. Van Aefferden studeerde te Leuven wijsbegeerte, canoniek en burgerlijk recht, en was gedurende enkele jaren verbonden aan het keizerlijk hof te Wenen in dienst van Diego de Prado, Spaans

3 RAB, OLV, 588, brief van president en kapittel aan de vicarissen van het bisdom Brugge met kennisgeving van de verkiezing en verzoek tot bekrachtiging (afschrift in het collatieregister, OLV, 288, f. 34v-35r).

4 RAB, 288, f. 34r-v.

5 RAB, OLV 256, f. 60r.

6 RAB, OLV 288, f. 34v-35r. Bisschop Franciscus de Baillencourt was op 3 november 1681 overleden (K. BERGE, 'François de Baillencourt (1671-1681)', in: M. CLOET, m.m.v. B. JANSSENS DE BISTHOVEN & R. BOUDENS (red.), *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 82).

7 RAB, OLV, 288, f. 35v-36r, afschrift van de akte van bekrachtiging.

8 RAB, OLV, 256, f. 60r; 288, f. 36r.

9 RAB, OLV, 284, register '*Compendium omnium rerum memorabilium sub diversis prepositis...*', f. 23r-v. Zie over hem: P.C. MOLHUYSEN & P.J. BLOK, 'Aefferden (Franciscus van)', in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 1, Leiden, 1911, kol. 35. Een uitgebreidere biografie van Van Aefferden is in voorbereiding.

gezant. Na diens dood zette hij met aanbeveling van de keizerin in 1675 zijn studie verder te Rome, waar hij het doctoraat in beide rechten behaalde. Hij trad in dienst van kardinaal Millini, die hij volgde als pauselijk nuntius te Madrid. Op diens aanbeveling vergezeldde hij in 1680 landvoogd Alexander Farnese als secretaris naar Vlaanderen die zijn talenkennis – ‘Latijn, Castiliaans, Italiaans, Duits, Frans, Vlaams en Engels’ – zeer waardeerde. Als beloning ‘*en premio de lo bien que avia sevido*’ gaf Farnese hem het proostambt van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge in 1681¹⁰.

Zeer vlug na zijn aanstelling bleek Van Aefferden geen onbesproken figuur te zijn. Hij verliet dadelijk Brugge en liet het beheer van de kerk *sede vacante* over aan het kapittel. Pas op 15 juni 1682 vernam het kapittel officieel de reden van die lange afwezigheid. In een eigenhandig ondertekende brief van 6 juni, geschreven in gevangenschap te Brussel (*detentus Bruxellis in carceribus laicis, violata omni immunitate ecclesia*) bevestigt hij dat hij na zijn vrijlating persoonlijk zal resideren, vraagt de aanstelling van een plaatsvervanger, en de bewaring van al zijn rechten en inkomsten, en de inlassing van zijn brief in het register van het kapittel¹¹. Met deze brief wilde Van Aefferden vooral zijn financiële rechten veilig stellen: de gevangenschap mocht geen reden zijn om hem de inkomsten van zijn beneficium te ontnemen op grond van het niet nakomen van zijn residentieplicht. Ook die vrijstelling kreeg hij van Farnese wat tot permanent gemor binnen de kerk leidde.

De reden van zijn opsluiting is vooralsnog niet gekend, maar interne toespelingen op die periode bleven hem steeds achtervolgen en vergiftigden de sfeer. In 1689 tekende Van Aefferden zelf enkele uitspraken op die hij tijdens vergaderingen met het commun van de kerk en met het kapittel naar het hoofd geslingerd kreeg: *gij sijdt een schurftschap, gij moet vertrecken*, *gij sult wederom haest geraeken in de gevangenesse*, *tu debes discedere tanquam putridum membrum* en *hoe sat hij daer te Brussel gevangen gelijk*

¹⁰ RAB, OLV, 605.

¹¹ RAB, *ibid*, f. 64v: “*sustineo et peto hanc notam registris capitularibus inscribi*”.

een *schelm*¹². Die pijnlijke episode dreigde zelfs zijn benoeming tot raadsheer bij de Hoge Raad voor Vlaanderen te dwarsbomen. Waarom anders liet hij in 1701 samen met zijn akte van kandidaatstelling ook de attesten die zijn onschuld moesten bewijzen mee publiceren? Zo was er een attest van de voormalige pauselijke internuntius te Brussel die verklaarde dat Van Aefferden dadelijk na de vervanging van Alexander Farnese op bevel van de nieuwe landvoogd Henri Otto, markies van Grana (1682-1685) aangehouden was, daarna vrijgelaten en in de uitoefening van zijn functie hersteld. Men leverde tegen hem nooit het bewijs van een misdaad. Iedereen aanzag hem steeds als een *vir probus optimusque sacerdos* (Madrid, 7 januari 1691)¹³. In een attest van 10 februari 1691 getuigt Francisco Antonio de Agurto, markies van Castanaga, landvoogd van 1685 tot 1692, dat hij Van Aefferden na het vertrek van Farnese vrijliet en hem herstelde in zijn kerkelijke en menseelijke eer, en bevestigt dat Van Aefferden door zijn vijanden valse-lijk beschuldigd werd. Dit getuigenis roept chronologisch alvast een vraag op.

Een weinig fraai beeld van Van Aefferden krijgt men nog uit een stuk in een procesbundel, bewaard in het archief van de O.-L.-Vrouwekerk¹⁴. Het betreft een samenvatting in het Frans uit het Spaans van een reeks feiten die hem ten laste worden gelegd en gepleegd omstreeks 1680-1682¹⁵, meestal in samenwerking met Diego de Prado, en dus nog vóór zijn aanstelling tot proost. De auteur vat de beschuldigingen samen zoals ze in een aanklacht met 379 artikelen voorkomen. Het betrof hoofdzakelijk omkoperij en misbruik van vertrouwen: talrijke particulieren en lokale besturen stopten hem bedragen toe om de loop van rechtszaken of aanstellingen van ambtenaren te beïnvloeden, van Oostende tot Namen.

12 RAB, OLV, 572, minuut van opgetekende uitspraken, maar niet ondertekend door getuigen.

13 RAB, OLV, 605.

14 RAB, OLV 1864.

15 *Recueil des faits concernant François van Aefferden tirez de l'imprimé intitulé Interrogatorios empleados por cargos por el consejero comitado fiscal contra don Juan Sylverio de Prado reo.*

Het aanvaarden van geld of van geschenken was misschien gangbaar, maar hier bleken kwade trouw en verduistering niet veraf¹⁶.

Tot dezelfde context hoort een juridisch advies inzake de rechtsbevoegdheid van een kerkelijke dan wel burgerlijke rechtbank¹⁷. Het betrof de ontvankelijkheid van klachten tegen Van Aefferden over zijn optreden vóór zijn geestelijke wijding. Ook nu krijgt men geen vleien beeld van de man¹⁸.

Van Aefferden kwam aan het hoofd van een belangrijke kerkelijke instelling in Vlaanderen, waarvan het geestelijke en burgerlijke personeel echter kon bogen op een traditie van geschillen en procesvoering voor zowat alle mogelijke rechtbanken, tot in de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad te Mechelen. Elke geleding binnen de kerk, nl. proost, kapittel, commun, kerk- en dismeesters verdedigden met de regelmaat van een klok hun rechten en inkomsten, vaak tegen elkaar¹⁹.

Deze enkele gegevens tekenen de man: eierzuchtig, hebberig en niet terugdeinzend voor alle middelen om het maximum uit zijn ambtsrechten en andere functies te halen. Dit bracht hem regelmatig in conflict met zowat alle geledingen binnen de Onze-Lieve-Vrouwekerk.

16 *De l'article 17 jusqu'au 26 se traite l'affaire de Vandervecken de Louvain pour laquelle van Aefferden auroit reçu quatre à cinq cents patacons par le procureur Caulans qui lui promit encor 300 patacons pour obtenir imposition de sijlence [au fiscal], laquelle n'at pas eu de success.... 41 à 42 le même agent Remy auroit compté audit van Aefferden 60 pistolles pour obtenir lettres de grace pour un criminel condamné de mort à Mons; ... 340 à 350 : Le thresorrier de Gand Hoobrouck par l'agent Remij auroit fait compter 300 fl. a Van Afferden pour que l'eschevinage qu'il avoit en gagez fut sur la personne de son frere.*

17 RAB, OLV, 606: *Ainsi avisé a la jointe établie pour les causes desdits secretaire Prado et provost Van Afferden le 25 de maij 1685* (afschrift).

18 RAB, OLV, *ibid.*: *Francois van Afferden, natif du duché de Gueldres, s'est introduit a la cour sous le gouvernement du seigneur Prince de Parme au moijen du secretaire Prado, son parent, et a eu sa demeure fixe au palais comme domestique de la meme cour.*

19 M. VANDERMAESEN, *Inventaris van het oud archief der kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw te Brugge*, Brussel, 1984, p. 292-328, gevoerde processen.

Marc Constandt

Westende centre d'Art: de badplaats Westende als nieuwe kunstenaarskolonie?

De stichting van de badplaats Westende in 1895 wordt toegeschreven aan de familie van Edouard Otlet. Het eerder romantische verhaal van een jachtpartij in de duinen van Westende waarbij het idee voor een nieuwe badplaats vorm kreeg, is genoegzaam bekend. Tijdens deze jachtpartij zou dan besloten zijn om villa's te bouwen op deze idyllische plaats die Edouard Otlet enkele jaren ervoor had gekocht op een openbare veiling¹.

Ligt de naam van de stichters van de badplaats vast, dan is dat niet het geval voor de achterliggende reden voor zo'n onderneming. Het opstarten van een nieuwe badplaats past niet meteen in de investeringspolitiek van Edouard, die zich vooral inliet met de sector van de trein- en tramexploitatie. Heel wat tramlijnen in het buitenland werden onder zijn impuls aangelegd. De elektrische kusttramlijn zelf behoorde evenwel niet tot zijn actieradius. Die zal trouwens pas enkele jaren na de start van de badplaats Westende aangelegd worden.

Edouard Otlet zal wel voorafgaand aan de stichting van de badplaats Westende enkele investeringen doen in de toeristische sector van Oostende. Hij bouwde er het 'Hôtel des Bains' op de zeedijk, dat in 1896 aangevuld werd met een feestzaal met de naam 'La Terrasse'². Die voorafgaande investeringen in Oostende verklaren wel ten dele het waarom van het engagement van Edouard Otlet in de stichting en de uitbouw van Westende. De nieuwe badplaats zou beschouwd kunnen worden als een verruiming met enkele toeristische initiatieven van de investeringsportefeuille van Otlet.

- 1 Zie: M. DUMOULIN, 'Otlet (Edouard), homme d'affaires, industriel (1842-1907)', in: *Biographie Nationale*, dl. 41, 1979-1980, k. 599-612; F. LEVIE, *L'homme qui voulait classer le monde: Paul Otlet et le Mundaneum*, Brussel, 2006.
- 2 M. CONSTANDT, *Westende in de belle époque: van exclusieve badplaats tot spookstad*, Brugge, 2007, p. 11-18.

Helemaal overtuigend is die redenering echter niet. Misschien ligt het eigenlijke initiatief voor de start van de uitbouw van Westende wel bij zijn beide zonen, Paul en Maurice Otlet. Over Maurice Otlet is weinig bekend. We weten dat hij een handel dreef in decoratieve stukken en kunstvoorwerpen, eerst in Westende-Bad en later in Antwerpen. Is hij vanwege die interesse de drijvende kracht achter de artistieke roeping van Westende? Ook Paul Otlet stuurde mee aan de uitbouw van een nieuwe badplaats. Was het een eerste uiting van het streven naar een ideale stad? De uitdaging van de creatie en de ontwikkeling van een nieuwe stad zonder rekening te moeten houden met beperkende voorwaarden is een plausibele verklaring.

Maar dat gegeven van de stadsontwikkeling heeft wellicht niet van bij de aanvang meegespeeld. We moeten bijgevolg het motief voor de stichting van Westende elders zoeken. Die zoektocht naar de ontstaansredenen van Westende-Bad leidde ons verrassend genoeg naar Knokke, waar de kunstenaars op het eind van de 19de eeuw al droomden van een nieuwe zuivere kunstenaarskolonie en hiervoor aanklopten bij Edouard Otlet, eigenaar dus van een grote partij duinen in Westende en Middelkerke.

We vermoeden dan ook dat Westende-Bad bedoeld was als een opvolger van de kunstenaarskolonie van Knokke. Is die initiële roeping van Westende als kunstenaarskolonie echter wel degelijk op een permanente wijze gerealiseerd? We proberen in deze bijdrage dan ook om de vraag te beantwoorden of Westende al dan niet als een echte kunstenaarskolonie in opvolging van Knokke te beschouwen is.

KUNSTENAARS AAN ZEE

Kunstenaars verlieten in het midden van de 19de eeuw massaal hun ateliers om voortaan meer in de natuur te gaan schilderen. Deze nieuwe wijze van werken, het zgn. 'pleinairisme' kwam er onder invloed van de Franse schilderkunst. Uiteraard droeg ook de Vlaamse kust de aandacht van de schilders weg. Het licht was er speciaal, de kleuren waren aantrekkelijk en de zee bood een inspirerend schouwspel. Ook de plaatselijke vissersbevolking en haar gebruiken waren

vaak het onderwerp van hun doeken. De kust was toen ook nog vrij ongerept, ondanks het feit dat het toerisme er stilaan doorbrak. Vanaf het einde van de 18de eeuw was de toeristische uitbouw van Oostende, Blankenberge en Heist stilaan op gang gekomen.

Vooraleer de kunstenaars Knokke op de toeristische kaart zetten, hadden ze al volop Blankenberge ontdekt. Kunstschilders Alfred Verwee en Jan Verhas gaven er in 1872 al het voorbeeld van een gezamenlijke kunsttentoonstelling. Blankenberge kreeg in 1877 dan ook welverdiend de titel van 'Le séjour favori des Artistes'³. Deze aantrekkingskracht van Blankenberge op kunstenaars werd nog versterkt door het jaarlijkse verblijf tijdens de zomer van kunstverzamelaar en mecenas Henri Van Cutsem, die zijn vakantieverblijf vaak openstelde voor een rendez-vous van kunstenaars⁴.

De kunstenaars zwermden echter na een tijd uit. Jan Verhas ontdekte Heist en Alfred Verwee koos resoluut voor Knokke. Alfred Verwee, die als dierenschilder furore maakte, lag zelfs mee aan de basis van de uitbouw van de nieuwe badplaats. Nochtans nam hij het in het begin niet zo ernstig op. Verwee stichtte in Knokke namelijk een 'Cercle des Artistes' en de kunstenaars leidden er een eerder onbezorgd en liederlijk kunstenaarsleven⁵.

In 1887 werd het evenwel ernstiger. Verwee stichtte samen met Louis Van Bunnan en Henri Dumortier een projectgroep waarmee de eerste verkaveling in Knokke werd aangepakt. Verwee bouwde een eigen villa met de naam 'Fleur des Dunes'. Tot de habitués van de badplaats Knokke konden de schilders Theo Van Rysselberghe en Henry van de Velde en schrijver Emile Verhaeren gerekend worden. Hun geliefkoosd vakantieverblijf was de villa 'Duivekot'. Tot de andere Knokse getrouwen behoorden de schilders Anna Boch, Jean Gouweloos en Paul Verdussen.

3 *Ensor et les 'XX' à la côte: Blankenberge et la collection Henri Van Cutsem*, Brussel, 1995.

4 R. BOTERBERGHE, 'Henri Van Cutsem et Blankenberge', in: *Ensor et les 'XX' à la côte: Blankenberge et la collection Henri Van Cutsem*, Brussel, 1995, p. 95-101.

5 Over Knokke als kunstenaarskolonie, zie voornamelijk: D. LANNON e.a., *Impressionisten in Knokke & Heyst (1870-1914)*, Oostkamp, 2007.

De naam 'Les Duivencotten' voor deze Westense villagroep verwijst overduidelijk naar de Knokse kunstenaarskolonie (Verz. Kusthistories).

Waarschijnlijk vond een aantal kunstenaars het na een tijd te druk in Knokke en werd uitgekeken naar een nieuwe, rustigere plaats aan de kust. Men zocht aanvankelijk een locatie aan de oostkust, tot Edouard Otlet zijn gronden in Westende aanbood voor een kunstenaarskolonie. Een coöperatieve groep van kunstenaars gaf architect Paul Hankar de opdracht om dit gegeven vorm te geven. De plannen voor een mooie structuur, waar kunstenaars zouden hebben kunnen verblijven, werden effectief opgemaakt. Hankar maakte tekeningen voor een gebouw waar kunstenaars gezamenlijk zouden kunnen logeren en werken. Het ontwerp werd echter noch goedgekeurd, noch uitgevoerd⁶. Dat leek het einde van het idee van Westende-bad als kunstenaarskolonie, maar diverse elementen bewijzen echter het tegendeel.

WESTENDE ALS PRODUCT VAN KNOKSE INVLOED

Wellicht geïnspireerd door de interesse vanwege de kunstenaars voor Westende, besloot Edouard Otlet om alsnog over te gaan tot de valorisatie van zijn partij duinen, die deels gelegen waren in

6 F. LOYER, *Paul Hankar: La naissance de l'art nouveau*, Brussel, 1986.

Westende en deels in Middelkerke. De familie Otlet deed aanvankelijk een beroep op de Franse architect Alban Chambon, die zowel het basisstratenpatroon als het eerste hotel en de eerste villa's ontwierp. Op het eerste gezicht is er tussen die ontwerper en Knokke geen verband. Bij de naamgeving van de eerste vakantiewoningen vinden we evenwel de naam 'Les Duivecotten' terug. Dat was een groep villa's, gebouwd naar plannen van Alban Chambon die, zoals men zei, "un petit béguinage" vormden. De naam is op zijn minst als een flinke knipoog te beschouwen naar het favoriete vakantieverblijf van enkele kunstenaars in Knokke. Door te verwijzen naar een begijnhof zou men ergens ook een vorm van een samenleven kunnen verwachten⁷. Het complex kunnen we dan ook beschouwen als een afgeslankte herneming van het idee van de kunstenaarskolonie die Hankar wou realiseren. In hoeverre er effectief kunstenaars verbleven, is niet meteen duidelijk. Zowel de naam als de verwijzing naar de omschrijving van begijnhof werd wellicht ingefluisterd door Emile Verhaeren, die familie was van Otlet en zelf Knokke zou inruilen voor Westende als vakantieverblijf.

Kunstvoorwerpen konden de geïnteresseerde toeristen al vrijwel meteen na de start van de badplaats kopen bij Maurice Otlet. Deze tweede zoon van Edouard had immers een handelszaak ingericht in een geïmproviseerde houten constructie op de zeedijk met de naam 'Les Halles Westendaises' en daar werden ook kleine schilderijtjes verkocht. Kunstenaars werden door de familie Otlet aangesproken om een wervend ontwerp te maken als promotie voor de badplaats. De traditie om met een getekende affiche publiciteit te maken was niet nieuw. Het bewijst dat het bestuur van de badplaats een beroep deed op kunstenaars.

De allereerste affiche van de badplaats Westende werd in 1897 besteld bij Jean Gouweloos, een artiest met een 'Knoks' verleden. Hij kende zelfs Paul Hankar, want die architect ontwierp in 1896 zijn Brusselse kunstenaarswoning. Gouweloos tekende dus de

7 M. CONSTANDT, *De verdwenen badplaats: de geschiedenis van Westende-Bad van 1896 tot 1918*, Middelkerke, 1996, p. 18. Feitelijk is de groepsnaam "Duivecotten" weinig positief, het wijst op duivenhokken, een eerder kleine behuizing met veel gebruikers. Wellicht een negatief woord dat tot eretitel werd uitgeroepen.

eerste affiche voor Westende. Het werd een afbeelding van een op de duinen liggende volkse dame die naar de zee en naar de huisjes van de badplaats kijkt. Het is een geïdealiseerd beeld, waarbij het natuurlijke karakter van de streek, de goede verstandhouding met de lokale bevolking en het pittoreske uitzicht van de badplaats in de verf worden gezet. De badplaats wordt immers voorgesteld als een geheel van losstaande witte huisjes met rode dakpannen, duidelijk een verwijzing naar de lokale vissershuisjes. Het is een uitgesproken romantische impressie van een kunstenaar en niet van een zakenman. Het ontwerp werd herhaalde keren opnieuw aangewend, onder meer op de kافت van de muziekpartituur 'La Westendaise' en op prentbriefkaarten⁸. Jean Gouweloos is misschien ook wel de maker van een reeks tekeningen die eveneens als promotiemiddel voor de badplaats werden gemaakt en die verschenen in de promotiebrochure van 1901 voor de badplaats Westende en in het tijdschrift 'Durendal'.

Jean Gouweloos kocht in 1908 zelfs de villa 'L' Étoile' aan. Deze villa maakte deel uit van de zgn. 'Duivecotten'-groep en het is een mogelijkheid dat Gouweloos deze villa voorafgaand aan de aankoop heeft gehuurd en daar gewerkt heeft. De villa bleef amper drie jaar in het bezit van Gouweloos, want in 1911 werd het gebouw al doorverkocht door de kunstschilder⁹. Het bewijst in ieder geval dat er in die villagroep toch minstens een kunstschilder actief is geweest.

Na Gouweloos deed de familie Otlet een beroep op kunstenaar Emile Berchmans. Die tekende een variant op het onderwerp van Gouweloos van de liggende mevrouw op de duinen. Hij opteerde voor een breiende dame op een duinentop, kijkend naar de zee. Aan de zeerand zijn er enkele badcabines te zien, maar verder is er geen spoor van de bebouwing van de badplaats. De tekening werd gebruikt op briefpapier en op ander drukwerk. Hoogstwaarschijnlijk werd dit werk van deze kunstenaar ook

8 M. CONSTANDT, *De verdwenen badplaats*, p. 23.

9 MIDDELKERKE, *Gemeentelijk Archief* (verder afgekort: GAM), Archief Sociëteit, notariële akten 531 en 532 m.b.t. Jean Gouweloos.

Gustave Max Stevens maakte deze aquarel als ontwerp voor zijn wervende affiche (Verz. Kusthistories).

gebruikt voor een affiche, maar daarvan is echter op heden geen exemplaar bekend.

Na Jean Gouweloos en Emile Berchmans was het de beurt aan kunstenaar Gustave Max Stevens om omstreeks 1904 een afficheontwerp voor Westende te mogen ontwerpen. Zijn inspiratie haalde hij bij zijn eigen op het strand spelende kinderen. Die beeldde hij af staande aan de waterlijn, waarbij de oudste broer (Alain, °1895) de bij de hand genomen tweeling (Anne-Marie en Geneviève, °1899) er probeerde van te overtuigen dat het 'pootjebaden' bijzonder leuk was. De afbeelding toont de jonge badplaats zelf niet, maar we mogen ervan uitgaan dat de kunstenaar de basistekening gemaakt heeft toen hij in Westende verbleef¹⁰. In tegenstelling met Gouweloos legt Stevens hier wel degelijk het accent op de toeristen en de zee. Een referentie naar de lokale bevolking is hierin niet meer te vinden, maar naar het stedelijke karakter van de badplaats wordt evenmin al verwezen. Gustave Max Stevens was bevriend

10 Gegevens verstrekt door een particulier uit De Panne. Zie ook: B. SCHOONBROODT, *Art Nouveau kunstenaars in België 1890-1914*, Tiel, 2008, p. 170-177.

De tweeling van Gustave Max Stevens stond model voor zijn affiche (Privé-verzameling De Panne).

met Emile Verhaeren want die schreef een voorwoord voor het werk *L'Ecrou. Histoires de prisons* van 1906 van Stevens. Dat zou dan de opdracht voor dit afficheontwerp verklaren.

Tot één van de eerste getrouwen van de badplaats behoorde Nicolas Lembrée, een Brusselse kunsthandelaar en kaderfabrikant. Hij liet de affiche voor zijn Brusselse zaak ontwerpen door Theo Van Rysselberghe. Zijn eerste villa op de zeedijk van Westende, 'Les Courlis', werd opgetrokken naar plannen van architect Georges Hobé¹¹. In Westende was Lembrée de drijvende kracht achter de diverse zomertentoonstellingen die aanvankelijk in het 'Westend'Hôtel' plaatsvonden, tot het nieuwe gebouwde kursaal hiervoor werd aangewend. Over die tentoonstelling in

¹¹ Volgens plannen bewaard in BRUSSEL, *Archives d'Architecture Moderne*, met dank aan Raymond Balau.

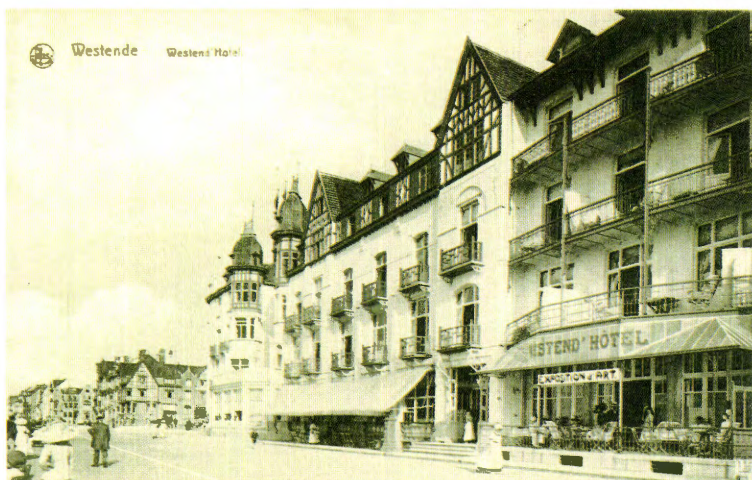

Het typische kerkdorp van Westende was niet alleen een geliefd onderwerp voor wandelende toeristen maar ook voor de kunstschilders die logeerden in de badplaats Westende (Verz. Kusthistories).

het kursaal van Westende werd er in een promotekst voor de badplaats vrij lovend gesproken¹²: *‘Nous ferons une visite au charmant établissement du Kursaal (trouvaille en son genre) et à sa très-discrète et si réussie exposition de tableaux.’*

Uiteraard hadden die tentoonstellingen een dubbel doel. Het was niet alleen het vrijblijvend tonen van het kunnen van de kunstenaars aan het grote publiek, maar er was zeker ook de intentie om die werken te verkopen aan de kapitaalkrachtigen. Die hadden daarenboven ook behoefte aan decoratie voor hun vakantiewoning. De stimulerende rol van Lembrée als organisator van kunsttentoonstellingen is te vergelijken met die van de mecenas Van Cutsem in Blankenberge. Hij was de spilfiguur in het artistieke gebeuren van Westende. Hij was trouwens niet alleen op kunstvlak een drijvende kracht, ook met de tennissport was hij zeer begaan. In de rol van organisator voor deze tentoonstelling werd Lembrée bijgestaan door kunstschilder Henry Janlet, zelf bekend als aqua-

12 BERGEN, *Mundaneum*, Papiers personnels Edouard Otlet, Doos 10, getypte tekst met de openingszin “*Que faites-vous cette après-midi?*”, vermoedelijk van 1904.

Met een spandoek wordt de kunsttentoonstelling in het Westend'hôtel aangekondigd (Verz. Kusthistories).

relschilder. Hij was dan ook regelmatig in de badplaats Westende aanwezig.

Toen Alban Chambon bedankte voor de eer om nog verder als zgn. stadsarchitect op te treden, werd eerst een beroep gedaan op Henry Van de Velde, niet toevallig opnieuw een figuur uit de Knokse entourage. Henry Van de Velde begon effectief zijn loopbaan als kunstschilder, om nadien over te schakelen naar architectuur en binnenhuisinrichting. Het is dan ook in die dubbele hoedanigheid dat hij ingeschakeld werd door leden van de familie Otlet. Paul Otlet, zoon van Edouard, sprak Van de Velde aan voor de opmaak van plannen voor twee winkelruimten, een hotel, een kapel en minstens één villa. Deze villa naar een ontwerp van Van de Velde werd waarschijnlijk effectief gerealiseerd, want in een interne nota met de toekomstplannen voor 1901 van 'La Westendaise', het familiebedrijf van de Otlets, staat o.a. gepland om 'un cottage Van de Velde dans le 309' te bouwen¹³. Het nummer 309 slaat op

¹³ BERGEN, *Mundaneum*, Papiers personnels Edouard Otlet, Doos 10, kladversie "programme des travaux pour la saison 1901".

een perceelsblok binnen Westende-Bad. De kostprijs van deze geplande woning werd geraamd op 13.000 Belgische frank.

De geplande handelszaak was ongetwijfeld bedoeld als een vervanging van de bescheiden houten verkoopsbarak van Maurice Otlet. De twee nieuwe winkels waarnaar verwezen werd, waren wellicht gepland op de gronden waar in 1903 het commerciële complex 'Le Home' zou opgetrokken worden, want in een verslag van 'La Westendaise' wordt er in 1906 als volgt over geschreven: "Vandevelde = Le home de Westende aujourd'hui/demain"¹⁴.

Met de kapel waarvan sprake is, wordt wellicht een nieuwbouw bedoeld ter vervanging van het bescheiden kerkgebouwtje dat tegenaan de elektriciteitsfabriek stond. Het werd versierd met kunstvoorwerpen uit de verzameling van Edouard Otlet. Kort nadien werd echter al geijverd voor een beter kerkgebouw.

Henry van de Velde werd begin 1900 door Maurice Otlet, de andere zoon van Edouard, belast met de eerste ontwerpen van de ombouw van 'une ferme' naar een hotel. Dat was bedoeld als een landelijke uitbating met hotelcapaciteit die de naam 'Les Fermettes' zal krijgen. In een begeleitend schrijven werd er zelfs gesteld dat er "quelques ateliers d'artistes" zouden in ondergebracht worden¹⁵. Maurice Otlet was geïnteresseerd in het artistieke leven binnen de badplaats, want zoals gezegd verkocht hij hun werk in zijn handelszaak op de zeedijk.

Of er effectief iets gerealiseerd werd van al deze projecten is niet duidelijk. In eigentijdse overzichten met namen van architecten wordt Henry Van de Velde in ieder geval niet vermeld. De verdere samenwerking tussen de familie Otlet en Van de Velde werd verhinderd door de verhuis van de ontwerper naar Duitsland. Zijn taak werd overgenomen door Octave Van Rysselberghe. Hij

14 BERGEN, *Mundaneum*, Papiers personnels Edoard Otlet, Doos 7, kladversie agenda vergadering 1906.

15 BERGEN, *Mundaneum*, Papiers personnels Edouard Otlet, Doos 10, brief van 11 oktober 1902 aan La Société La Westendaise, vermoedelijk van Maurice Otlet.

was de broer van kunstschilder Theo Van Rysselberghe en die was voorheen ook in Knokke geweest. Vermoedelijk heeft Van Rysselberghe ook nog een aantal lopende projecten van Henry van de Velde definitief afgewerkt. Het is ook mogelijk dat architect Jules Barbier bepaalde projecten opgestart door Henry van de Velde heeft afgewerkt. Maurice Otlet schrijft hierover in een brief van 7 april 1900 aan zijn broer als volgt: *'Veux-tu donc réclamer à Van de Velde les photographies de l'hotellerie de Guillaume-le-Conquéran et les remettre à Barbier pour qu'il puisse étudier les plans?'*¹⁶.

Wie waren nu de schilders met verblijf in Westende? Dat valt niet gemakkelijk te achterhalen. Niet alle kunstenaars waren eigenaars, en huurders laten nu eenmaal weinig sporen na. Er zijn er ongetwijfeld bij die mee verhuisden van Knokke naar Westende. Dat was bijv. het geval met Georges Lemmen. Van deze laatste, vroeg gestorven en veelzijdige kunstenaar is een tekening bewaard gebleven met een zicht op Westende-dorp¹⁷. Hierdoor wordt de band van deze kunstenaar met het vakantieoord Westende duidelijk. Georges Lemmen was bevriend met Theo Van Rysselberghe, Emile Verhaeren en Henry van de Velde. Met deze laatste zal hij trouwens de liefde voor de toegepaste kunst delen.

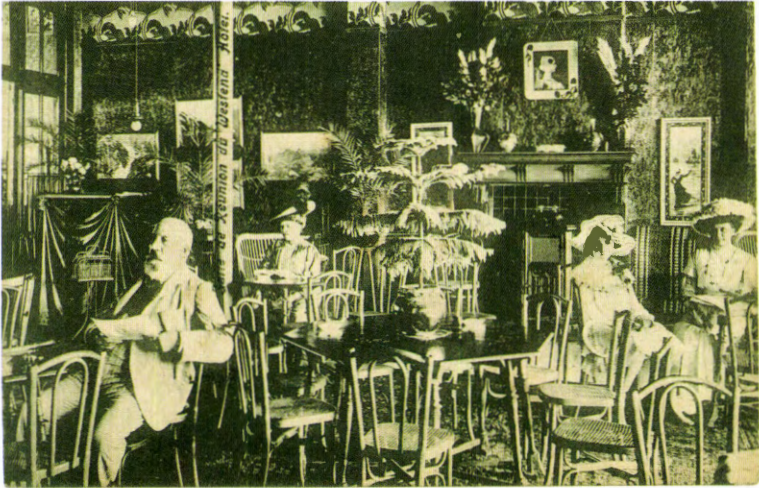
In 1904 waren er in de tentoonstelling in het Kursaal minstens twee schilderijen te zien die specifiek Westende als thema hadden. Charles Houben met 'Les Environs de Westende' en Jean Gouweloos met 'Village de Westende'¹⁸. Gouweloos kan dus wel degelijk beschouwd worden als de belangrijkste kunstenaar van Westende. Zijn rol is te vergelijken met die van Alfred Verwee voor Knokke.

De kerk met de dorpskern is trouwens blijkbaar een favoriet onderwerp. Dit thema vonden we zowel terug op een werkje van

16 BERGEN, *Mundaneum*, Papiers personnels Edouard Otlet, Doos 9, brief Maurice Otlet aan Paul Otlet dd. 7/04/1900.

17 Tekening onder meer gereproduceerd bij het artikel dat ter gelegenheid van zijn overlijden in 1916 verscheen in: *L'Événement illustré*, 5/08/1916, achterzijde.

18 G. BEIRLAEN, 'A Westende: Salon de peinture', in: *Le Carillon*, 11/08/1904.

In de beide grote hotels van de badplaats waren er als versiering in diverse ruimtes heel wat schilderijen opgehangen (Verz. Kusthistories).

1900 als op een ongedateerd schilderijtje¹⁹. De belangstelling van de toeristen voor de plaatselijke bevolking is steeds een constante geweest in de toeristische geschiedenis. Maar de bevolkingsgroepen hielden wel afstand. Vanuit de badplaats werd op hetzelfde ogenblik sterk geijverd om de 'plage' tot een afzonderlijke gemeente te laten erkennen, omdat men bestuurlijk niet wilden afhangen van een 'boeren'bevolking. Voor de schilders bleef het bij een oppervlakkige observatie. De kunstenaars hadden dus wel oog voor het dorp van Westende, maar voor hun verblijf opteelden ze voor de badplaats

LEMBRÉE DE ARTISTIEKE ERFGENAAM VAN OTLET

Met de schilderijtentoonstelling van 1904 in het casino van Westende werd als het ware symbolisch een eerste periode in de geschiedenis van de badplaats afgesloten. Het lijkt er sterk op dat de aandacht voor kunst van toen af aan verslaptte. Daarvoor waren er minstens twee redenen. Men had immers de campagne 'Ostende Centre d'Art' van Edmond Picard. In de diverse tentoonstellingen die in 1905 en 1908 in Oostende plaatsvonden, waren er heel wat kunstenaars met een 'Westends' verleden aanwezig, zoals Georges Lemmen, Jean Gouweloos, Gustave Max Stevens en Henry Janlet. Trouwens, ook Emile Verhaeren verleende medewerking aan deze culturele werking in Oostende²⁰. Een tweede en wellicht de belangrijkste reden is het vertrek van de gebroeders Otlet uit de badplaats Westende. Zowel Paul als Maurice Otlet verdwenen van het voorplan. Dat betekende ook de sluiting van 'Les Halles Westendaises', waardoor een mogelijkheid tot verkoop van schilderwerken wegviel.

Het einde van het tijdperk Otlet resulteerde in 1906 ook in het opdelen van Westende-Bad in twee invloedsferen die elk hun eigen accenten legden. Twee stedenbouwkundigen, architect Octave

19 Onder meer afgebeeld op twee schilderijtjes. Het ene is van de hand van de Belgische schilder Vital Keuller, eigendom van E.H. Norbert Lagast (Westende), en het tweede anonieme schilderijtje is in het bezit van de auteur.

20 Zie bijv.: *Ostende Centre d'Art: Salon des Beaux-Arts d'Ostende, catalogue*, Oostende, 1907.

Van Rysselberghe en Ernest Jaspar, zorgden voor de plannen voor de resp. oostelijke en westelijke uitbreiding²¹.

Het oostelijk gedeelte van de badplaats werd verkaveld en gepro-moot door Nicolas Lembrée, die trouwens zelf naar dat gedeelte zou verhuizen. Hij kan zowat beschouwd worden als de geestelij-ke erfgenaam van de familie Otlet. Het artistieke aspect probeerde hij weer in ere te herstellen en het had er alle schijn van dat hem dat nog zou lukken ook. De werkwijze was vrijwel identiek aan die uit het verleden: een aanbod van te huren ateliers voor kunst-schilders, de mogelijkheid bieden tot het verwerven van een heus vakantieverblijf door dezelfde kunstenaars en een jaarlijkse kunst-tentoonstelling. Dat alles samen zou een positief klimaat moeten scheppen, waarmee men hoopte om heel wat kunstenaars aan te trekken. Er werden in dat gedeelte van de badplaats zeker ateliers voor kunstschilders voorzien. Toen Gaston Beirlaen, voorzitter van de TCB, journalist en een uitgesproken ancien van de bad-plaats Westende, de nieuwe villa 'Primrose' op dat gedeelte van de badplaats liet bouwen, voorzag hij een 'atelier de peintre'²². Er werden in ieder geval ook opnieuw ateliers voor kunstenaars te huur aangeboden binnen dat gedeelte van de badplaats. Dat vin-den we onder andere op een muurschildering die ironisch genoeg afgebeeld staat op een Duitse foto van de vernielingen tijdens de Eerste Wereldoorlog²³. De gebruikers van deze ateliers konden we helaas niet achterhalen, maar het aanbod ervan speelde zeker in op een bestaande vraag.

Een sprekend voorbeeld van een kunstschilder die op aanraden van Nicolas Lembrée naar Westende kwam, is de Gentse kunst-schilder Albert Baertsoen. Hij liet er een vakantieverblijf bouwen,

21 Over de inbreng van Ernest Jaspar zie: M. CONSTANDT, 'Heliopolis made in Westende? De Westendse leerschool van architect Ernest Jaspar', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 147 (2010), p. 107-124.

22 'Gaston Beirlaen: Paul Otlets medewerker van het eerste uur', in: M. CONSTANDT, *Westende in de belle époque: van exclusieve badplaats tot spookstad*, p. 44-50. Als jour-nalist onder de schuilnaam 'Gaston de Westende' maakte hij zeker reclame voor de kunsttentoonstellingen. Zie bijv. het artikel geciteerd onder voetnoot 18. Voor wie het atelier in zijn eigen vakantiewoning bedoeld was, viel niet te achterhalen.

23 Foto vernielingen Westende-Bad (privéverzameling Marc Constandt).

namelijk de villa 'Mitsou' op de zeedijk naar een ontwerp van architect Georges Hobé²⁴. Die keuze van de architect is misschien ingegeven door Nicolas Lembrée, die er destijds ook mee had samengewerkt. Nicolas Lembrée zou ook de villa 'Zeerust' verkopen aan Victor Gilsoul, een kunstschilder uit het Brusselse. Deze villa werd ontworpen door Octave Van Rysselberghe.

Nicolas Lembrée zou Octave Van Rysselberghe de opdracht geven voor de bouw van een nieuwe groot hotel op het oostelijke uiteinde van de badplaats. Nicolas Lembrée was zeker verder bezorgd voor het behoud van het artistieke gehalte van de badplaats en de rol van zijn hotel in dit opzet. Zo waren er in diverse ruimten van het hotel, waaronder het kantoor van de directeur, schilderijen opgehangen. Het 'Grand Hôtel Belle-Vue' wou hij zeker uitbouwen tot een kunstencentrum. Op de gevel was daarom in kleurrijke tegels de slogan 'Maison d'Art' aangebracht. Die naam verwees wellicht naar de tentoonstellingszaal²⁵. Hij verwees trouwens ook naar de ondertussen verdwenen Brusselse expositieruimte van Edmond Picard.

Lembrée werkte voor het kunstaspect samen met Paul Verdussen, een kunstschilder die trouwens ook zijn eigen bedrijf in Brussel zou overnemen. Paul Verdussen kocht in 1909 de 'Villa des Chardons' aan en zou dan ook geregeld tijdens de zomer in de badplaats verblijven²⁶. Ook deze schilder was voorheen in Knokke aanwezig geweest. Paul Verdussen zou effectief investeren in het 'Grand Hôtel Belle-Vue' en heeft wellicht de wervende affiche voor dit hotel ontworpen. Ter promotie van het hotel werd immers een gekleurde prentbriefkaart uitgegeven. Dat ontwerp werd waarschijnlijk, zoals toen gebruikelijk, ook aangewend voor een affiche. Het auteurschap van deze tekening kan ongetwijfeld toegeschreven worden aan Paul Verdussen, die het ontwerpen

24 Volgens bouwplan bewaard in GAM en afgedrukt in: M. CONSTANDT, *Westende in de belle époque*, p. 104.

25 Te zien op een oorlogsfoto waarbij het gebouw al zwaar beschadigd is (privéverzameling Marc Constandt).

26 GAM, Archief Sociëteit, notariële akte nr 455.

Publiciteit op een zijgevel waarmee de Nieuwpoortse aannemer Vandervoort in Westende onder andere ook kunstenaarsateliers aanbood. Dit is een Duitse foto van tijdens de bezetting (Verz. M. Constandt).

van affiches perfect beheerste. Voor alle andere grote hotels, zoals bijv. het 'Royal Palace Hotel' in Oostende, werd een affiche uitgegeven, zodat we naar analogie ervan kunnen uitgaan dat dit hier ook gebeurd is. De tekening accentueert het imposante karakter van het hotel, de vlotte bereikbaarheid met de auto en tram, maar ook nog een beetje de groene kunstmatig aangelegde omgeving. De kunstenaar verwijst echter niet meer naar de lokale bevolking of naar de natuurlijke omgeving. We zijn duidelijk in een periode waarin de investeringen moeten gepromoot worden en waar de geïdealiseerde afbeeldingen tot het verleden behoorden.

Paul Verdussen was ongetwijfeld de gedoodverfde opvolger van Lembrée. Hij was ook medestichter van de Brusselse kunstkring 'Le Sillon' en het zijn wellicht vooral de leden van die kring die in Westende hebben gewerkt en tentoongesteld. Tot die kring behoorden behalve Paul Verdussen zelf ook bijv. Gustave Max Stevens en Jean Gouweloos. We kunnen eigenlijk stellen dat Paul Verdussen de rol van Gouweloos als belangrijkste kunstenaar binnen de badplaats zou overnemen.

De traditie van de jaarlijkse kunsttentoonstelling in de badplaats werd ook weer opgenomen. De eerste werd in 1911 evenwel nog in het 'Westend'Hôtel' georganiseerd, opnieuw in een organisatie van Henry Janlet. Die werd door Nicolas Lembrée aangetrokken om deze tentoonstelling voortaan in zijn nieuw hotel te organiseren. Zeker in 1913 en zelfs nog in 1914 werd er in het 'Grand Hôtel Belle-Vue' een kunsttentoonstelling met de naam 'Salon d'Art de Westende' georganiseerd. Helaas werden de initiatiefnemers in 1914 verrast door de oorlog en konden de schilderijen niet tijdig in veiligheid gebracht worden. Dat was onder meer het geval met twee werken uitgevoerd in aquareltechniek van René Janssens die na de oorlog een brief richtte tot de burgemeester van Middelkerke omdat zijn werken spoorloos bleken te zijn: "*M. Lembrée, rentré en Belgique à l'armistice, m'a fait savoir que mes deux tableaux ont disparu*"²⁷. Het is opmerkelijk dat de kunstschilder zich voor de

27 GAM, Gemeentearchief Middelkerke, Doos Mi 813, Briefwisseling met eigenaars i.v.m. oorlogsschade, brief van 19 september 1919.

vraag naar zijn verdwenen schilderijen richt tot Nicolas Lembrée en de burgemeester, en niet tot de eigenlijke curator Henry Janlet. Met deze roof van kunstwerken viel symbolisch het doek over de roeping van Westende als kunstenaarskolonie.

De inspiratie voor de artistieke roeping van Westende werd ongetwijfeld gehaald in Knokke. Heel wat figuren uit het Knokkse artistieke milieu hebben meegewerkt aan de nieuwe badplaats Westende. Na het afgewezen voorstel van Paul Hankar zijn er voldoende bewijzen dat er wel degelijk verder gedacht werd aan de uitbouw van een kunstenaarskolonie in Westende. De naar Knokke verwijzende naam 'Duivecotten' voor een afgeslankte versie van het idee van een kunstenaarskolonie en de rol van kunstenaars met een Knoks verleden, zoals Georges Lemmen en Jean Gouweloos, zijn uitgesproken bewijzen hiervoor. Zelfs de stedenbouwkundige ontwerpers Octave Van Rysselberghe en Henry Van de Velde hadden voorheen ook een band met Knokke. De link tussen Knokke en Westende wordt verder aangetoond door schrijver Emile Verhaeren die Knokke als vakantieoord inruilde voor Westende.

Een vrijwel jaarlijkse kunsttentoonstelling en de mogelijkheid om ateliers te huren door de kunstenaars wijzen verder op een duidelijke aangehouden aanwezigheid van diverse artiesten en op hun interesse voor de badplaats Westende. Drie leden van de Brusselse kunstkring 'Le Sillon' hebben zich zelfs ingezet om affiches te maken waarmee hun geliefde badplaats werd gepromoot.

Centrale figuur voor deze artistieke roeping van Westende was ongetwijfeld kunsthandelaar Nicolas Lembrée, met medewerking van de kunstschilder en curator Henry Janlet. De rol van Jean Gouweloos als belangrijkste kunstenaar in de badplaats werd verdergezet door Paul Verdussen. Lembrée wou na een korte onderbreking het artistieke gebeuren opnieuw herstellen vanaf 1906. Hij zou daar ongetwijfeld grandioos in geslaagd zijn, mocht de Eerste Wereldoorlog niet uitgebroken zijn.

Gerlien Decanq

‘Het zal weer vollen bak zijn’. Een geschiedenis van de vrijetijdsbesteding in het volkshuis en Feestpaleis te Menen (1944-1955)

In juni 1924 werden het nieuwe volkshuis en het Feestpaleis van de Menense sociaal-democratische arbeidersbeweging feestelijk ingehuldigd. De algemene naoorlogse euforie en het toenemende succes van de beweging hadden geleid tot het oprichten van een monumentaal gebouwencomplex.¹ De ideologische opposanten van de beweging noemden het geheel spottend de ‘Olifant’.² Eens de plechtige opening een feit was, werden de lezers van het lokale rode weekblad er herhaaldelijk op gewezen dat men geen enkele reden meer had om thuis te blijven. Dat het er telkens “vollen bak” was, leed immers geen enkele twijfel: het Feestpaleis bood haar publiek een uiteenlopend programma van films, schouwburgvoorstellingen en concerten, terwijl men in het volkshuis onder meer terecht kon voor wekelijkse bals op zaterdagavond.³ Daarnaast hadden ook de eigen socio-culturele verenigingen van de beweging, zoals de toneelkring en de biljartmaatschappij, er hun vaste stek.⁴

ACHTER DE SCHERMEN: DE COÖPERATIEVE SM DE PLICHT

De organisatie van een dergelijke veelheid aan activiteiten, vergde vanzelfsprekend heel wat inzet. De beheerraad van de Menense rode coöperatieve S[amenwerkende] M[aatschappij] De Plicht nam een groot deel van de evenementen in handen. Een gemachtigd beheerder was verantwoordelijk voor de dagelijkse

- 1 M. DETAEVERNIER, ‘De geschiedenis van het Volkshuis van Menen’, in: ‘*Wingheroen. Kontaktblad van de Heemkundige Kring Dr. A. Rembry-Barth in Menen*, 11 (1987), p. 12.
- 2 GENT, *Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging – Instituut voor Sociale Geschiedenis* (verder afgekort: *Amsab-ISG*), Volksrecht, 02/06/1924.
- 3 GENT, *Amsab-ISG*, Volksrecht, 1924-1925.
- 4 A. DEBUNNE, *Beknopte samenvatting der geschiedenis van de coöperatieve en socialistische beweging: herdenkingsbrochure*, Menen, 1924, p. 35-43.

leiding over de maatschappij.⁵ In de eerste tien jaar na de Tweede Wereldoorlog was het steeds Robert Detaevernier die deze functie bekleedde.⁶ Hoewel de praktische organisatie vooral op zijn schouders terecht kwam, mocht hij toch niet op eigen houtje beslissingen nemen.⁷

Het bestuur van de coöperatieve kwam aanvankelijk wekelijks en na verloop van tijd eerder tweemaandelijks bijeen om alle lopende beheerszaken te behandelen. Gewoonlijk werd het lijstje van de verschillende uitbatingen van de maatschappij afgelopen, waarbij alles omtrent de vrijetijdsbesteding in het volkshuis en Feestpaleis ter sprake kwam.⁸ In overleg werd beslist over kwesties als de aankoop van nieuwe projectieapparatuur en herstellingswerken aan het gebouwencomplex. De coöperatieve verhuurde het Feestpaleis ook op regelmatige basis aan verschillende gezelschappen om er een revue, operette of toneelvoorstelling te laten doorgaan. Detaevernier legde de aanvragen die hij per brief ontving aan de beheerraad voor, waarna deze besliste of een voorstelling van een gezelschap al dan niet in het Feestpaleis kon worden ingericht.⁹ Wat de cinemavoorsellingen betreft, vond af en toe een woordenwisseling plaats over de soort films die mocht gedraaid worden.¹⁰ Ook de eigen socio-culturele verenigingen maakten gebruik van het volkshuis of Feestpaleis. Hiertoe schreven zij de dagelijkse beheerder aan, die dan het verzoek in de beheerraad ter sprake bracht.¹¹

5 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 53, Gecoördineerde statuten 1935, art. 31.

6 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 70, Lijsten met de samenstelling van de raad van beheer, z.d.

7 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 422-431, Briefwisseling schouwburg, 1944-1955.

8 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944-1949; 10, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1950; 16, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944.

9 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944-1949; 10, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1950; 16, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944.

10 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944-1949; 10, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1950; 16, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944.

11 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 194, Briefwisseling onroerende goederen; 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944-1949; 10, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1950; 16, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944.

Het nemen van besluiten in overleg liep niet altijd van een leien dakje. Het feit dat enkele leden van de raad verschillende functies combineerden gaf tijdens de bestuursvergaderingen soms aanleiding tot botsingen. Zo was politieke voorman August Debunne weliswaar voorzitter van SM De Plicht, maar hij zette steeds de politieke slagkracht van de beweging op het voorplan.¹² Detaevernier zelf was dan wel gemeenteraadslid, maar hield als dagelijks beheerder steeds de belangen van de coöperatieve in het achterhoofd.¹³ Daarnaast was hij voorzitter van het Comité voor Arbeidersopvoeding te Menen, al was het zijn zoon Marcel die als secretaris de praktische kant van de werking van het Comité op zich nam.¹⁴ Het was niet eenvoudig in de beheerraad de politieke, economische en opvoedende motieven met elkaar te verzoenen.

Voor de schouwburgvoorstellingen werd aanvankelijk steeds een overeenkomst opgesteld met ongeveer dezelfde voorwaarden. Het gezelschap dat een voorstelling wilde brengen betaalde de kosten aan publiciteit en het huurgeld voor de zaal, met inbegrip van het elektriciteitsverbruik, de verwarming en de lonen voor het dienstdoend personeel. De maatschappij zorgde voor de (voor)verkoop van de tickets op basis van prijzen bepaald door het aanvragende gezelschap.¹⁵ Op die manier beschikte de coöperatieve steeds over een vaste opbrengst, namelijk de huurprijs voor de zaal. Vanaf de eerste helft van de jaren '50 begonnen steeds meer artiesten een vaste prijs voor hun optredens te vragen.¹⁶

Voor de eigen socio-culturele verenigingen bestond er geen twijfel over het al dan niet inwilligen van hun aanvragen, maar de

12 H. DEFOORT, "Mijnheer Slunse": August Debunne (1872-1963) - socialistisch pionier, volksvertegenwoordiger en burgemeester van Menen. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UGent, 1996, 2 dln., p. 82-83.

13 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944-1949; 10, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1950; 16, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944.

14 GENT, *Amsab-ISC*, CAO, 11, Dossier plaatselijke afdelingen, 1951; 12, Dossier plaatselijke afdelingen, 1952.

15 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 422-426, Briefwisseling schouwburg; 423, Briefwisseling schouwburg 1946, contract op datum van 30/07/46.

16 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 454, Stukken betreffende de werking van de feestcommissie 'Coop', 1951-1955.

grootte van de toelagen was dan onderwerp van discussie.¹⁷ Het inrichten van een optreden in een grote zaal zoals het Feestpaleis was immers geen goedkope zaak, terwijl zowel de coöperatieve als vele van de socio-culturele organisaties in de hier bestudeerde periode dikwijls in financieel nauwe schoentjes zaten.¹⁸ Zo vond er na de bevrijding een maandenlang durend getouwtrek plaats tussen de beheerders van de coöperatieve en de leider van het huisorkest *Ensemble Gilbert*, later orkest *Johnny Walter*, over een voor beiden zo gunstig mogelijke overeenkomst.¹⁹ Wanneer één van de plaatselijke rode socio-culturele verenigingen een voorstelling of concert in het Feestpaleis wilde geven, werd slechts de helft van de huurprijs voor de zaal gevraagd en het gebruik van het volkshuis was gratis.²⁰

Bij het inzoomen op de algemene financiële situatie van de coöperatieve wordt het duidelijk dat de uitgaven voor de infrastructuur elke keer opnieuw zwaar doorwogen op de maand- of jaarbalansen. Investerings lokten dan ook discussies uit: de aankoop van nieuw projectiemateriaal om het Feestpaleis van de modernste cinematechnieken te voorzien kon pas na maanden goedgekeurd worden.²¹ Ook de wisselende koopkracht van het publiek, vooral dan bij de grensarbeiders, bleek van invloed op de financiële gezondheid van de coöperatieve. Tot één jaar na de bevrijding kregen

17 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944-1949; 10, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1950; GENT, 16, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944.

18 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 194, Briefwisseling onroerende goederen, 09/01/1946, 23/09/1952, 18/09/1953; Voor Allen, 17/06/1945.

19 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 10/09/1944, zitting 17/09/1944, zitting 11/02/1945, zitting 24/02/1945, zitting 24/03/1945, zitting 07/04/1945, zitting 26/04/1945, zitting 27/04/1946 met jaarverslag over 1945.

20 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 194, Briefwisseling onroerende goederen, 18/09/1953.

21 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 381-382, Briefwisseling cinema, 1953-1954; Voor Allen, 19/09/1954. De plaatselijke achterban kreeg in het weekblad een heel ander beeld voorgespiegeld: 'FEESTPALEIS kan met genoeg mededelen dat het weldra in staat zal zijn ALLE NIEUWE CINEMATECHNIEKEN toe te passen... FEESTPALEIS bewijst dus daardoor voor geen financiële inspanning terug te schrikken om de cinemaliefhebbers te kunnen aanbieden al wat in de laatste jaren op cinema gebied werd uitgevonden.'

De bouw van het volkshuis en Feestpaleis in Meneen, 1922-1924 (SINT-ANDRIES, *Provinciaal Archief West-Vlaanderen*, BE PAWV A/Fotoverzameling/F.N. 381 en F.C. 381).

grensarbeiders hogere lonen dan in België uitbetaald, maar vanaf eind 1945 bracht de monetaire politiek van Frankrijk hen steeds meer in moeilijkheden. Herhaalde muntdevaluaties knaagden telkens een stuk van hun loon af en slechts met behulp van bonificaties en toelagen kon hun inkomen op peil gehouden worden.²² Deze laatste problematiek was aanleiding voor vijf algemene stakingen in vier jaar tijd, waarvan de laatste tien weken aanhield. Aan het begin van de jaren '50 keerde de rust min of meer terug.²³

De bioscoopuitbating ondervond het duidelijkst de gevolgen van de problemen aan de grens. In de maanden net na de bevrijding

22 J. AMEZ, *Het grensarbeidersprobleem in België*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1951, p. 19; K. RYCKEWAERT, *Het grensarbeidersprobleem tussen Frankrijk en België*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1956, p. 27-28.

23 K. RYCKEWAERT, *Het grensarbeidersprobleem tussen Frankrijk en België*, p. 20-28.

lagen de bioscooprecettes erg hoog en vormde cinema Feestpaleis de belangrijkste bron van inkomsten voor de coöperatieve.²⁴ Maar eens de grensproblemen zich begonnen te manifesteren, werd de bioscoop een zorgenkind. Ook alle andere uitbatingen van de coöperatieve kenden moeilijkheden. Toch bleek de maatschappij zich redelijk goed uit de slag te trekken: 'Tenant compte de la situation économique actuelle, et des difficultés qu'elle entraîne rendant toute exploitation commerciale anormale et les bases de celle-ci instables, nous pouvons dire que la coopérative de Menin ne s'est pas trop mal défendue au cours de l'exercice sous revue.'²⁵

Dat de crisis aan de grens tegen het begin van de jaren '50 achter de rug was, betekende hoegenaamd niet dat het organiseren van voorstellingen en feesten voor de coöperatieve plots vanzelfsprekend werd. Dit wordt onder meer aangegeven door het feit dat het beheer plots een feestcommissie 'Coop' in het leven riep.²⁶ Hoogstwaarschijnlijk was het nodig om beter op de verslechterende financiële situatie in te spelen. De coöperatieve had het immers steeds moeilijker om met lagere huurprijzen voor de zaal de eigen kosten te dekken. Ook de toelagen aan de verschillende socio-culturele verenigingen werden noodgedwongen steeds kleiner.²⁷ Door ruim op voorhand een feestkalender op te stellen wilden de leidinggevende figuren binnen de beweging een zekere opbrengst voor ieder feest, en dus ook het aanvullen van de kas van de betrokken organisaties, verzekeren.

Het lijkt erop dat de beheerraadsleden vooral de financiële situatie van de coöperatieve centraal stelden. Dit is eigenlijk vanzelfsprekend: socialistische coöperatieven moesten immers rechtstreeks instaan voor de financiering van de partij en de beheerders ervan, zoals Detaevernier, hadden vooral de bloei van hun bedrijven op

24 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 111, Verslagen van de Coop-déposito's, Situation prévisionnelle d'exploitation au 30 septembre 1945.

25 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 111, Verslagen van de Coop-déposito's, Examen de la situation au 31 décembre 1951, 1952.

26 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 454, Stukken betreffende de werking van de feestcommissie 'Coop' 1951-1955.

27 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 194, Briefwisseling schouwburg, 25/10/1952.

het oog.²⁸ Om niemand af te stoten hield men bij de vrijetijdsbesteding politieke propaganda liever uitdrukkelijk op de achtergrond. Zo werd in de beheerraad overeengekomen om in de hal van het Feestpaleis geen affiches op te hangen die 'andersdenkenden' voor het hoofd zouden kunnen stoten.²⁹

Op het vlak van de arbeidersopvoeding blijft vrij onduidelijk hoe ruim het plaatselijke Comité voor Arbeidersopvoeding te Menen zijn activiteiten wist te ontplooien. Het geraadpleegde bronnenmateriaal met betrekking tot de Centrale voor Arbeidersopvoeding is allesbehalve volledig. De regelmatige berichtgeving in het weekblad *Voor Allen* geeft echter wel aan dat vanaf de jaren '50 met regelmaat optredens door de eigen socio-culturele verenigingen en door de naburige afdelingen werden georganiseerd.³⁰ Daarnaast blijkt uit de weinige bewaard gebleven dossiers dat de werking van het comité te Menen, zeker in vergelijking met wat elders in de provincie het geval was, wellicht als goed beschouwd mag worden.³¹

Ook in de beheerraad van de coöperatieve nam men de arbeidersopvoeding ernstig. Dit blijkt onder meer uit een brief: 'Je crains sincèrement que la représentation ne suscitera pas, auprès notre public, l'intérêt qu'elle mérite. ... Ensuite la comédie (gesproken toneel) n'a pas la faveur du public, qui préfère l'opérette. Je regrette d'autant plus que je sais de quelle valeur artistique sont les représentations données par le Théâtre National et que nous avons le devoir d'encourager toute tentative sérieuse d'éducation popu-

28 GENT, *Amsab-IG*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944-1949; 10, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1950; 16, Notulen van de bestuursvergaderingen, 1944; J. BREPOELS, 'De Belgische werkliedenpartij, een halve eeuw oud', in: J. BREPOELS, e.a. (red.), *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*, Leuven, 1985, p. 23; E. WITTE, 'Organisatorische blokvorming in de socialistische arbeidersbeweging', in: J. BREPOELS, e.a. (red.), *Eeuwige dilemma's*, p. 68-69, 78-81.

29 GENT, *Amsab-IG*, SM De Plicht, 9, Notulen van de beheerraad, zitting 08/01/1945, zitting 15/12/1945.

30 GENT, *Amsab-IG*, Voor Allen, 1950-1955.

31 GENT, *Amsab-IG*, CAO, 11, Dossier plaatselijke afdelingen, 1951; 12, Dossier plaatselijke afdelingen, 1952.

laire. C'est pourquoi nous sommes et restons disposés à mettre notre salle à la disposition du Théâtre National pour une représentation et à vous prêter notre concours pour la faire réussir.³²

NETWERKEN BINNEN EN BUITEN DE SOCIAAL-DEMOCRATISCHE ARBEIDERSBEWEGING

Om de organisatie van de film- en schouwburgvoorstellingen in goede banen te leiden deed Detaevernier van tijd tot tijd beroep op zijn uitgebreide professionele kennissenkring. Hij onderhield verschillende connecties binnen de coöperatieve tak van de sociaal-democratische arbeidersbeweging. Daarbij ging het in sommige gevallen slechts om losse contacten, zoals wanneer hij bij zijn collega van Roeselare informeerde of een bepaalde voorstelling wel kans op slagen bood.³³ Maar er was eveneens sprake van een meer diepgaande samenwerking tussen SM De Plicht en enkele van de overige rode coöperatieven.

Er was sinds de beginfase van de beweging sprake van een sterke band met de partijgenoten uit Moeskroen, terwijl het contact met de afdeling te Kortrijk eerder stroef verliep.³⁴ Voor de bioscoopuitbating bestond er tijdens de Tweede Wereldoorlog wel enige verstandhouding tussen de coöperatieve cinema's van Menen en Kortrijk, maar de Kortrijkse zaal werd door bombardementen vernield.³⁵ In de jaren na de oorlog was er een partnerschap met

32 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 423, Briefwisseling schouwburg, 03/12/1946.

33 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, 04/09/1948.

34 H. DEFOORT, "Mijnheer Slunse", p. 218; P.-J. DELHAYE, J.-P. DUCASTELLE en J.-M. DUVOSQUEL, *Hainaut occidental*, (Mémoire ouvrière: histoire des fédérations 1885/1985, 4), Brussel, 1985, p. 5; E. WITTE en A. MEYNEN, 'Het maatschappelijk-politieke leven in België 1945-1980', in: D.P. BLOK, W. PREVENIER en D.J. ROORDA (red.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. 15, Haarlem, 1977-1985, p. 254. Met het vastleggen van de taalwet aan het begin van de jaren '60 werden de dichtbevolkte agglomeraties van Komen en Moeskroen overgeheveld naar de provincie Henegouwen. In de hier bestudeerde periode maakten Menen en Moeskroen echter allebei deel uit van hetzelfde arrondissement in het zuiden van de provincie West-Vlaanderen.

35 GENT, *Amsab-ISG*, Voor Allen, 18/01/1948; SM De Plicht, 371, Briefwisseling cinema, 09/10/1943, 24/11/1943; 372, Briefwisseling cinema, 16/02/1944, 04/04/1944, 06/04/1944, 07/04/1944, 01/07/1944, 29/07/1944, 13/09/1944.

Het volkshuis en Feestpaleis in Meneen, z.d. (GENT, *Amsab-ISG*, FO 002533).

de coöperatieve cinema van Moeskroen: Adolphe Deroose, die de rode cinema Rio in Moeskroen exploiteerde, kreeg van zodra de bevrijding een feit was volmacht om ook filmcontracten in naam van cinema Feestpaleis af te sluiten.³⁶ Toch bleef Detaevernier als dagelijks beheerder perfect op de hoogte van de onderhandelingen daaromtrent die in Brussel plaatsvonden. Bovendien bleek niet elk programma voor allebei de bioscopen geschikt te zijn en er werd daar ook uitdrukkelijk rekening mee gehouden.³⁷ Er vond ook rond de schouwburgvoorstellingen overleg plaats: Deroose vroeg steeds of groepen die in Moeskroen een optreden gaven, eveneens voor het Feestpaleis geboekt mochten worden. Indien dit gebeurde, liet men beide optredens vrij snel na elkaar plaatsvinden zodat decors en dergelijke meteen van de ene zaal naar de andere verhuisd konden worden.³⁸

Detaevernier onderhield ook banden met de overige rode coöperatieven in Vlaanderen en Wallonië, al bleven deze wat het bioscoopbeheer betreft eerder beperkt.³⁹ In haar pioniersfase had de Menense sociaal-democratische arbeidersbeweging bijna een privérelatie met het Gentse coöperatieve bolwerk, maar in de jaren na de Tweede Wereldoorlog was van deze intense samenwerking geen sprake meer.⁴⁰ In het begin van de jaren '50 realiseerden

36 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 17/09/1944.

37 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 378, Briefwisseling cinema, 21/11/1950; 382, Briefwisseling cinema, 24/12/1955.

38 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 372-383, Briefwisseling cinema, 1944-1955.

39 R. STALLAERTS, e.a., *Rode glamour: bioscoop, film en socialistische beweging*, (Museum van de Vlaamse Sociale Strijd. Bijdragen, 6), Gent, 1989, p. 24. De beschikbare informatie over de werking van de rode bioscopen is erg heterogeen: er zijn slechts weinig inlichtingen over eenzelfde tijdspanne bewaard gebleven. Dit maakt het niet gemakkelijk om in te schatten of de contacten met de coöperatieven buiten het eigen lokale netwerk als vanzelfsprekend of eerder als uitzonderlijk beschouwd moeten worden. De vele oproepen in het weekblad *Voor Allen* om deel te nemen aan allerlei, weliswaar politiek gekleurde feestelijkheden buiten het eigen arrondissement doen vermoeden dat er wel degelijke sprake was van een zekere verstandhouding tussen de verschillende lokale bewegingen. Wat de dagelijkse vrijetijdsbesteding betreft, is echter geen uitsluitsel te geven.

40 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 381, Briefwisseling cinema, 02/11/1954; M. BURGELMAN, *Kunst veredelt. Een sociale geschiedenis van de cultuurconsumptie in het Feestlokaal van Vooruit (1946-1956)*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UGent, 2010, p. 35; H. DEFOORT, "Mijnheer Slunse", p. 86-87, 97, 133, 138. Het beheer

Detaevernier en Deroose tijdelijk enige samenwerking met de coöperatieve uit Ronse. Er werd geprobeerd om met de drie bioscopen samen een contract bij één van de vele filmhuizen af te sluiten, in de hoop op die manier financieel goedkoper af te zijn.⁴¹

Vanuit Menen en Moeskroen werd ook herhaaldelijk aangestuurd op een nauwere samenwerking tussen de verschillende bioscopen binnen het gehele coöperatieve netwerk van de sociaal-democratische beweging. Al van bij de bevrijding werd in een van de beheerraadsvergaderingen beslist om aan te dringen op coöperatie tussen de grote cinema's van de beweging, om zo als eersten de nieuwe Amerikaanse films te kunnen contracteren.⁴² Uit verslagen van vergaderingen met cinema-uitbaters van verschillende rode bioscopen uit Vlaanderen en Wallonië blijkt dat de kleinere coöperatieven het echter steeds tegen hun grotere tegenhangers moesten afleggen.⁴³ Enkele kleine cinema's uit de provincie Henegouwen kwamen na verloop van tijd wel tot onderlinge akkoorden, met alle gunstige gevolgen van dien. Het aandringen van Detaevernier en de overige kleinere exploitanten mocht niet baten, tot een collectief optreden van alle rode bioscopen is het nooit gekomen.⁴⁴

Er was ook een zekere verstandhouding tussen Detaevernier en de niet sociaal-democratische partijen in Menen. Nochtans leken de verschillende ideologische bewegingen op het eerste zicht een onafgebroken bittere strijd te voeren. Zo werden de zuilgebonden optochten naar aanleiding van het 1-meifest of van *Rerum Novarum* ieder jaar opnieuw aangegrepen om de aanhang van de tegenpartij te minimaliseren. Ook de herhaaldelijk terugkerende

van cinema Vooruit besliste ongeveer gelijktijdig met dat van cinema Feestpaleis om te investeren in de nieuwste cinematechnieken. Een brief waarin Detaevernier zijn Gentse collega Georges Nanchez een datum voorstelt om naar Menen te komen en er een film in breedbeeld te bekijken, is het enige concrete spoor van contact met de Gentse coöperatieve.

41 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 378, Briefwisseling cinema, 19/07/1950.

42 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 17/09/1944.

43 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 378, Briefwisseling cinema, 25/05/1950; M. BURGELMAN, *Kunst veredelt*, p. 45-46.

44 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 379, Briefwisseling cinema, 02/05/1951, 12/08/1951, 06/10/1951.

moelijkheden om toestemming te verkrijgen voor stoeten met één van de zuilgebonden muziekkorpsen hoorden bij het politieke machtsspel in de stad.⁴⁵

Toch blijkt uit de briefwisseling van Detaevernier dat het contact met de feestzaal van de katholieke middenstandsbeweging niet helemaal was afgebroken: 'In de zaal LEGIA worden sinds enkele maanden Franse vertoningen ingericht, zij regelen deze vertoningen dat zij plaats hebben tussen de onze. Zo doen wij elkander geen kwaad.'⁴⁶ De verstandhouding met de liberale burgemeester Gombert voor de plaatselijke cinemaexploitatie verliepen een stuk soepeler dan de verwijten aan zijn adres in *Voor Allen* doen uitschijnen. De moordende concurrentie zette de exploitanten, waaronder ook Detaevernier, er verschillende keren toe aan om de burgemeester te verzoeken bij de politiecommissaris te bemiddelen inzake de officiële filmkeuring.⁴⁷ De commissaris wilde geen duimbreed wijken, terwijl het burgemeester Gombert zelf speet dat hij niet persoonlijk toestemming kon geven.⁴⁸ De bioscoopexploitanten laptten de officiële reguleringen van de filmkeuring ondanks de waarschuwingen van de commissaris toch geregeld aan hun laars.⁴⁹

45 GENT, *Amsab-ISC*, *Voor Allen*, 18/05/1947; *Volksrecht*, 15/06/1924; H. DEFOORT, "Mijnheer Slunse", p. 105, 115, 232-234, 401-404; CH. KESTELOOT, A. MARES en C. MARISSAL, *Gemeenteraadsverkiezingen 1890-1970: databestand* (Pro Civitate. Historische uitgaven. Reeks in-8°, 95), Brussel, 1996, p. 181, 182, 255; A. VANMARCKE, *Menen 1878-1977*, s.l., 1981-1982, p. 226, 250. Hoewel Menen tijdens het interbellum lange tijd als een rood bastion beschouwd werd, had de plaatselijke voorman August Debonne zijn burgemeesterssjerp bij de laatste vooroorlogse gemeenteraadsverkiezingen moeten inleveren. De machtsverdeling op het stadhuis bleef de hele hier bestudeerde periode gelijk: het college bestond uit een liberale burgemeester en vier katholieke schepenen, terwijl de socialisten zich tevreden moesten stellen met een mandaat van gemeenteraadslid.

46 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 425, Briefwisseling schouwburg, 24/02/1948.

47 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 378, Briefwisseling cinema, nota bij 07/01/1950; 380, Briefwisseling cinema, 21/01/1952. Concreet betrof het de vraag naar een verdere versoepeling bij de toepassing van de wet van 1 september 1920, die luidde: 'Aan minderjarigen van beiderlei kunne, beneden de leeftijd van de volle 16 jaar, is de toegang ontzegd tot de bioscoopzalen waar een niet goedgekeurde film vertoond wordt.' De aanwezigheid van kinderen onder de twee jaar werd gedoogd, omdat deze te jong geacht werden om zich rekenschap te kunnen geven van wat zich op het witte doek afspeelde.

48 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 380, Briefwisseling cinema, 24/01/1952.

49 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 378, Briefwisseling cinema, 07/01/1950; DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, Menen, 2010, p. 117.

Hoogstwaarschijnlijk mag de samenwerking tussen de zuilgebonden organisaties in Menen niet overdreven worden: men bleef toch elkaars politiek-ideologische opposanten en economische concurrenten. De voorstellen van Deroose om de productie van een door de Menense liberale cinema Rio begeerd filmhuis te delen werden even dikwijls afgeblokt als aanvaard. In veel gevallen kreeg de strijd om een toenmalige kaskraker of een film met een erg populaire acteur als eerste te kunnen programmeren, de bovenhand.⁵⁰ Onderlinge afspraken tussen de beheerders en toegankelijkheid waren er vooral in periodes van economische crisis.

Detaevernier overlegde verder geregeld met de andere bioscoopexploitanten uit Menen. Het valt vanwege ontbrekend bronnenmateriaal onmogelijk te achterhalen of dit tijdens het interbellum reeds het geval was, maar het akkoord over het heffen van vaste inkomprijzen uit 1926 wijst alvast in die richting.⁵¹ In de eerste tien jaar na 1944 onderhielden Detaevernier en Deroose informele contacten met de exploitanten van de bioscopen Royal, Ma Campagne, Kursaal en Bucksom. De nieuwe cinema Patria viel, wellicht vanwege de vele mistoestanden die er plaatsvonden, uit

50 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 381, Briefwisseling cinema, 03/01/1953, 10/01/1953, 14/01/1953, 18/01/1952, 31/01/1953. Dit wordt onder meer geïllustreerd door het wekenlange getouwtrek te Brussel om als eerste een film met de Franse komiek Fernandel te programmeren. Een verslag van Deroose geeft aan hoe cinema Feestpaleis zijn rivaal alsnog de loef probeerde af te steken: 'Je me suis fait "attraper" hier Vendredi par Mr WILLEMS, directeur de FILMSONOR. Le RIO de MENIN est allé se plaindre à cette Direction que la Caissière du Ciné FEESTPALEIS de MENIN, raconte à tous ses clients qu'ils ne doivent pas aller voir DON CAMILLO au RIO puisque ce film passera par la suite au FEESTPALEIS... Évidemment j'ai fait l'innocent, disant que je n' étais pas au courant. Il faudrait être prudent car on pourrait nous annuler notre contrat. On ne peut pas le faire mais ... faisons-le adroitement.'

51 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 401, Contract inzake vaste inkomprijzen, 28/01/1926; D. BILTEREYST, 'De disciplining van een medium', in: D. BILTEREYST en PH. MEERS (red.), *De verlichte stad. Een geschiedenis van bioscopen, filmvertoningen en filmcultuur in Vlaanderen*, Leuven, 2007, p. 45-62. De overeenkomst kwam er wellicht omdat de cinema-exploitanten te Menen, net zoals de hele Belgische bioscoopsector op dat moment, gebukt gingen onder de druk van de systematische verhoging van de taken na afloop van de Eerste Wereldoorlog. Het bovenstaande contract betreft een overeenkomst tussen de uitbaters van de bioscopen Feestpaleis, Royal, Kursaal, Ma Campagne en Bucksom. Cinema Rio en Patria gingen pas na de Tweede Wereldoorlog van start.

de boot.⁵² Onder meer deelname aan liefdadigheidsacties werd pas na overleg tussen het Feestpaleis en de vijf overige uitbaters bevestigd.⁵³ Het wekelijks op- en afhalen van de films en bijhorende publiciteit werd uitbesteed. Voor het transport van de films kwam het net na de bevrijding tot een overeenkomst met cinema Bucksom; later werd het in samenwerking met cinema Royal geregeld.⁵⁴ Daarnaast waren er ook de hoger reeds vermelde gezamenlijke vragen aan de burgemeester in verband met de filmkeuring.

De exploitanten in Menen zetten ook samen acties op tegen de prijzenpolitiek die van overheidswege werd opgelegd. De verminderingsregel van 10 procent op alle prijzen, ingevoerd door de regering Van Acker in 1946, maakte een rendabele uitbating moeilijker.⁵⁵ In een schrijven aan het Ministerie van Economische Zaken pleitte Detaevernier er in naam van alle Menense exploitanten voor om in een hogere prijzencategorie gerangschikt te worden. In eerste instantie vonden ze geen gehoor; na twee jaar werden ze wel in een hogere categorie gerangschikt en konden ze hun prijzen verhogen.⁵⁶

Toch bleef de strijd om films bij de distributeurs binnen te halen hard. Zo moest het Feestpaleis kort na het einde van de Tweede

52 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 177.

53 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 374, Briefwisseling cinema, 22/10/1946, 95/12/1946; 377, Briefwisseling cinema, 10/01/1947.

54 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 20/10/1944, zitting 05/11/1944; 373, Briefwisseling cinema, 12/05/1945, 15/05/1945.

55 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 25/01/1947, zitting 25/10/1947, zitting 08/11/1947; 375, Briefwisseling cinema, 08/08/1947; G. WILLEMS, 'De bioscoopexploitatie tussen bloei en crisis', in: D. BILTEREYST en PH. MEERS (red.), *De verlichte stad*, p. 81-98. Overal in België tekenden de bioscoopexploitanten protest aan tegen de door de staat opgelegde minimum- en maximumprijzen. In tegenstelling tot cinema Royal besloot de beheerraad van de coöperatieve aanvankelijk om zich naar de wettelijke voorschriften te gedragen. Maar tegen het einde van het jaar 1947, toen grote moeilijkheden in de grensstreek ontstonden, zwichtte ook het Feestpaleis en besloot men om met 1 frank locatie op de genummerde plaatsen de wetgeving deels te omzeilen.

56 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 02/08/1947; 375, Briefwisseling cinema, 08/08/1947, 29/11/1947, 01/12/1947, 06/12/1947; 377, Briefwisseling cinema, 21/03/1949; 378, Briefwisseling cinema, 03/05/1950.

Wereldoorlog met lede ogen aanzien hoe de firma Metro-Goldwyn-Mayer de voorkeur bleef geven aan zijn vooroorlogse cliënt, cinema Royal.⁵⁷ Om verdere conflicten te vermijden en in de hoop films aan voordelige voorwaarden te kunnen contracteren, beslisten de exploitanten om de grote Amerikaanse filmhuizen onder elkaar te verdelen.⁵⁸ Uiteindelijk kwam van de hele overeenkomst niets terecht en enkele maanden na het mondelinge akkoord werd de Brusselse Koningstraat opnieuw het toneel van de strijd om de producties van het aankomende seizoen.⁵⁹

PATRONEN VAN VRIJETIJDSBESTEDING

Zowel het volkshuis als het Feestpaleis kregen zeven dagen op zeven bezoekers over de vloer. Tijdens de week kwamen in het volkshuis een pint pakken na het werk; er werd ook de hele avond gekaart en gebiljart.⁶⁰ Filmliefhebbers konden van vrijdag- tot dinsdagavond in het Feestpaleis terecht. Schouwburgvoorstellingen stonden gewoonlijk op woensdag- of donderdagavond geprogrammeerd.⁶¹ Daarnaast werden de ruimten ook op vaste tijdstippen gebruikt voor de repetities van de harmonie en de bijeenkomsten van de Rode Valken of andere socio-culturele verenigingen.⁶²

De eerste bezoekers van het volkshuis, de arbeiders die in de Waalse koolmijnen tewerkgesteld waren, kwamen toe omstreeks 17.30 uur. De grensarbeiders uit de namiddagploeg volgden iets la-

57 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 373, Briefwisseling cinema, z.d., 15/02/1945, 01/09/1945, 05/09/1945.

58 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 30/11/1946; 375, Briefwisseling cinema, Nota bij 30/07/1947. Cinema Feestpaleis zou de productie bij Warner contracteren, terwijl cinema Royal de vaste cliënt bij MGM bleef. De bioscopen Kursaal en Bucksom kregen respectievelijk de firma's Fox en Universal toegewezen. Cinema Ma Campagne zou zich beperken tot de producties bij Paramount, Columbia en K.R.O.

59 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 375, Briefwisseling cinema, 13/11/1947.

60 GENT, *Amsab-ISC*, Voor Allen, 03/07/1945, 29/07/1945; DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 42.

61 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 424, Briefwisseling schouwburg, 29/09/1947; 425, Briefwisseling schouwburg, 01/03/1948; 426, Briefwisseling cinema, 15/09/1949, 28/09/1949; 427, Briefwisseling schouwburg, 27/10/1950.

62 GENT, *Amsab-ISC*, Voor Allen, 26/05/1949.

ter; de grootste toestroom van bij de douanepost in de Rijselstraat vond rond 18 uur plaats.⁶³ De film- en schouwburgvoorstellingen gingen gewoonlijk omstreeks 19.30 uur van start, al bleken heel wat cinemabezoekers het niet altijd even nauw te nemen met het aanvangsuur. Daardoor liepen de vertoningen dikwijls vertraging op, wat aanleiding gaf tot klachten.⁶⁴ Rond 22 uur-22.30 uur trok het publiek weer huiswaarts, om meteen onder de wol te kruipen tot het begin van een volgende werkdag.⁶⁵

Hoewel herberg- en cinemabezoeken tijdens de week frequent voorkwamen, waren de weekenden, en dan vooral de zaterdagavond, de zondagnamiddag en de zondagavond de geliefde momenten om ontspanning buitenshuis te zoeken.⁶⁶ Dit valt onder meer af te leiden uit de gedeeltelijk bewaard gebleven bezoekerscijfers van cinema Feestpaleis.⁶⁷

Uit getuigenissen blijkt dat ook het publiek zelf een onderscheid maakte tussen week- en weekendbezoek en de bijhorende geplogenheden: 'De vrienden gingen alleen op maandagavond en op zondagavond. Er moest natuurlijk ook gekaart worden. Het verschil was dat ze op maandag al gegeten en gedronken hadden voor ze vertrokken. De zondag, dat was ne sorti. Ze aten pistoleeën met gekapt bij Bucksom ofwel ne zak frietn. Er waren daar frituren genoeg.'⁶⁸

Ook tijdens het weekend vonden soms interregionale kaart- en biljartwedstrijden plaats. Het spelen met de duiven gebeurde op zondag. De koffiefestjes voor de vrouwelijke leden van de coöpe-

63 E. BILLE en E. DEMEYERE, *Menen ter ere*, dl. 2, Menen, 1991-1995, p. 12; DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 34; K. RYCKEWAERT, *Het grensarbeidersprobleem tussen Frankrijk en België*, p. 85.

64 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 19/11/1944.

65 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 164.

66 G. WILLEMS, 'De bioscoopexploitatie tussen bloei en crisis', p. 85; M. ZWAENEPOEL, e.a., *Vrijetijd. Een sociologische analyse van het vrijetijdsgebruik en de vrijetijdsbehoeften van de Westvlaamse bevolking*, (Westvlaams Economisch Studiebureau, 15), Brugge, 1969, p. 122, 125-126.

67 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 396, Kasboek cinema, 1945; 397, Kasboek cinema, 1946; 398, Kasboek cinema, 1947; 399, Kasboek cinema, 1948.

68 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 163-164.

ratieve organiseerde het bestuur doelbewust op zondagnamiddag, zodat alle fabrieksarbeidsters konden deelnemen.⁶⁹

Hoewel het weekend voor de grensarbeiders iets vroeger begon dan voor wie in België zelf werkte, was dat in het filmbezoek niet uitgesproken merkbaar.⁷⁰ De bezoekersaantallen van cinema Feestpaleis lagen op vrijdagavond eerder aan de lage kant.⁷¹

De vrijetijdsbesteding in Menen verschilde ook naargelang het seizoen: tijdens de zomermaanden werd het Feestpaleis duidelijk veel minder bezocht. De schouwburgvoorstellingen volgden globaal gezien de algemene theaterkalender en in de maanden juli-augustus werd zo goed als nooit een optreden ingericht. De weinige aanvragen die Detaevernier voor opvoeringen in deze periode kreeg, weigerde hij steeds met het argument dat een toneelvertoning in volle zomer weinig kans op slagen bood.⁷²

Uit de kasboeken blijkt dat ook het bioscoopbezoek tijdens de zomer duidelijk een heel stuk lager lag, al kon een jaar met slecht zomerweer daar soms enige verandering in positieve zin in brengen.⁷³ Deroose hield hier dan ook uitdrukkelijk rekening mee en programmeerde in de maanden juli en augustus enkel films van mindere kwaliteit. Omgekeerd werden succesvolle films die veel inkomsten konden opleveren, per definitie niet in juli of augustus geprogrammeerd.⁷⁴ Tijdens de warme zomeravonden kregen andere vormen van vermaak, zoals zwemmen en een partijtje bolletra

69 GENT, *Amsab-ISG*, Voor Allen, 1945-1955; GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 9, Notulen van de bestuursvergaderingen, zitting 22/03/1947.

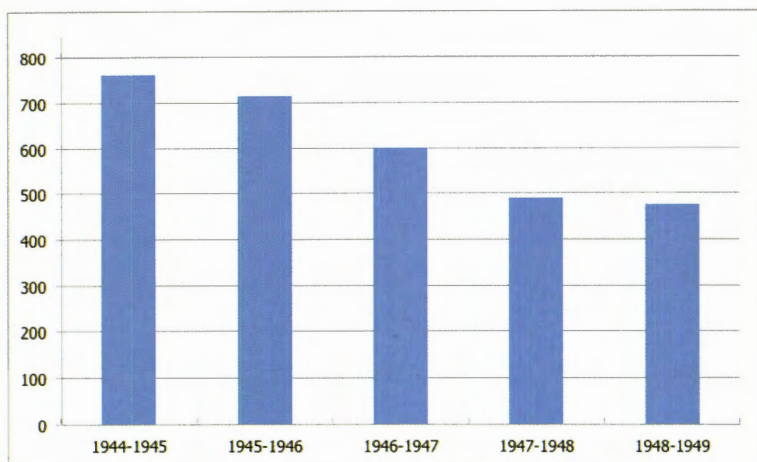
70 GENT, *Amsab-ISG*, Voor Allen, 12/06/1949; M. ZWAENEPOEL, e.a., *Vrijetijd. Een sociologische analyse*, p. 47.

71 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 396, Kasboek cinema, 1945; 397, Kasboek cinema, 1946; 398, Kasboek cinema, 1947; 399, Kasboek cinema, 1948.

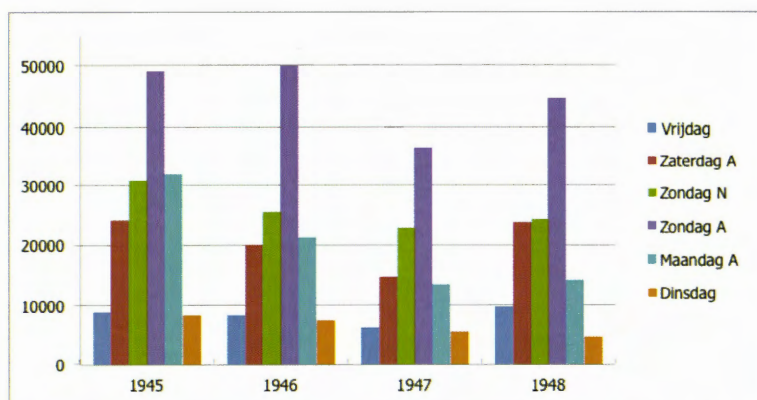
72 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 423, Briefwisseling schouwburg, 06/07/1946.

73 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 111, Verslagen van de Coop-Deposito's, Examen de la situation prévisionnelle d'exploitation du mois de juillet 1946; 396, Kasboek cinema, 1945; 397, Kasboek cinema, 1946; 398, Kasboek cinema, 1947; 399, Kasboek cinema, 1948.

74 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 374, Briefwisseling cinema, 26/05/1946, 28/05/1946, 22/06/1946, 03/10/1946; 377, Briefwisseling cinema, 24/10/1949; 379, Briefwisseling cinema, 14/04/1951; 14/07/1951; 380, Briefwisseling cinema, 26/07/1952.

Gemiddeld aantal bezoekers van schouwburg Feestpaleis, 1944-1949 (GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 394-398, *Kasboeken cinema 1943-1947*).

Bezoekersaantallen van cinema Feestpaleis, 1945-1948 (GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 396-399, *Kasboeken cinema 1945-1948*).

In het kasboek van 1947 ontbreken de laatste weken van november en de maand december, zodat de jaarcijfers voor 1947 zeker onderschat zijn.

de voorkeur.⁷⁵ Hoewel de werknemers konden genieten van een aantal dagen – al dan niet betaald – verlof, was reizen in de eerste tien jaar na de Tweede Wereldoorlog lang niet voor iedereen vanzelfsprekend.⁷⁶ De lokale afdeling van de Arbeiderstoeristenbond moedigde de lezers van het weekblad *Voor Allen* regelmatig aan om tijdens het jaar wat geld opzij te leggen of zich in te schrijven voor een daguitstap. Zo kon men zich opgeven voor een autocarreis naar Antwerpen en leden van de bond konden met het geld uit de spaarkas van enkele dagen vakantie aan de kust genieten.⁷⁷

Terwijl mannen zich liever met allerlei vormen van sport inlieten, was het bioscoopbezoek vooral voor vrouwen een populaire vorm van ontspanning. Veel echtgenoten bleken zelfs het vertier aan de toog hoger aan te slaan dan de films zelf. Zij slopen steevast te laat de zaal binnen, om dan dankzij de gefluisterde aanwijzingen van hun wederhelften hun zitplaats in het donker te vinden.⁷⁸ Jonge koppeltjes kwamen niet voor de film zelf, maar gingen regelrecht naar de ‘duivenzolder’, het kleine, tweede balkon van de feestzaal, om in het donker in elkaars gezelschap te kunnen zijn.⁷⁹

De bals op zaterdagavond waren vooral voor jongeren een trefpunt en velen leerden er hun toekomstige partner kennen. Wie trouwde en aan een gezin begon, had na de dagelijkse beslommelingen soms weinig tijd over voor vermaak.

Ontspanning en vermaak werden voor een groot stuk samen met de directe buurtgemeenschap genoten. Bij het cafébezoek was op

75 GENT, *Amsab-ISC, Voor Allen*, 02/06/1945, 12/08/1945.

76 J. AMEZ, *Het grensarbeidersprobleem*, p. 104-106; M. BOONE, H. GAUS, P. SCHOLLIERS, *Dagelijks leven: sociaal-culturele omstandigheden* (Culturele geschiedenis van Vlaanderen, 10), Deurne, 1982, p. 150-152; K. RYCKEWAERT, *Het grensarbeidersprobleem tussen Frankrijk en België*, p. 81-82; R. VANDEPUTTE, *Sociale geschiedenis van België 1944-1985*, Tielt, 1987, p. 30.

77 M. DENOLF, ‘En zij leerden hun volk reizen... De Arbeiderstoeristenbond De Natuurvrienden’, in: *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, 2 (2003), p. 44.

78 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 79, 93; B. DE WILDE, *Witte boorden, blauwe kielen. Patroons en arbeiders in de Belgische textielnijverheid in de 19de en 20ste eeuw*, s.l., 1997, p. 196-197; R. STALLAERTS, e.a., *Rode glamour*, p. 16.

79 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 226.

voorhand geweten wie men er zoal zou aantreffen en kaarten of biljarten gebeurde zo goed als steeds met dezelfde compagnons.⁸⁰ En net zoals bekend was wie het langst op café bleef hangen, waren er ook bioscoopgangers die iedereen kende: 'In iedere cinema had ge habitués. Gasten die daar bijkans iedere dag zaten. Die mannen hadden zo hun vaste plekke in de zale. Iedereen wist dat. Ge moest niet proberen om daar te gaan zitten of ge werd er op aangesproken door anderen of den habitué. Niemand maakte daar spel van. 't Was een kwestie van respect. Op de vaste plekke van nen ander gaan zitten, ge deed dat niet.'⁸¹

De wijkbioscoop werd gezien als een verlengstuk van het eigen huis, waardoor de sociale verplichtingen van de publieke ruimte er zo goed als wegvielen.⁸² Hoewel het Feestpaleis deels in de categorie van de centrumbioscopen kan ingedeeld worden, hing in de zaal zelf een erg volkse sfeer. Het publiek leefde 'letterlijk' mee met de film en spoorde de acteurs aan tot handelingen of maakte luidop bedenkingen bij houdingen of gedragingen op het scherm.⁸³ Wanneer de film afbrak en een minuut onderbreking ontstond, werden de operateurs door sommige bezoekers meteen uitgejouwd en op een fluitconcert getrakteerd.⁸⁴ Wie niet kon lezen of onvoldoende Frans begreep, kreeg de onderschriften of vertaling door zijn of haar buur toegefluisterd.⁸⁵

Tijdens optredens in het volkshuis praatten en kletsten veel toeschouwers voortdurend, in plaats van hun aandacht bij de voorstelling te houden. Sommige artiesten hielden daar rekening mee en vroegen Detaevernier op voorhand om een micro te voorzien, zodat ze zich voldoende verstaanbaar zouden kunnen maken.⁸⁶ Bij variétévoorstellingen zong het publiek dikwijls uit volle borst

80 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 160; H. GAUS, 'Een oude Tijd voorbij, een nieuwe Tijd aangebroken', in: R. GOBYN, M. HÜRRING en M. ROQUET (red.), *De fifties in België*, Brussel, 1988, p. 16-43.

81 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 227.

82 G. WILLEMS, 'De bioscoopexploitatie tussen bloei en crisis', p. 85.

83 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 90.

84 GENT, *Amsab-ISC*, Voor Allen, 09/01/1949.

85 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 90, 160, 237.

86 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 348, Briefwisseling schouwburg, 13/09/1953.

mee en het waren steeds de meest populaire liedjes en genres van het moment die het grootste succes oogstten.⁸⁷

De hierboven geschetste patronen in de vrijetijdsbesteding wijzigden in de jaren na de bevrijding omdat zowat alle Menenaars toen met geldgebrek te kampen kregen. Het bestuur van de coöperatieve ondervond hiervan de gevolgen en moest het aangeboden programma steeds opnieuw aanpassen.

De schouwburgvoorstellingen werden het eerst getroffen: de gemiddelde bezoekersaantallen laten uitschijnen dat de belangstelling voor dit soort vermaak geleidelijk afnam. Die daling houdt echter ook gedeeltelijk verband met het feit dat in de laatste twee seizoenen van de jaren '40 slechts beperkt voorstellingen werden gebracht.⁸⁸ Bovendien bleek dat de optredens ingericht door het Franse operettegezelschap van Roubaix veel minder toeschouwers aantrokken dan deze van de Gentse groep. Het mindere succes kan wellicht verklaard worden vanuit de eerste Franse muntdevaluatie in december 1945, die bezoekers van over de grens mogelijk weerhield om naar het Feestpaleis af te zakken.⁸⁹ Na twee opeenvolgende slechte toneelseizoenen nam de malaise nog toe; volgens een brief van Detaevernier zouden naast de arbeiders nu ook de neringdoeners afhaken: 'Het gaat nog steeds slecht met de gemakkelijkheden in de grensstreek ... zodat ook het handeldrijvend deel van de bevolking zich besparingen oplegt.'⁹⁰

De kasboeken van cinema Feestpaleis tonen aan dat de dalende levensstandaard van de grensarbeiders slechts trager en stapsge-

87 E. JONCKHEERE, *Kijklust en sensatiezucht. Een geschiedenis van revue en variété*, Antwerpen, 2009, p. 32.

88 GENT, *Amsab-ISC, SM De Plicht*, 394, Kasboek cinema, 1943.

89 GENT, *Amsab-ISC, SM De Plicht*, 394, Kasboek cinema, 1943; K. RYCKEWAERT, *Het grensarbeidersprobleem tussen Frankrijk en België*, p. 26. De Belgische regering nam na de bevrijding maatregelen om de eigen theatergezelschappen te beschermen. Er was toestemming vereist om voorstellingen met buitenlandse artiesten in te richten. Het laatste optreden door het gezelschap van Roubaix werd lang voor de tweede Franse muntdevaluatie georganiseerd. De lonen voor de (grens)arbeiders met Franse nationaliteit stegen overigens pas terug bij de overgang naar de jaren '50.

90 GENT, *Amsab-ISC, SM De Plicht*, 424, Briefwisseling schouwburg, 14/01/1947.

wijs op het bioscoopbezoek inwerkte.⁹¹ Ook de opeenvolgende stakingen van de grensarbeiders hadden er geen merkbare invloed op.⁹² De loonverminderingen daarentegen begonnen na verloop van tijd toch door te wegen: de bezoekersaantallen kenden tijdens de weekvoorstellingen een vrij sterk dalende tendens.⁹³ Het lijkt er dus op dat de grensarbeiders in Meneu wel naar de film bleven gaan, maar het zich tegen het einde van de jaren '40 niet langer konden veroorloven om cinema Feestpaleis meerdere keren per week te bezoeken.

De correspondentie tussen Detavernier en Deroose bevestigt deze laatste bevinding: ze begonnen hun weekprogramma meer af te stemmen op het publiek dat op het balkon plaatsnam.⁹⁴ Bedienden die in tegenstelling tot de grensarbeiders een stijgende levensstandaard kenden, konden meer ook tijdens de week films bekijken.⁹⁵

Voor de tweede helft van de hier bestudeerde periode is het moeilijk om eenduidige conclusies te trekken. Hoewel de sociale onrust aan de grens tegen het begin van de jaren '50 terug was gaan liggen, beschikte niet iedereen in Meneu zomaar meteen opnieuw over een ruim budget voor vermaak en ontspanning. Het kasboek van de feestcommissie 'Coop' geeft aan dat sommige voorstellingen nog met verlies gebracht werden. De optredens ter gelegenheid van de kermissen leverden daarentegen steeds een ruime winst op.⁹⁶ Het kan er op wijzen dat een groot deel van de bevolking het

91 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 396, Kasboek cinema, 1945; 397, Kasboek cinema, 1946; 398, Kasboek cinema, 1947; 399, Kasboek cinema, 1948.

92 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Meneu*, p. 71. Wie staakte, kon volgens een getuige op vertoon van zijn of haar stempelkaart gratis binnen bij cinema Ma Campagne. Zoals eerder aangegeven was de onderlinge concurrentie tussen de bioscopen in Meneu erg groot en werd alles wat ingangsprijzen en kortingen aanging, in overleg beslist. Het is dus mogelijk dat in cinema Feestpaleis eenzelfde aanpak werd toepast.

93 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 396, Kasboek cinema, 1945; 397, Kasboek cinema, 1946; 398, Kasboek cinema, 1947; 399, Kasboek cinema, 1948.

94 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 372-383, Briefwisseling cinema, 1944-1955.

95 R. VANDEPUTTE, *Sociale geschiedenis van België 1944-1985*, p. 51.

96 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 454, Stukken betreffende de feestcommissie 'Coop'; Afrekening seizoen '52-'53; Kastoestand seizoen '53-'54; Afrekening seizoen '54-'55.

nog steeds moeilijk had om financieel rond te komen en enkel voldoende geld opzij hield om het traditionele volksvermaak niet te moeten overslaan. Vanaf het begin van de jaren '50 meldden verschillende financiële verslagen dat het bioscoopbezoek in cinema Feestpaleis opnieuw toenam.⁹⁷

EEN ROOD PUBLIEK IN EEN RODE BURCHT?

Speelde de factor ideologie een rol bij de keuze voor ontspanning in het volkshuis en het Feestpaleis?⁹⁸ Het heeft er alle schijn van dat de sociaal-democratische arbeidersbeweging in Menen moeite had om haar achterban aan zich te binden. In *Voor Allen* zijn voortdurend oproepen terug te vinden om zich in te schrijven als lid van de harmonie of als aandeelhouder van de coöperatieve. In volle verkiezingstijd stond de plaatselijke rubriek bol van slogans zoals: 'Aansluiten bij de partij is de plicht van ieder vooruitstrevend socialist'.⁹⁹ Het feit dat dergelijke aansporingen voortdurend herhaald moesten worden wijst er op dat ze lang niet altijd het verhoopte succes kenden.

Voor een deel van de aangesloten leden kwam in de dagelijkse praktijk wellicht niet de eigen ideologische overtuiging op de eerste plaats, maar veeleer een pragmatische ingesteldheid. Zo bleken sommige partijgenotes hun kinderen niet zonder meer naar de gemeenteschool te sturen: 'Omdat de katholieke school zooveel

97 GENT, *Amsab-ISC*, SM De Plicht, 111, Verslagen van de Coop-deposito's, Examen de la situation au 31 décembre 1951, 1952; Examen de la situation au 31 août 1952, 1952; G. WILLEMS, 'De bioscoopexploitatie tussen bloei en crisis', p. 89-90. Menen blijkt in verschillende opzichten een uitzondering te vormen. Het bioscoopbezoek in Vlaanderen kende tegen het einde van de jaren '40 een gevoelige achteruitgang, en deze tendens bleef in het algemeen tot het midden van de jaren '50 aanhouden. De hernieuwde toename van het bioscoopbezoek moet onder meer in het grote aantal huwelijken net na de bevrijding en de babyboom uit de jaren '50 gezocht worden. Aangezien het aantal geboorten te Menen in de hier bestudeerde periode erg laag lag, moeten de schommelingen in de bezoekersaantallen voor het Feestpaleis wellicht zo goed als volledig gezocht worden bij de verschuivingen in de levensstandaard van de grensarbeiders.

98 De onderzoeksresultaten in dit onderdeel van het artikel betreffen enkel de eerste tien jaar na de Tweede Wereldoorlog; alleen voor deze periode is er voldoende bronnenmateriaal.

99 GENT, *Amsab-ISC*, *Voor Allen*, 26/10/1947.

dichter bij huis is en het dus voor mij gemakkelijker is en voor de kleine minder gevaarlijk.¹⁰⁰ Die praktische reflex was ook terug te vinden bij de aankopen in de socialistische coöperatieve winkels van Menen. Het aantal niet-ingeschreven cliënten dat gebruik maakte van de uitgegeven kortingsbonnen lag vrij hoog, terwijl veel coöperanten zelf niet als verbruiker geregistreerd waren.¹⁰¹

Zelfs de meest fanatieke socialisten kleurden ook niet steeds volledig binnen de ideologische lijntjes. Volksverteller Carol haalt in zijn manuscript *Zo was de Roo-Campagne* voortdurend aan hoezeer persoonlijke overtuigingen en het vasthouden aan tradities met elkaar verweven waren in het dagelijks leven van zijn wijk. Zo droeg bijvoorbeeld Vonne, een overtuigde vrijzinnige socialiste, bij het verhuizen toch eerst een kruisbeeld over de drempel van haar nieuwe barak, omdat dit nu eenmaal de gewoonte was.¹⁰²

Hoewel de leden van de sociaal-democratische arbeidersbeweging in Menen over een 'eigen' volkshuis en Feestzaal konden beschikken, betekende dit nog niet dat ze daar per definitie ook gebruik van maakten. In verband met cinema Feestpaleis werd volgende verzuchting geregistreerd: 'Er zou van onze coöperateurs moeten bekomen worden dat ze hun eigen cinema, die onder alle oogpunten voldoening schenkt, de voorkeur geven.'¹⁰³ Blijkbaar maakten velen een keuze voor een filmzaal op basis van het aangeboden inhoudelijk programma.¹⁰⁴

Anderzijds opteerde de beweging er zelf voor om bij de opzet van film- en schouwburgvoorstellingen zich ook te richten naar een publiek dat ruimer was dan louter de eigen achterban. De dagelijkse beheerder wenste liever geen andere affiches dan met publiciteit voor de cinema opgehangen te zien in de hal van het Feestpaleis en

100 GENT, *Amsab-ISG*, Voor Allen, 22/07/1945.

101 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 111, Verslagen van de Coop-deposito's, Examen de la situation au 31 décembre 1951 de la s.c. De Plicht à Menin, 1952.

102 R.M. NOLF (Carol), *Zo was de Roo-Campagne*, Menen, 1992, p. 31-32.

103 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 9, Notulen van de vergadering der aandeelhouders, zitting statutaire jaarlijkse algemene vergadering 24/04/1947.

104 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 159.

geen 'andersdenkenden' voor het hoofd te stoten.¹⁰⁵ Daarnaast gaf hij aan dat verschillende officiële gezelschappen en allerlei niet-politieke ondernemingen vertoningen in het Feestpaleis brachten, en dat deze door bezoekers van alle politieke overtuigingen bijgewoond werden.¹⁰⁶

Het valt toch moeilijk in te schatten in welke mate bezoekers met andere dan rode sympathieën deelnamen aan evenementen in het volkshuis en het Feestpaleis. In reactie op kritiek stelde *Voor Allen* dat het aantal katholieken dat het Feestpaleis bezocht 'heel groot' was.¹⁰⁷ Maar deze uitlating is misschien eerder als gekleurd te bestempelen. Meer betekenisvol in dit verband is de beslissing van de beheerraad om een commissie op te richten die alle rode propaganda zou nalezen vooraleer deze in het Feestpaleis mocht worden opgehangen.¹⁰⁸ Bedoeling hiervan was om 'andersdenkenden' te ontzien.

Het volkshuis en het Feestpaleis waren in de eerste plaats eigendom van een socialistische coöperatieve, die er allerlei rood gekleurde meetings en feestelijkheden organiseerde en er de eigen socio-culturele verenigingen onderdak verschafte. Het gebouwencomplex had een expliciet propagandistisch en symbolisch karakter. Het werd vrijwel steeds als hét bolwerk van de sociaal-democratische arbeidersbeweging in Menen beschouwd.¹⁰⁹

Doorgaans waren vermaak en ideologische overtuiging, ook voor de feestvierders zelf, er heel nauw met elkaar verbonden. Het meest voor de hand liggende voorbeeld betreft uiteraard de 1-meiviering, waarbij het meestappen in de stoet en het deelnemen aan de feestelijkheden nadien de gelegenheid bij uitstek vormden om de so-

105 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 9, Notulen van de beheerraad, zitting 08/01/1945; zitting 15/12/1945.

106 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 425, Briefwisseling schouwburg, 05/10/1948.

107 GENT, *Amsab-ISG*, Voor Allen, 16/09/1945.

108 GENT, *Amsab-ISG*, SM De Plicht, 9, Notulen van de beheerraad, zitting 15/12/1945.

109 E. BILLE en E. DEMEYERE, *Menen ter ere*, dl. 2, p. 55-56; DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 90; DE FIGURANTEN, *Koningstraat Menen: een portret van een straat en haar mensen*, Menen, 2009, p. 21-22, 34; PH. VINDEVOGEL, *Het Menen van toen*, Brugge, 1986, p. 77.

cialistische identiteit openlijk te bevestigen.¹¹⁰ Hoewel men er alle belang bij had om de feesten steeds als een overweldigend succes af te schilderen, illustreerden de verslagen in *Voor Allen* hoe de achterban op dergelijke momenten zijn overtuiging uitdrukte: 'De plechtigheid eindigde met de internationale door onze Harmonie die door allen uit volle borst werd meegezongen.'¹¹¹ Net zoals bij andere verzuilde emancipatiebewegingen, kenden de socialistische liederenrepertoire waarmee gevoelens van samenhang en politieke propaganda vertolkt werden. De Internationale bleef door de jaren heen steeds hét strijdlied voor de sociaal-democratische arbeidersbeweging.¹¹²

Het lidmaatschap bij de vele socio-culturele verenigingen haalde op eenzelfde wijze de onderlinge banden aan. Tijdens de bijeenkomsten van deze organisaties werden, naast allerlei activiteiten en het uitwisselen van sterke verhalen of grappige anekdotes, allerlei al dan niet socialistisch geïnspireerde liederen aangeheven.¹¹³ Het gezamenlijk zingen, waarbij elk lied met de slagzin 'En rood es troef' werd afgesloten, is te beschouwen als een proces van emotionele identificatie van het individu met de groep.¹¹⁴

In *Voor Allen* werd, zeker in het eerste jaar na de bevrijding waarin nieuwe leden geronseld moesten worden, graag uitgepakt met bewijzen hoe deze bijeenkomsten de onderlinge verbondenheid versterkten. Naar aanleiding van een koffiefest voor de leden van de Socialistische Ouderenkring schreef het weekblad: 'Wij zullen

110 O. DEBUNNE, '1 Mei-herinneringen', in: *100 jaar 1 mei: de geschiedenis van een strijddag* (Publikaties van de Stadsbibliotheek en het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven, 27-28), Antwerpen, 1990, p. 61-62.

111 GENT, *Amsab-ISC*, Voor Allen, 11/05/1952.

112 W. STEENHOUT, 'Het grote lied van de kleine man. Pierre De Ceyter (1848-1932)', in: *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, 3 (1998), p. 37-41; L. VAN DOREN, '1 Mei en de strijdlieden', in: *100 jaar 1 mei: de geschiedenis van een strijddag*, p. 27-37; J. VOS, 'Gemeenschapszang als ideologisch bindmiddel', in: I. BOSSUYT, e.a. (red.), *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam, 2001, p. 582-589.

113 GENT, *Amsab-ISC*, Voor Allen, 23/12/1945; 21/12/1947; 26/12/1948.

114 L.P. GRIJP, 'Zangcultuur', in: T. DEKKER, H.W. ROODENBURG en G. ROOIJAKKERS, *Volkscultuur: een inleiding in de Nederlandse etnologie*, Nijmegen, 2000, p. 367-369; R.M. NOLF, *Zo was de Roo-Campagne*, p. 95.

terug een avond van innige kameraadschap mede maken welke ons allen nog dichter bij elkander moet brengen.¹¹⁵

Het bestuur van de coöperatieve zette zo veel mogelijk populaire vormen van vermaak op, in de hoop succes te kennen. En de basis-militanten maakten gebruik van bepaalde ontspanningsvormen juist met de bedoeling de partij vooruit te stuwten. Zo was het ook nog direct na de Tweede Wereldoorlog de gewoonte om tijdens de verkiezingsperiodes in de herbergen liederen te gaan zingen en extra geld voor de campagne bijeen te brengen.¹¹⁶

De sociaal-democratische arbeidersbeweging in Menen slaagde er dus wel degelijk in om haar achterban mentaal en cultureel aan zich te binden. De rode volkshuizen vormden daarbij de brandpunten waar men onder gelijkgezinden kon deelnemen aan allerlei vormen van vermaak. Dat de volledige achterban zich uitsluitend zou teruggetrokken hebben in die eigen 'burcht' of 'tempel' om er van ontspanning te genieten, is evenwel te kort door de bocht.

HET EINDE VAN HET VOLKSHUIS EN FEESTPALEIS

Vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw begonnen veel van de rode lokalen leeg te lopen. De coöperatieve tak van de sociaal-democratische arbeidersbeweging bleek organisatorisch niet opgewassen te zijn tegen het nieuwe fenomeen van de supermarkten. Sommige volkshuizen kregen tijdelijk een andere functie, om uiteindelijk toch helemaal gesloopt te worden.¹¹⁷

115 GENT, *Amsab-ISG*, Voor Allen, 07/10/1945.

116 GENT, *Amsab-ISG*, Voor Allen – Volksrecht, 12/06/1938; Voor Allen, 27/10/1946; B. DE SUTTER, 'Humor 'from below' aan het einde van de 19e eeuw. Socialisten en de 'Strijdpennning' in 'Vooruit', in: *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de geschiedenis van sociale bewegingen*, 1 (2010), p. 33-37. In de *Vooruit* stond naargelang het bekomen bedrag steeds iets in de volgende zin verwoord: 'Gezongen door gezelschap Serafin in het Volkshuis Ons Dorp en opgehaald door hemzelf te voordele van 't Kiesfonds.' Om de Strijdpennning aantrekkelijk te maken, konden militanten hun schenking van korte mededelingen laten vergezellen die in de krant mee opgenomen werden.

117 R. STALLAERTS en G. VANSCHOENBEEK, 'Vrij in eigen tempel. Volkshuizen in Vlaanderen', in: R. STALLAERTS en L. SCHOKKAERT, *Onder dak: een eeuw volks- en gildehuizen* (Museum van de Vlaamse Sociale Strijd. Bijdragen, 5), Gent, 1987, p. 27, 110.

Het volkshuis van Menen, ooit de grote trots van de plaatselijke beweging, kende een lange doodstrijd. Toen het bergafwaarts begon te gaan met de plaatselijke coöperatieve en cinema Feestpaleis noodgedwongen de deuren sloot, werd de grote feestzaal nog een tijdlang als opslagplaats gebruikt.¹¹⁸ Aan het einde van de jaren '90 werd het gebouw volledig met de grond gelijk gemaakt.¹¹⁹ Toch herinneren velen zich nog steeds het socialistische bolwerk dat de Koningstraat domineerde, net zoals de Koningstraat als een 'rode' straat in het collectieve geheugen gegrift blijft.¹²⁰

118 DE FIGURANTEN, *Het leven in en rond de cinema's van Menen*, p. 93, 97; M. DETAEVERNIER, 'De geschiedenis van het Volkshuis van Menen', p. 12-13.

119 E. BILLE en E. DEMEYERE, *Menen ter ere*, dl.1, p. 99.

120 GENT, *Amsab-ISC*, Volksrecht, 02/06/1924; DE FIGURANTEN, *Koningstraat Menen*, p. 5.

Boekbesprekingen

Marc BOONE en Gita DENECKERE (red.)
Gent, stad van alle tijden

Dit prachtig verzorgde boek verscheen naar aanleiding van de opening van het nieuwe stedelijk museum, het STAM, in het vroegere, maar thans met een nieuwe vleugel uitgebreide Bijlokemuseum. Hiermee volgt Gent zowaar het Antwerpse voorbeeld. Misschien dat ook Brugge nu maar eens de handen uit de mouwen moet steken om een soort BRAM of BRAS te creëren met eenzelfde uitstraling als de stedelijke musea die handelen over de Antwerpse en Gentse geschiedenis. In elk geval heeft de hier besproken nieuwe stadsgeschiedenis van Gent voor een waardige opvolger gezorgd van het zowat twintig jaar geleden gepubliceerde *Gent. Apologie van een rebelse stad* dat onder de leiding van de voormalige stadsarchivaris Johan Decavele verscheen. Ditmaal is evenwel gekozen voor een beperkt aantal auteurs, namelijk zeven, waar dat in *Apologie* nog een twintigtal was. Op die manier is er minder versnippering aanwezig. Dat er heel wat prachtig illustratiemateriaal in voorkomt met gekende en minder gekende beelden is zeker een verrijking, maar het heeft ook zijn tol: slechts de helft van de pagina's bleef over voor tekst. Dit is nu eenmaal het lot van boeken over geschiedenis die een ruim publiek moeten aanspreken en waarbij de beeldcultuur de zogenaamde "dorre" tekstpassages meer en meer verdringt. Een ander verschil met *Apologie* zijn de gekozen invalshoeken die de twee redacteurs in een redactionele inleiding "Geschiedenis als palimpsest" expliciteren en waaraan ook de titel van het boek refereert. Aangezien het verleden van een stad telkens blijft nazinderen in de daaropvolgende periode waarbij dat verleden steeds weer helpt om het nieuwe heden te plaatsen en te definiëren hebben de samenstellers niet gekozen voor een "klassiek lineair verhaal", maar voor de weergave van "een verslag van een herhaalde poging om een gelaagd sociaal geheugen te actualiseren." Een beeld dat de redacteurs daarvoor gebruiken, is dat van matroesjka's waarbij de meer recente periode steeds weer over de eerdere periode wordt geschoven, zonder dat die oudere periode helemaal verdwijnt. Zo groeide de historische figuur van Jacob van Artevelde in de negentiende eeuw uit tot een cultfiguur van het liberalisme, nadat hij ook al door de Calvinistische Republiek als voortrekker van het stedelijke vrijheidsideaal was gerecupereerd. In het zog van de nieu-

we trends onder de recente stadsgeschiedenissen, hebben de redacteurs ook geopteerd om de geschiedenis van de stad te benaderen vanuit een ruimtelijk perspectief, m.a.w. nagaan hoe men in het verleden omging met die ruimte en ze ook vorm gaf. Een derde centraal aandachtspunt van het boek vormt de wijze waarop "sociale groepen" zich manifesteerden. Uiteraard hebben de auteurs gepoogd de nieuwe historiografie van de laatste twintig jaar in hun overzichten te verwerken. Voor een stad als Gent die jaar na jaar veel historische onderzoeksbelangstelling mag genieten, mede dankzij de inbreng van de Gentse school, betekent het dat er in pakweg twintig jaar heel wat nieuwe inzichten zijn bijgekomen.

De vroegste ontwikkeling van Gent tot ca. 1100, met een sterke inbreng van de archeologie, wordt geschetst door Georges Declercq en Marie Christine Laleman (p. 18-49). Recent onderzoek heeft aangetoond dat Gent ontstaan is uit verschillende prestedelijke kernen, waarvan zeker één met een duidelijke Romeinse oorsprong. Deze diverse bewoningscentra zijn langzaam naar elkaar toegegroeid. De uitstekende ligging aan de samenvloeiing (= *Ganda*) van twee belangrijke rivieren, de Leie en de Schelde, en de stimulans die uitging van de twee grote benedictijnerabdijen Sint-Pieters en Sint-Baafs, tevens centra van grote domaniale exploitaties, hebben de economische en demografische groei een boost gegeven. Hierop entte zich dan een sterk opkomende textielnijverheid, wat uiteindelijk resulteerde in het feit dat Gent economisch en demografisch een van de belangrijkste middeleeuwse steden ten noorden van de Alpen na Parijs werd. Het bevolkingsaantal van 64.000 eenheden rond het midden van de veertiende eeuw, afgeleid van militielijsten voor de ambachten, moet volgens Marc Boone in zijn hoofdstuk "Een middeleeuwse metropool" (p. 50-95) nog merkkelijk hoger zijn geweest op het einde van de dertiende eeuw, op een moment dat de sterftepieken van 1315-16 door de hongersnood en die van 1349-50 door de pest zich nog niet hadden voorgedaan. De ca. 644 hectare die begin veertiende eeuw door een omwalling van maar liefst 12 kilometer lang was ingesloten, kende in middeleeuws Europa bijna nergens zijn gelijke. Pas in de negentiende eeuw zag men zich verplicht deze verdedigingsgordel te ontmantelen om de groei van de stad te vergemakkelijken. Veel aandacht besteedt prof. Boone aan de economische en sociale ontwikkelingen en de implicaties daarvan voor de politieke verhoudingen. Het door hem in zijn doctoraat en latere publicaties onderzochte model van de evenwichten tussen de drie grote geledingen, met name poorterij, de grote textielambachten en de kleine ambachten, beheerste tot 1540 bijna onafgebroken het politieke bestel. Op 30 april van dat jaar triomfeerde het al onder de Vlaamse graven ingezette centralisatiestreven, toen Karel V de stad onderwierp aan de bepalingen van de Carolijnse Concessie. Daarmee

zijn we aanbeland in het stuk dat door Anne-Laure Van Bruaene wordt behandeld, "Een religieuze republiek en citadel" (p. 96-143). In tegenstelling tot de bijdrage van Boone, waar het religieuze en culturele aspect naar ons aanvoelen al te stiefmoederlijk behandeld zijn, gaat Van Bruaene precies uitgebreid hierop in. De resultaten van haar doctoraat over de rederij-
kerscultuur in de Zuidelijke Nederlanden komen hier uitstekend van pas, aangezien het verzet op politiek en religieus vlak in de zestiende eeuw een grote affiniteit had met de geleerde cultuur van de rederijkerij. Uiteindelijk zou precies het radicaal calvinistische Gent als hoofdplaats van een bisdom en als toevluchtsoord voor talrijke kloosters en abdijen (oude en nieuwe) vanaf eind zestiende eeuw een waar mekka van hernieuwd katholicisme vormen. Deze katholieke reformatie werd dankzij vooral de jezuïeten en de augustijnen door een onderwijsnetwerk ondersteund. Ook al was Gent niet meer de leidende stad in het gebied van de Zuidelijke Nederlanden, toch bleef de stad een belangrijke regionale functie vervullen. De stilaan opkomende industriële revolutie op het einde van het ancien regime bracht niet alleen nieuwe werkgelegenheid, maar vergrootte ook de verpaupering onder de ingeweken arbeidersbevolking. De echte industriële revolutie met een enorme bevolkingsexplosie staat te lezen in het hoofdstuk van Gita Deneckere "Stad van industrie en arbeid" (p. 144-199), maar valt buiten het werkveld van ons Genootschap voor Geschiedenis. Een laatste hoofdstuk is dat van Birgit Cleppe en Pieter Uyttenhove over "Infrastructuur en stedenbouw" (p. 200-249) in de laatste twee eeuwen. Een selectieve bibliografie sluit het boek af.

Vanaf het begin, zowel in de redactionele inleiding als in de door ons hiervoor beschreven hoofdstukken, staat regelmatig te lezen dat "Gent geen stad was en is als een ander", waarbij de redacteurs en auteurs als het ware het "unieke" verloop van de Gentse geschiedenis naar mijn aanvoelen iets te veel sublimeren. Uiteraard was Gent een zeer grote stad met eigen ontwikkelingen binnen de diverse maatschappelijke velden, maar dat wil toch niet zeggen dat bepaalde ontwikkelingen waarneembaar in de Gentse geschiedenis niet elders in meer of mindere mate zijn voorgekomen. Zou het niet kunnen dat de combinatie van een zeer goede archief-overlevering en de overvloed aan diepgaande studies de afgelopen twee eeuwen gedeeltelijk aan die uniciteitsbenadering ten grondslag liggen? En natuurlijk wordt elke historicus een beetje verliefd op zijn onderwerp waardoor hij dat iets teveel op een piëdestal gaat plaatsen.

Paul Trio

Marc BOONE en Gita DENECKERE (red.), *Gent: stad van alle tijden*. - Antwerpen: Mercatorfonds; Gent: STAM, 2010. - 255 p.: ill. - ISBN 987 906153 936 0

Gent... Steengoed!

Het is zonder meer zeldzaam dat geologen hun kennis over een stad delen met archeologen, historici en erfgoeddeskundigen. Dat dit wel is gebeurd in het boek "Gent... Steengoed!" dat in 2009 verscheen, is een verrijking voor iedereen.

Een groot aantal auteurs uit de academische wereld en de wereld van de Monumentenzorg en Archeologie in Gent (met een overwicht aan geologen) schreven een leerrijk boek boordevol informatie over de Gentse (natuurstenen) monumenten, met uitvoerige duiding over de steen zelf. De auteurs hebben er hard aan gewerkt en willen overduidelijk hun kennis met het geïnteresseerde publiek delen. Heel veel foto's illustreren de verhalen en de stellingen.

Het boek is een naslagwerk voor iedereen die met "stenen" gebouwen bezig is. Het is in twee delen opgevat, die makkelijk te onderscheiden zijn door de kleurtoetsen bruin en blauw. In het eerste deel vertellen de stenen van de Gentse monumenten, de eigenlijke hoofdacteurs van het boek, hun verhaal in 22 hoofdstukken (190 p.). In het tweede deel wordt de geologische context vanuit een chronologische invalshoek geduid (150 p.). Het eerste deel is het werk van Guido Everaert, Daniël Lievois en Marie Christine Laleman, "usual suspects" als het over het ontsluiten van Gents erfgoed gaat. Het tweede deel is van de hand van een breed scala aan geologen, maar met Veerle Cnudde, Jan Dewanckele, Marleen De Ceukelaire en Patric Jacobs als redactieteam.

Bij de uitgave hoort een los gidsboekje van 32 p. met als titel "Gent... Steenroute" dat de geïnteresseerde lezer omvormt tot wandelaar en brengt hem bij Gentse gebouwen met markante toepassingen van natuursteensoorten. Ook hier wordt de tweedeling tussen monument/verhaal en geologische duiding aangehouden.

Gent is veel meer dan Brugge een stenen stad. Het is verrassend hoeveel natuursteensoorten er in de loop van de geschiedenis werden gebruikt. De gunstige geografische ligging van Gent heeft hier ongetwijfeld mee te maken, maar het blijft verbazen. Het is boeiend om bij de verschillende beschrijvingen te ontdekken hoe het gebruik van natuursteensoorten ook een illustratie kan vormen van het maatschappelijke bestel van een bepaalde tijd.

De intermezzo's of kaderteksten die het boek kruiden, bieden een grote verscheidenheid aan onderwerpen, met onder meer kasseiwegen, de term *Petit Granit*, de geologie van Luxemburg, en de als werelderfgoed erkende prehistorische mijnsite van Spiennes.

In het eerste gedeelte geven de hoofdstukken over Doornikse kalksteen, witte natuursteen, blauwe hardsteen en natuurleien gefundeerde achtergrondinformatie die bruikbaar is voor iedereen die bezig is met het bouwkundig erfgoed. Verrassend en heel instructief is de informatie die werd verzameld, vaak op basis van bronnenonderzoek, over specifieke monumenten zoals het Stadhuis. Het wondermooie 18de-eeuwse Hotel d'Hane Steenhuyse is een illustratief voorbeeld van de wooncultuur van de Gentse elite. Maar dat graaf Pierre Emmanuel d'Hane er een marmercollectie op nahield, is een minder bekend gegeven en dat het nu nog zesentachtig plaatjes omvat al evenmin. Verzamelen van natuursteen bleek een geliefde bezigheid bij de adel in de 18de eeuw.

Het aantal natuursteensoorten dat in Gent wordt aangetroffen, is zonder meer imposant. De geologen geven verhelderende en uitgebreide duiding bij elke soort en koppelen dit aan concrete monumentale voorbeelden, in Gent, maar ook elders in België. De terminologie en de woordenschat die door de geologen worden gebruikt, zijn voor de niet gespecialiseerde lezer soms wat zwaar op de hand (bioclastische kalksteen, stylolieten, het Atesina porfierisch platform,...), maar dit is te verwachten als twee zeer uitgesproken specialisaties samenwerken.

De auteurs beogen wellicht een breed publieksboek, maar daarvoor is het werk misschien te exhaustief en te gespecialiseerd. Om door academici als een puur wetenschappelijk boek te worden beschouwd, ontbreekt dan weer het voetnotenapparaat. Een uitgebreide bibliografie per deel en verklarende woordenlijsten proberen daaraan te verhelpen.

Het boek is zonder meer een aanwinst voor de erfgoedwereld in Gent en ver daarbuiten, een verplicht werk voor studenten architectuurgeschiedenis en monumentenzorg en voor ambachtslieden in de restauratie, en is bovendien een voorbeeld van een lovenswaardige interdisciplinaire samenwerking.

Brigitte Beernaert

Veerle CNUUDE, Jan DEWANCKELE, Marleen DE CEUKELAIRE, Patric JACOBS, Marie Christine LALEMAN (red.), *Gent...: steengoed!*. - Gent: Academia Press, 2009. - 412 p., ill. - ISBN 978 90 382 1402 3

Marc DE MEY, Maximiliaan MARTENS en Cyriel STROO (red.)
Vlaamse primitieven tussen visie en materie

De Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten richtte in 2010 een internationaal colloquium "Vision & Material" in, gewijd aan de wisselwerking tussen laatmiddeleeuwse kunst (van de gebroeders Van Eyck) en natuurwetenschappelijk onderzoek. Dit gebeurde naar aanleiding van het tienjarig bestaan van het Vlaams Academisch Centrum (VLAC), een "instituut" van de KVAB. Een aantal lezingen die op dit congres werden gehouden, vonden vorig jaar hun weg in het door de Academie uitgegeven boek *Vision & Material*, geïllustreerd met schitterende kleurenfoto's.

In verscheidene bijdragen wordt gezocht naar het verband tussen "de visie" en "de materie", tussen de kunst van de Van Eycks en de natuurwetenschappen, in het bijzonder de optica. Jan van Eyck wordt dan gezien als een "highly intellectual" schilder, niet enkel door zijn algemeen concept van het Lam Gods, maar evenzeer door de vele visuele details die de boodschap van het schilderij moeten helpen uitdragen¹. Die details tonen aan hoe Jan van Eyck aan gewone dagelijkse dingen een hogere, zelfs immateriële waarde heeft gegeven, onder meer door de speling van het licht. Het ongeëvenaarde meesterschap van de gebroeders Van Eyck blijft ons boeien en verrassen. Elk jaar verschijnen nieuwe studies, artikels en boeken over hun kunst. Dat belet echter niet dat steeds weerkerende vragen kunsthistorici blijven achtervolgen: wie heeft het iconografische programma van het Lam Gods vastgelegd en wat stelt het voor²; wat is het aandeel van Hubert en wat dat van Jan? Hopelijk zullen nieuwe wetenschappelijke methodes ook hierin uiteindelijk meer klaarheid kunnen brengen en oplossingen aanreiken.

Terug naar het boek. In een eerste inleidend artikel bespreekt Maximiliaan Martens (Universiteit Gent) de bijdragen die leden van de KVAB aan

1 "Jan van Eyck is a highly intellectual painter. This is shown not only by the idiosyncratic and unique general concept of the altarpiece, but also by the many, often complex visual details, which are deliberately used to convey the message of the work – and which in my opinion even exclude the possibility that Jan was simply executing someone else's plan". W. SCHNEIDER, 'Reflection as an Object of Vision in the Ghent Altarpiece', p. 171.

2 Het onderwerp wordt nog altijd opnieuw bestudeerd. We verwijzen onder meer naar het recente artikel van L. DEQUEKER, 'Het Lam Gods van Van Eyck en het Duizendjarige Rijk', in: *Biekorf*, 111 (2011), p. 385-404.

de studie van het Lam Gods hebben gewijd³. De belangrijkste auteur is ongetwijfeld dr. Elisabeth Dhanens die zowel een deel, nr. 6, van de *Oost-Vlaamse inventaris van het kunstpatrimonium* aan het Lam Gods heeft gewijd, als ook verscheidene belangrijke bijdragen bij de *Academie* heeft gepubliceerd. Bovendien is zij de auteur van het in 1980 bij het Mercatorfonds verschenen standaardwerk over de gebroeders Van Eyck. Naast de Academieleden door Martens vermeld, zijn er echter nog verscheidene andere die zich met het veelluik van het Lam Gods hebben ingelaten, maar hier werden vergeten. In 1945 publiceerde kanunnik Raymond Lemaire "Wat verbeeldt het Lam Gods?" (*Mededelingen Klasse Schone Kunsten*). Van Paul Coremans (geen lid) *et alii* wordt wel het boek "L'Agneau mystique au laboratoire" (1953) vermeld, maar niet het boek "Van Eyck. L'adoration de l'Agneau mystique" (*Les Primitifs flamands*, t.1) dat hij, samen met Alain Janssens de Bisthoven, in 1948 uitgaf.

In 1952 publiceerden Antoine De Schrijver en Roger Marijnissen hun gerucht makende studie "De oorspronkelijke plaats van het Lam Gods-retabel. Nieuwe gegevens betreffende het Jan Van Eyck-probleem" waarin ze wilden bewijzen dat het Lam Gods oorspronkelijk opgesteld was in de crypte van de Gentse Sint-Baafskerk en wel in de kapel onder de Vijdtkapel. Die stelling werd echter vlug deskundig weerlegd, onder meer door Jozef Duverger. In 1990 gaf het Archeologisch Museum te Maaseik "De echo van het Lam Gods van de gebroeders van Eyck in Spanje" van Jan Steppe uit.

In het boek van Roger Van Schoute en Brigitte de Patroul (ed.) "De Vlaamse Primitieven" (1994) geven Cyriel Stroo en Maurits Smeyers een gefundeerd oordeel over het geniale van de kunst van Jan van Eyck. Ze doen ook een poging om op hun beurt het aandeel van Hubert en van Jan in het Lam Gods te omschrijven, vertrekkend van de gesigneerde en gedateerde werken van de jongere broer Jan. M. Smeyers. Ook nog te vermelden: 'Jan van Eyck, "Pictor Doctus", in: *Onze Alma Mater*, 45 (1991), p. 305-333.'

Misschien mogen we hier ook de West-Vlaamse priester-kunsthistoricus Achiël Stubbe vernoemen die in zijn boek "Van Eyck en de Gothiek" (1947) interessante bladzijden heeft gewijd aan het naturalisme van de 15de-eeuwse schilders in de Nederlanden, inzonderheid van Jan Van Eyck. In de laatste alinea van zijn artikel vermeldt Martens een bijdrage van

3 In de titel is echter sprake van "Members of the Belgian Royal Academies", dus ook leden van de *Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (August Vermeylen, Leo Van Puyvelde) en van de Franstalige *Académie Royale*.

Pierre Colman, lid van de *Académie Royale de Belgique*. Waarom dan ook geen andere leden van de Franstalige zusteracademie citeren die zich ook met Van Eycks Lam Gods hebben bezig gehouden? We vernoemen hier Georges Hulin de Loo en Jacques Lavalleye, eveneens Victor Tourneur en Paul Faider die beide over het bekende kwatrijn hebben gepubliceerd.

Een tweede inleidend artikel werd geschreven door Marc De Mey, de actieve directeur van het VLAC. Hij gaat onder meer uitgebreid in op de wetenschap van de optica, in het werk van Van Eyck toegepast in optische effecten: reflectie van licht op glas, parels, diamanten, metaal en stoffen. Ons inziens bestaat nu wel het gevaar dat men aan de kunstenaar Van Eyck die deze fantastische kunstwerken heeft gemaakt, ook een filosofische, wetenschappelijke en spirituele achtergrond gaat toekennen die hij niet (nodig) heeft om meesterwerken te scheppen.

Na deze inleidende artikels volgen heel uiteenlopende en soms heel vernieuwende bijdragen.

In de periode ca. 1380-ca. 1420 werden in de Zuidelijke Nederlanden honderden schilderijen gemaakt. Van deze grote productie bleven er een dertigtal bewaard. Met behulp van dit geringe aantal moeten we ons een beeld vormen van het toenmalige schilderkundige landschap en hoe de schilderkunst in die jaren evolueerde van de 14de-eeuwse internationale stijl naar de kunst van de gebroeders Van Eyck. De verscheidenheid aan bewaarde werken - met daarnaast nog de miniaturen die een gelijkaardige evolutie kennen - maken het onderzoek niet gemakkelijk.

Cyriel Stroo (KIK) is er in geslaagd de uitzonderlijke betekenis van de Ieperse schilder Melchior Broederlam (laatste decennium 14de eeuw) overtuigend te duiden. Broederlam neemt een eigen plaats in onder de Pre-Eyckianen. Hij verlaat het statisch maniërisme van de internationale stijl. Zo heeft hij een verhaal en een andere kijk op de natuur waarin het licht een belangrijke rol speelt, iets wat door Jan van Eyck verder wordt gezet. Stroo ziet invloed van Broederlam in de vier glasramen met engelen van ca. 1400, afkomstig uit het Brugse stadhuis, die zelfs mogelijk door hem zijn getekend⁴. En aangezien er stijlkritisch verwantschap bestaat tussen de witte raamengel en de engel op de Brugse stadhuisconsole met "Zacharias" (deze *Handelingen*, 97 (1960), p. 238; *Flanders in the fifteenth century* (tentoonstellingscatalogus), Detroit, 1960, p. 351) zou Broederlam in het zicht komen als ontwerper voor sommige stadhuisconsoles.

4 "These angels were clearly influenced by Broederlam and possibly even designed by him". C. STROO, 'Broederlam's World of Surface Appearances: Traditional and Innovative Aspects', p. 78.

Bart Fransen (KIK) behandelt in zijn bijdrage de portretschilderkunst vóór Van Eyck. Meer in het bijzonder focust hij op het portret van Wenceslas van Luxemburg, hertog van Brabant (+ 1383) dat door nieuw onderzoek en door onder meer vergelijking met infrarood opnamen van Madonna met kanunnik Joris van der Paele, een belangrijke schakel blijkt te zijn tussen de traditionele 14de-eeuwse schilderkunst en Jan van Eycks portretkunst.

Till Borchert (Brugge, Groeningemuseum) buigt zich over enkele aspecten van het portret, zowel individuele portretten als schenkers op devotiepanelen: bedoeling en functie, plaats van bewaring, genealogische reeksen.

Andere bijdragen behandelen meer het natuurwetenschappelijk onderzoek, schildertechnieken, het gebruik van olieverf, het afbeelden van brokaat (een mooi voorbeeld van detailrealisme), enz.

Een principiële opmerking tot besluit. Elk artikel wordt in dit volledig Engelstalige werk voorafgegaan door een korte samenvatting die er niet echt nodig is. De *Koninklijke Vlaamse Academie* heeft ons inziens wel de plicht er voor te zorgen dat bij elk artikel een goede Nederlandstalige samenvatting staat.

Luc Devliegher

Marc DE MEY, Maximiliaan MARTENS en Cyriel STROO (red.), *Vision & Material: Interaction between Art and Science in Jan van Eyck's Time*. - Brussel : KVAB Press, 2012. - 330 p., ill. - ISBN 978 90 6569 105 7

Christopher WEBSTER
Architect Robert Chantrell

Als student begon Christopher Webster zich te interesseren aan de, zelfs in de middens van Engelse historici en architecten, weinig bekende Robert Dennis Chantrell (1793-1872). Zijn masterthesis in 1976 was aan hem gewijd.

Die onbekendheid, zo ontdekte hij, was niet toevallig. De katholieke Augustus Welby Pugin enerzijds, de anglicaanse activisten van de *Cambridge Camden Society*, beter bekend als de "Ecclesiologists" anderzijds, zorgden er voor dat wie niet onwankelbaar trouw was aan hun stevige principes over wat de "echte" *gothic revival* was, niet aan bod kwam. Beiden waren, vanuit hun eigen standpunt, uitstekend in het in diskrediet brengen van de generatie architecten die hen was voorafgegaan. Het marginaliseren van de voorgangers behoorde tot de middelen waarmee de opvolgers hun eigen subjectieve agenda de voorrang wilden doen krijgen. En anderhalve eeuw later stelde Webster vast dat ze daar wonderwel in geslaagd waren.

Dat het er in de middens van de *gothic revival* heftig kon aan toegaan, ondervond men hier in Brugge ook, toen de polemiek over de bouw van de Magdalenakerk, tussen Thomas Harper King en zijn supporters enerzijds en Charles Carton en de zijne anderzijds, hoog oplaaide.

De studie van Webster leert dat, ook al bleef de klassieke stijl overwegend in gebruik voor burgerlijke gebouwen, al geruime tijd voor Pugin en voor de "officiële" neogotiekers, de gotische stijl voor kerkgebouwen in Engeland de voorkeur genoot van heel wat architecten, die zich losmaakten van het klassieke bij hun leermeesters aangeleerde vocabularium om zich de eisen van een gotische bouwstijl eigen te maken. Chantrell was een van de eerste en niet de minste onder hen.

De stijl en principes van Chantrell kenden hun hoogtepunt in de parochiekerk van Leeds, één van de grootste kerkgebouwen in Engeland, het grootste na Saint-Paul's in Londen. Toen het klaar kwam in 1841, was ondertussen de *Camden Society* tot stand gekomen, die er met zijn kritiek hard tegen aan ging. Wat als een vernieuwend model had moeten worden geprezen, werd, om allerhande ideologisch getinte redenen, met kritiek overladen. Chantrell kwam het nooit helemaal te boven. Hij vertrok naar Londen en begon aan een nieuwe loopbaan als inspecteur van kerkgebouwen. De eigen inspiratie en inzet waren duidelijk opgedroogd.

De kleine helft van het boek is gewijd aan de beschrijving van de tientallen ontwerpen die Chantrell uitvoerde. Het betreft overwegend kerkgebouwen, voor het grootste deel in het Noorden van Engeland, met onder meer Leeds als het centrum waar Chantrell zich vestigde. Het ganse oeuvre van deze belangrijke architect is aldus voor het nageslacht op accurate wijze te boek gesteld.

Chantrell en Brugge

Het verhaal over de activiteiten van Robert Chantrell in Engeland is op zich interessant, maar de interesse stijgt nog voor ons bij de vaststelling van de banden die hij onderhield met Brugge. Hij bracht er enkele van zijn kinderjaren door en hij vond inspiratie voor zijn latere werk in Brugse gebouwen (onder meer de Vismarkt).

De Chantrells betekenden in Brugge heel wat in de eerste helft van de negentiende eeuw. Waar de architect vooral te voorschijn komt, is bij de herstelling van de in 1839 door brand geteisterde kathedraal. Het is opmerkelijk dat de anglicaan Robert Chantrell, tijdens een verblijf in Brugge, een tekening maakte van hoe hij een nieuwe toren zag verrijzen in vervanging van wat gebrand had en hierbij de torens van Engelse kathedralen als inspiratiebron nam. Het is nog opmerkelijker dat die tekening zonder meer als ontwerp door de bevoegde minister werd goedgekeurd en aldus werd uitgevoerd.

Zijn schoonbroer, de provinciale griffier Charles Devaux, zorgde ongetwijfeld voor de vergunning en zijn broer William Chantrell voor een prompte uitvoering. Hierdoor blijft de naam Chantrell voor goed verbonden met Brugge en zijn kathedraal.

Een huldeboek

Na een drukke loopbaan als docent aan Engelse hogescholen is Christopher Webster dertig jaar later teruggekeerd naar zijn belangstelling voor de laat-classicistische en vroeg-gotische Engelse architecten. Met dit standaardwerk heeft hij aan hen en meer bepaald aan Robert Chantrell de verdiende eer betoond.

Chantrell was één van de pioniers die van de klassieke stijl (aangeleerd bij zijn meester John Soane) de overstap deed naar de gotische en er een specialist in werd. Daarnaast werd hij ook een gerespecteerde oudheidkundige en een "elder statesman" binnen zijn beroep. Weggeduwd in de geschiedschrijving door de belangstelling voor Pugin, vader en zoon, en voor de "protégés" van de *Camden Society*, heeft Webster aan Robert

Chantrell de plaats gegeven die hem in de Engelse architectuurgeschiedenis toekomt.

Andries Van den Abeele

Christopher WEBSTER, R. D. *Chantrell (1793-1872) and the architecture of a lost generation.* - Reading: Spire Books Ltd, 2010. - 338 p.: ill. - ISBN 978 1 904965 22 0

Jan DEWILDE en Frederik VANDEWIJERE
Véron De Deyne 1861-1920

In de laatste decennia van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw kende de fotografie een geweldige evolutie. Het aantal fotografen, zowel professionelen als amateurs, nam gestaag toe. Technische verbeteringen volgden elkaar in snel tempo op. Nieuwe toepassingen, zoals diaprojectie en fotogravure, werden tot stand gebracht. Toneel van al deze ontwikkelingen in België waren voornamelijk Brussel en de andere grote steden zoals Antwerpen, Gent en Luik. Maar ook in kleinere centra gebeurde het een en ander op dat vlak. Dat was zeker ook het geval in Ieper. Daarbij denkt men natuurlijk onmiddellijk aan de fotografenfamilie Antony die het Ieper van vóór de Eerste Wereldoorlog in talloze hoogkwalitatieve opnames vastlegde. Of aan Florimond Bartier, die behalve fotograaf ook uitgever was en wiens leven en werk nog op een studie wacht. Er is evenwel nog een Ieperse fotograaf uit die periode, die minder bekend is en nu via een publicatie heel terecht in de schijnwerper geplaatst wordt: Véron De Deyne.

Hoewel geboren in Beselare (op 29 september 1861) mag Véron De Deyne met recht en reden een Iepers fotograaf genoemd worden. Niet alleen woonde en werkte hij van zijn zevende tot zijn negenendertigste levensjaar in Ieper, ook een belangrijk deel van zijn fotografisch werk is aan deze stad gewijd. Eigenlijk was De Deyne leraar van opleiding en beroep, maar al op vrij jonge leeftijd raakte hij geboeid door de fotografie. Hij zou weldra de beide combineren door de fotografie, en dan met name de projectie van 'lichtbeelden', voor didactische doeleinden aan te wenden. Hij werd zelfs een pionier in deze materie, publiceerde er een paar boeken over en behaalde er prijzen mee. Hij maakte dia's in Ieper en ook elders in (West-) Vlaanderen om zijn voordrachten te illustreren of om ze als didactische reeksen voor het onderwijs aan te bieden.

Zijn tweede belangrijke activiteit als fotograaf betrof de uitgave van rijk geïllustreerde toeristische gidsboeken. Door de uitvinding van het zogenaamde simili-cliché was het in die tijd mogelijk geworden om gemakkelijk en relatief goedkoop foto's in boeken af te drukken. Ook hier had Ieper een belangrijk aandeel in De Deynes werk. In 1897 verscheen "Ypres, guide illustré du touriste à Ypres et aux environs", met tekst van Arthur Butaye en talrijke foto's van De Deyne. Een nieuwe editie alsmede een Engelse versie verschenen in 1909. Na de Eerste Wereldoorlog fotografeerde hij de verwoeste stad (alsook een aantal andere frontgemeenten) met het oog op een volledig herwerkte versie van zijn gids. Die zou

pas in 1925 postuum verschijnen, want De Deyne overleed onverwacht op 9 januari 1920. Naar het model van zijn Ieperse gids heeft hij in 1898 een even rijk geïllustreerde gids voor Brugge uitgegeven, onder de titel “Promenades dans Bruges” en met tekst van Karel De Flou. Ook dit boek kende twee heruitgaven en een Engelse vertaling.

De fotografische productie van Véron De Deyne is niet alleen overvloedig geweest, zij heeft ook een bijzonder grote documentaire waarde, in het bijzonder voor West-Vlaanderen. Helaas is het niet duidelijk in welke mate zijn werk bewaard is gebleven en op welke plaatsen het zich bevindt. Hierover moet het systematisch onderzoek nog een aanvang nemen. Af en toe duikt wel werk van hem op in veilingen of antiquariaten. Zo zijn de Stedelijke Musea van Ieper er de jongste jaren in geslaagd om bijna vijfhonderd van zijn foto's en dia's te verwerven. De meeste daarvan zijn – nog door De Deyne zelf of door zijn zoon – gebundeld in vijf thematische albums. In het kader van de systematische ontsluiting van het Ieperse erfgoed werden al deze beelden inmiddels gedigitaliseerd.

In december 2012 verscheen dan ook nog een boek waarin eveneens de volledige collectie aan het publiek gepresenteerd wordt. De auteurs zijn Jan Dewilde en Frederik Vandewiere. Het boek bestaat uit drie onderdelen: een biografische schets van de fotograaf, een albumgedeelte met een mooie selectie van de foto's op halve of zelfs volle paginagrootte, en tenslotte de volledige (geïllustreerde) inventaris van deze Ieperse collectie. De onderwerpen zijn vrijwel uitsluitend stadsgezichten, monumentale gebouwen, (kerk)interieurs en oorlogsrüines. De meeste foto's zijn aan Ieper gewijd. Maar in de collectie zitten ook prachtige opnames van onder meer Veurne, Diksmuide, Nieuwpoort, Lo, Vladslo, Pervijze, Koksijde... Er is ook een album bij met 67 foto's onder de titel: “Monuments. Environs de Bruges”. Naast de Brugse rand zijn hier onder andere Sijsele, Oostkamp, Loppem, Lissewege, Damme en Westkapelle (met een paar opnames van de Sint-Niklaaskerk met een spitsloze toren) vertegenwoordigd. Alleen beelden van de Brugse binnenstad ontbreken helemaal. Het boek vormt het elfde deel in de serie “Inventarissen van het Iepers kunstpatrimonium”, waarin eerder (2007) ook al de fotografen Antony aan bod kwamen. Het past geheel in de traditie van de reeks: degelijk en boeiend van inhoud, aantrekkelijk en zeer verzorgd op het vlak van vormgeving en uitvoering. Met het verwerven en digitaliseren van deze verzameling foto's, de organisatie van een tijdelijke tentoonstelling met de originele werken (nog tot 31 december 2013) en de uitgave van dit boek, bewijst de stad Ieper eens te meer een toonbeeld te zijn op het gebied van lokaal cultuur- en erfgoedbeleid.

Door de mooie vormgeving en de weelde aan illustraties is deze uitgave

een lust voor het oog. Tegelijk vormt ze een waardevolle aanwinst voor de geschiedenis van de fotografie en is ze een rijke bron voor de iconografie van stad en dorp in West-Vlaanderen rond de voorlaatste eeuwwisseling. Nu zou er ook nog eens iemand de Brugse foto's van Véron De Deyne moeten opsporen en ontsluiten...

Marc Ryckaert

Jan DEWILDE & Frederik VANDEWIJERE, *Véron De Deyne 1861-1920*. -
leper: Stedelijke Musea, 2012. - 192 p., ill. - ISBN 9789490926045

Donald W. INSALL

Monumentenzorg: principes en praktijk

Met Piero Gazzola, Raymond Lemaire, Michel Parent, Jan Tanghe en anderen heeft Donald Insall (Bristol, 1926) vanaf het midden van de jaren zestig actief meegewerkt aan de ontwikkeling van een nieuwe benadering van de monumentenzorg. Vooral met de steun van de Raad van Europa kwamen stevige studies tot stand die een nieuw licht wierpen op het bouwkundig erfgoed: hoe er mee om te gaan, hoe het te bewaren, hoe het in de moderne wereld tot goed gebruik aan te wenden en hoe de publieke opinie hiervoor warm te maken. Het in 1964 opgestelde "Charter van Venetië" en de dat jaar opgerichte "Internationale Raad voor Monumenten en Landschappen (ICOMOS)" gaven nieuwe impulsen aan de zorg voor het erfgoed die culmineerden in het Europees Jaar van het Bouwkundig Erfgoed (1975).

Donald Insall kreeg nationale en weldra internationale bekendheid met zijn studie: *Chester: A Study in Conservation* (1968). Samen met gelijkaardige en gelijktijdige studies over Bath (door Colin Buchanan), Chichester (door Georges Stokes-Burrows) en York (door Lionel, Lord Esher) werd een stevige basis gelegd voor het uittekenen van de toekomst van historische steden en individuele gebouwen en sites, met eerbied voor het verleden. De geschiedenis en de evolutie van een oud gebouw of van een ganse historische stad moet men duidelijk voor ogen hebben, alvorens tot verdere stappen in hun evolutie te beslissen. De Engelse studies waren inspiratiebronnen voor het *Structuurplan Brugge* in 1972.

Insall hield het niet enkel bij de theorie. In 1958 richtte hij zijn architectenbureau op dat zich met restauratie en rehabilitatie van gebouwen en ganse stadswijken bezighield. Talrijke monumenten (het Britse parlamentsgebouw en Windsor Castle na de brand, zijn er twee van) werden door hem en zijn groeiend team klaar gemaakt voor een nieuw leven.

De vijftigste verjaardag van zijn over het Verenigd Koninkrijk uitgedijde bureau heeft Insall (ondertussen Sir Donald) aangegrepen om zijn theoretische visies en zijn praktijkervaring samen te brengen voor een breder publiek, zoals hij het zo vele jaren heeft gedaan voor zijn medewerkers en voor zijn studenten. Ook in Brugge heeft hij verschillende jaren gedoed aan het Europa College (afdeling monumentenzorg) en nadien aan het Raymond Lemairecentrum in Leuven.

Aan ieder project, zo houdt Insall voor, moet grondige studie voorafgaan. De vraag dient gesteld: wat zijn de behoeften van de bouwheer en zijn ze

in overeenstemming te brengen met het gebouw? Om aan dit tweede te kunnen beantwoorden moet men eerst het gebouw te vriend maken, een studie wijden aan zijn geschiedenis en een onderzoek naar zijn actuele toestand. Pas na zo een grondige analyse kan een goed project worden opgemaakt en vervolgens uitgevoerd. Dit was een heel nieuwe aanpak. Ik heb de tijd gekend toen, zonder veel voorafgaande studie, als ontwerp een mooie tekening werd ingediend en goedgekeurd. Het is later gebleken dat een degelijke studie niet alleen geen tijdverlies was, maar onontbeerlijk om een verantwoorde restauratie te kunnen uitvoeren die als gevolg hiervan ook vaak goedkoper uitviel dan als men er maar wildweg in vloog. Vervolgens beschrijft Insall de "*Ten degrees of intervention*". Hij komt hierbij tot dezelfde conclusies als de vroege monumentenzorger uit de negentiende eeuw Auguste Didron die schreef: *En fait de monuments anciens, il vaut mieux consolider que réparer, mieux réparer que restaurer, mieux restaurer que refaire, mieux refaire qu'embellir*. Ook Insall is een grote advocaat van het goede onderhoud en de tijdige kleine herstellingen. (In het kielzog van deze filosofie hebben Nederland en Vlaanderen een "Monumentenwacht" opgericht). Pas daarna moet men denken aan zorgvuldige, desnoods grondige restauratie en aan het aanpassen van het historisch gebouw aan hedendaags gebruik.

Tenslotte, en ook hier heeft Insall aan de weg getimmerd, is er de nieuwbouw binnen een historische omgeving die aan welbepaalde voorwaarden moet voldoen. Dit alles is in het boek rijkelijk geïllustreerd door afzonderlijke casestudies, tekeningen, beschrijvingen en een weelde aan foto's. Het is een boek waarbij men, ook als men geen architect is, verstandiger wordt en begrijpender over hoe met historische gebouwen en met hun omgeving om te gaan.

Van Donald Insall zijn verder nog verschenen: *The Care of Old Buildings Today* (1973), *Historic Buildings: Action to Maintain the Expertise for their Care & Repair* (1974), *Conservation in Action* (1982).

Andries Van den Abeele

Donald W. INSALL, *Living Buildings: Architectural Conservation, Philosophy, Principles and Practice*, met een voorwoord door de Prince of Wales. - Mulgrave: Images Publishing Group, 2008. - 272 p.: ill. - ISBN 978-1864701920

Kroniek

Nog Octaaf Mus, Geschiedenis van Ieper. Een aanvulling - Bij de bespreking van Octaaf Mus' Geschiedenis van Ieper (Handelingen, 149/2, 2012, p. 401-3) wordt de bal alleszins op één vlak serieus misgeslagen. Blijkbaar verkeert de auteur in een verregaande staat van onwetendheid over de drukke archeologisch activiteit in Ieper en de prominente rol die Octaaf daarin gespeeld heeft.

Als in 1980 een vrachtwagen van de Ieperse Technische Dienst op de vesten wegzakt in de toegangstunnel van de Predikherentoren, een van de torens van de Bourgondische stadsversterking, is het stadsarchivaris Octaaf Mus die bij het stadsbestuur aandringt om de resten archeologisch te laten onderzoeken¹. Vanaf 1987 worden heel wat archeologische werfcontroles uitgevoerd en wordt de Leeuwentoren, een ander onderdeel van de Bourgondische vesten onderzocht². Dit leverde een interessante vestingbouwkundige studie op. De stad Ieper nam van eind 1989 tot eind 1992 zelfs een stadsarcheoloog in dienst³, waardoor de uitbouw van een volwaardige stadsarcheologische dienst even in zicht kwam. Ook hier was de hand van Octaaf onmiskenbaar aanwezig. Dat de lat meteen hoog werd gelegd, mag dan ook niet verwonderen.

Het archeologisch veldwerk in de Verdrongen Weide, dat vanaf het begin van de jaren '90 op volle toeren draaide en vanaf 1993 door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (Vlaamse Gemeenschap) werd overgenomen, was de eerste, echt grote opgraving op Iepers grondgebied⁴. Aansluitend kregen ook enkele grote bouwwerven in de binnenstad de gepaste archeologische aandacht. Ze volgden elkaar in snel tempo op. De heraanleg van de Grote Markt (1995)⁵, de aanpassingen en

- 1 O. MUS, 'Opgraving van een middeleeuwse toren van de Ieperse vesting', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 4, 1981, p. 22-24.
- 2 J. TERMOTE, 'De Leeuwentoren te Ieper. Een bijdrage tot het onderzoek van de Bourgondische stadsversterkingen in Kust-Vlaanderen', in: *Westvlaamse Archaeologica*, 5/1, 1989, p. 17-29.
- 3 J. TERMOTE, 'Het stadsarcheologisch onderzoek te Ieper in 1988-1989', in: *Westvlaamse archaeologica*, 6/3, 1990, p. 65-78.
- 4 S. VAN BELLINGEN, M. DEWILDE & O. MUS, 'De verdwenen Sint-Michielswijk te Ieper (prov. West-Vlaanderen). Interimverslag 1993', in: *Archeologie in Vlaanderen*, III, 1993, p. 255-280.
- 5 M. DEWILDE & F. WYFFELS, 'Van akker tot Grote Markt te Ieper (W.Vl.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 18, 1995, p. 38-39.

verbouwingen aan enkele panden in de Kauwekijnstraat (1996-1997)⁶, een ondergrondse parkeergarage aan de Gevangenistraat (1999-2000)⁷, de ondergrondse parkeergarage voor het Novotel aan de Sint-Jacobsstraat (2000)⁸, het bouwproject De Twaalf Apostelen aan de Rijselseweg (2000)⁹, een ondergrondse kantooruimte voor het gerechtshof aan de Korte Torhoutstraat (2001)¹⁰, een ondergrondse parking aansluitend op een bankfiliaal aan de Rijselstraat (2002)¹¹ gingen gepaard met archeologische interventies, die bijwijlen indrukwekkende resultaten opleverden.

Bij de bouw van een ondergrondse parkeergarage n.a.v. de herbestemming van het Karmelietenklooster aan de Patersstraat (2005) kon voor het eerst **preventief** een opgravingscampagne opgezet worden¹².

Het opstarten van Archeo 7, de archeologische poot van CO7, zou ervoor zorgen dat het beheer van het archeologisch erfgoed, de organisatie van de archeologiebeoefening in Ieper en de andere 6 gemeenten, die in dit samenwerkingsverband actief waren, vanaf dat moment gestructureerd werd aangepakt. Dieter Demey kwam in februari 2006 in dienst, Jan Decorte nam over in januari 2008. Spijtig dat Octaaf deze evolutie ten goede niet meer bewust heeft kunnen meemaken.

Octaaf liet zich graag bij het archeologisch onderzoek betrekken; al was het maar om een van zijn theorieën te kunnen toetsen aan de werkelijkheid. Hij gaf ook aan wat er zoal te verwachten viel en waarmee alleszins rekening moest gehouden worden. Ondanks het feit dat het Ieperse stadsarchief in 1914 in de vlammen was opgegaan had hij toch een schat aan historische informatie weten te verzamelen, die hij graag met ons deelde en waarmee wij uitgebreid ons voordeel konden doen.

- 6 M. DEWILDE & O. MUS, 'Archeologische vondsten in de Kauwekijnstraat te Ieper. Aanknopingspunten voor haar vroegste geschiedenis (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 20, 1997, p. 57-59.
- 7 M. DEWILDE & S. VANHOUTTE, 'Archeologisch noodonderzoek aan de Gevangenistraat te Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 23, 2000, p. 56-57; M. DEWILDE & S. VANHOUTTE, 'Archeologisch noodonderzoek aan de Gevangenistraat te Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 24, 2001, p. 87.
- 8 M. DEWILDE & F. WYFFELS, 'Archeologisch noodonderzoek aan de Sint-Jacobsstraat en het Guido Gezelleplein te Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 24, 2001, p. 86-87.
- 9 M. DEWILDE & F. WYFFELS, 'De XII Apostelen. Archeologisch noodonderzoek langs de Rijselseweg te Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 24, 2001, p. 88.
- 10 M. DEWILDE & F. WYFFELS, 'Archeologisch onderzoek bij het gerechtshof van Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 25, 2002, p. 54-55.
- 11 M. DEWILDE & F. WYFFELS, 'Archeologisch noodonderzoek aan de Rijselstraat te Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 26, 2003, p. 108.
- 12 J. HUYGHE, 'Archeologisch onderzoek in het Karmelietenklooster te Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologica Mediaevalis*, 29, 2006, p. 61-63.

Afb. 1. Doorsnede op de straat onder de Grote Markt van Ieper. Bemerkt de opeenvolgende wegdekken, nivelleringslagen en flankerende grachten (rechts). Het sup-primeren van de straat kan in verband gebracht worden met de bouw van het O.L.V.-Hospitaal, ca. 1187 gesticht (huidig gerechtgebouw).

Bij het onderzoek in de Verdrongen Weide raakte de toon snel gezet. Van het fenomeen buitenparochie -in dit geval Sint-Michiels- konden we ons door het historisch-archeologisch onderzoek eindelijk een duidelijk beeld vormen. De combinatie van de historische informatie met de overvloedige archeologische vondsten maakte een reconstructie van leven en werken in een laat-middeleeuwse artisanale wijk bijna tastbaar. Maar er was meer. Octaaf bracht ook cruciale daterende informatie aan, waardoor bepaalde archeologische contexten en het bijhorende vondstenmateriaal scherper konden gedateerd worden. De eerste vermelding van een bepaalde straat of van een nieuw gegraven waterloop, het tijdstip van het kasseien van een andere straat of van werken aan een poort van de 'uterste veste' (de tweede stadsomwalling)¹³, ... Het leidde tot een beter inzicht, een gedetailleerder beeld van de toenmalige samenleving. Het zorgde anderzijds ook voor de bevestiging van de dendrochronologische curve, die inmiddels was opgemaakt aan de hand van de vele houtstalen, genomen van de ontelbare

13 Cf. noot 4, p. 259-263.

Afb. 2. Funderingscontrole van de noordelijke (schip)muur van de Sint-Jacobskerk. Onderaan ijzerzandsteen overgaand in baksteen, bovenaan het heropbouwvolume. Ongeveer centraal bemerkt u de zijkant van een, achteraf dichtgemaakte, doorgang.

Afb. 3. Rechts is het achterste gedeelte te zien van een ijzerzandstenen huis gericht op de D'hondstraat. De donkere strook, links, parallel met het gebouw, is een dichtgeslibde gracht.

houten palen, die bij het onderzoek aan het licht kwamen. Deze curve is ondertussen voor heel kust-Vlaanderen zijn nut aan het bewijzen¹⁴.

Octaaf was ook betrokken bij een tentoonstelling over dit onderzoek en een colloquium over de Ieperse textielnijverheid. Voor de tentoonstelling, die doorging van 30 september tot 12 november 1995 in het Stedelijk Museum en een groot succes kende, leverde hij de historische¹⁵ achtergrondinformatie. Op het colloquium, dat op 29 en 30 november 1996 heel wat toonaangevende onderzoekers bijeenbracht, zette hij in een lezing zijn visie op het ontstaan en de ontwikkeling van Ieper tot 1400 uiteen. Een stuk van z'n Geschiedenis van Ieper had dan al vorm gekregen¹⁶.

In de binnenstad kregen andere historische fenomenen evenzeer een gelaat. Het begrijpen van de evolutie van de Ieperse markt kreeg een belangrijke duw in de goede richting door de ontdekking van een (11?)¹²^{de} eeuwse straat ter hoogte van de Donkerpoort, een doorgang in de Hallen, gelegen in het verlengde van de Rijselstraat. Meteen het bewijs dat die zone toendertijd geen deel uitmaakte van de Grote Markt.

De interpretatie van de vondsten aan de Kauwekijnstraat was sterk gebaat met de hint van Octaaf dat aldaar een oudere omwalling kon voorkomen.

Grote, 12-13de eeuwse ijzerzandstenen constructies konden de vergelijking met hun Gentse evenknieën zeker doorstaan. Octaaf was ze in de bronnen al op het spoor gekomen als 'Rode Stenen', zo genoemd omwille van het gebruik van ijzerzandsteen¹⁷.

Het is eigenlijk wel spijtig dat bij het archeologisch onderzoek tot dusver geen Karolingische sporen en vondsten zijn opgedoken. De oorsprong van de stad blijft zo -nog even?- buiten bereik. Ook de localisatie van bepaalde artisanale activiteiten (pottenbakkers, leerlooiers, ...) laat nog op zich wachten.

14 K. HANECA, M. DEWILDE, A. ERVYNCK, I. BOEREN, H. BEECKMAN, P. GOETGHEBEUR & F. WYFFELS, 'De 'houten eeuw' van een Vlaamse stad. Archeologisch en dendrochronologisch onderzoek in Ieper (prov. West-Vlaanderen)', in: *Relicta. Archeologie, Monumenten- & Landschapsonderzoek in Vlaanderen*, 4, 2009, p. 99-133.

15 M. DEWILDE & A. ERVYNCK, *De thuiskomst van Michiel Quaetjone. Archeologie in de Verdronken Weiden van Ieper*, Ieper, 1995.

16 O. MUS, 'L'évolution de la ville d'Ypres depuis l'origine jusqu'à 1400', in: M. DEWILDE, A. ERVYNCK & A. WIELEMANS (eds), *Ypres and the Medieval Cloth Industry in Flanders. Ieper en de middeleeuwse lakennijverheid in Vlaanderen* (Archeologie in Vlaanderen. Monografie 2), Brussel, 1998, p. 43-56.

17 O. MUS, 'Ontstaan en ontwikkeling van de stad Ieper tot 1300 - Van "Rode Steen" tot "Yperley"', in: *Gidsenkroniek Westland*, 36/1, 1998, p. 3-18.

Een ander project, dat Octaaf een warm hart toedroeg, was dat van de Sint-Jacobskerk. Samen met kunsthistoricus Hugo J. Constandt en Daniël Masure stond hij in 1999 aan de wieg ervan. In 1999 en 2000 werden ook hier trouwens opgravingen ondernomen¹⁸. Uiteindelijk zou zijn ziekte roet in het eten gooien en kon hij de bekroning in 2009 niet meer meemaken¹⁹.

Ik zou tot slot nog eens willen benadrukken dat de 'Octaviaanse' inbreng vanuit archeologisch standpunt veel belangrijker is geweest dan door de auteur van de bespreking gesuggereerd wordt. Archeologie mag dan wel de belangrijkste bron geworden zijn voor de Ieperse stadsgeschiedenis; de studie van het nog beschikbare historische bronnen- en kaartmateriaal heeft voortdurend voor een significante versterking en bijsturing gezorgd.

Daarnaast is door de niet aflatende inzet van Octaaf het besef dat Ieper in de 13de eeuw zonder meer een wereldstad is geweest, alleen maar duidelijker en beter onderbouwd geraakt.

Marc Dewilde

De Weg naar Van Eyck - In het Rotterdamse Boijmans Van Beuningen Museum liep van 13 oktober 2012 tot 10 februari 2013 de tentoonstelling "De weg naar Van Eyck". Daarbij verscheen onder dezelfde titel een fraaie catalogus gecoördineerd door Friso Lammertse, de curator van de expositie, en Stephan Kemperdick, conservator van de Gemäldegalerie in Berlijn, waarin naast de beschrijving van de tentoongestelde werken ook een veertiental korte, erg interessante essays van internationale experts opgenomen zijn.

De bedoeling van de makers van de tentoonstelling was "het voorland van Van Eyck" te tonen, geen eenvoudige klus want uit deze periode (grotfweg de jaren 1370 tot 1420) zijn in de Nederlanden weinig of geen paneelschilderijen overgebleven. Uit het essay van Till-Holger Borchert ("Jan van Eyck – Mythe en documenten") blijkt verder dat er in de archieven bitter weinig te vinden is over de schilder zelf, om nog over zijn problematische broer Hubert te zwijgen.

18 M. DEWILDE & H. CONSTANDT, 'De Sint Jacobskerk te Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 23, 2000, p. 56; M. DEWILDE & H. CONSTANDT, 'De Sint Jacobskerk te Ieper (W.-VI.)', in: *Archaeologia Mediaevalis*, 24, 2001, p. 88-89.

19 O. MUS, H. CONSTANDT, D. MASURE (e.a.), *Sint-Jacobs Ieper Een vergeten monument - Een parochie om te onthouden*, Ieper, 2009.

De geboorte van Johannes de Doper, ca. 1424, Jan van Eyck (miniatuur in het Turijns-Milanese getijdenboek, Turijn, Palazzo Madama – Museo Civico d'Arte Antica)

Alsof er een vloek over het project hing, haakte in 2011 het Berlijnse museum om financiële redenen als partner af en ook in Rotterdam was het om dezelfde reden lang onzeker of een en ander zou kunnen plaatsvinden. Met een vooropgesteld kostenplaatje van tenminste 1,3 miljoen euro was dat verre van evident. Gelukkig werd via particuliere sponsoring een oplossing gevonden zodat de tentoonstelling toch kon doorgaan. Met meer dan honderdduizend bezoekers, die een toeslag van 4 euro moesten betalen bovenop het toegangsticket, zal ondertussen het financiële plaatje wel min of meer rond zijn maar toch is deze situatie tekenend voor onze tijd met zijn economische dip en moeten we ons afvragen of dergelijke tentoonstellingen in de toekomst nog mogelijk zullen blijven.

Lange tijd heeft men Jan van Eyck (°1390/1400 - +1441) beschouwd als een kunstenaar die uit het niets kwam, een geniale uitvinder van technisch hoogstaand werk, hem werd zelfs ooit de uitvinding van de olieverftechniek toegeschreven. De tentoonstelling probeerde dit beeld bij te stellen: in de grote zaal op de eerste verdieping van het museum liep de toeschouwer eerst langs de buitenwand voorbij een 80-tal unieke - soms erg kleine - stukken uit de periode rond 1400: schilderijen op paneel, mi-

Drie Maria's aan het graf, ca. 1430-1435, een schilderij van Jan van Eyck (?) (Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam)

niaturen, ivoren, stenen en houten sculpturen, edelsmeedwerk en tapijten illustreerden de culturele leefwereld van Van Eyck en zijn tijdgenoten.

Uit de bronnen blijkt dat Van Eyck waarschijnlijk afkomstig is uit het Maasland, dat hij werkte aan het hof van Jan van Beieren in Den Haag en aan dat van Filips de Goede in Rijsel en Brugge, dat hij voor deze hertog veel "*secrètes besognes*" uitvoerde en daarvoor op reis ging, zeker naar Portugal om er diens toekomstige echtgenote Isabella te portretteren, maar misschien ook naar Parijs, Dijon, zelfs eventueel naar Jeruzalem om er een geplande kruistocht voor te bereiden. Hij moet dus zeker in

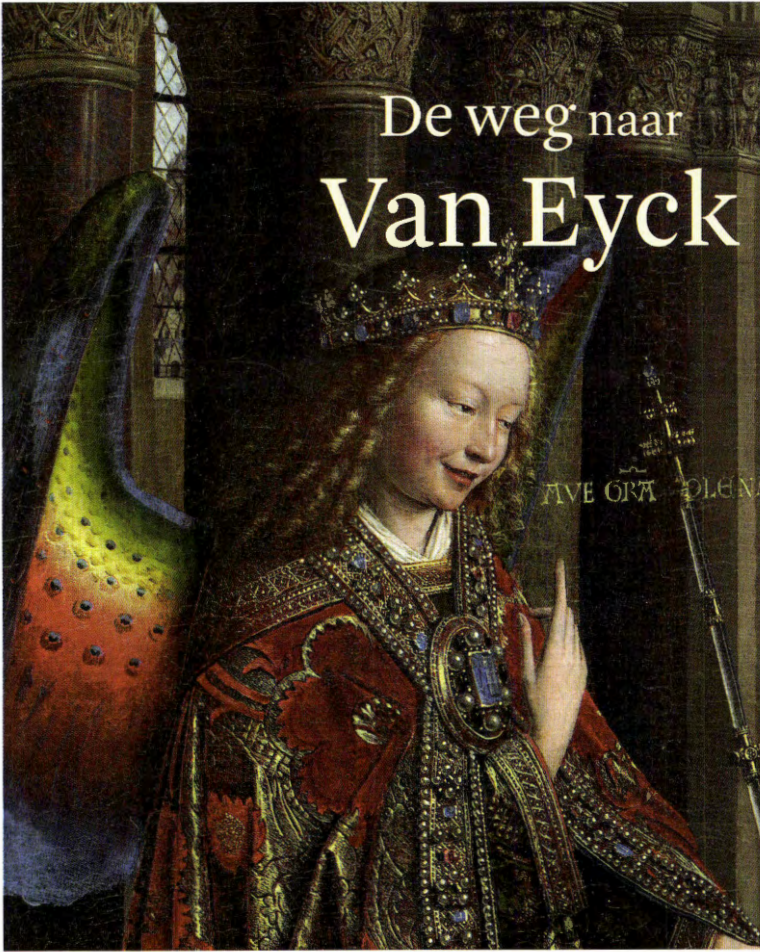
contact gekomen zijn met die brede West-Europese stroming die men de Internationale Gotiek noemt, en overall inspiratie en ideeën opgedaan hebben. Het eerste deel van de tentoonstelling toonde dus wat de kunstenaar allemaal en overall gezien en geassimileerd 'kon' hebben. Toch bleef de kijker wat op zijn honger: de weg naar Van Eyck was soms moeilijk te vinden want heel wat van die vroege werken staan nog (te) ver af van het werk van de meester.

Als meest sprekende 'voorloper' werd een eigen stuk uit het museum getoond, de zogenaamde Norfolk-triptiek (1415-1420) die misschien in het Maasland is geschilderd en die duidelijk al tekenen vertoont van een nieuw realisme: de hemel gaat van donker naar lichtblauw en is dus niet meer van bladgoud, de figuren zijn zeer plastisch neergezet en een van de heiligen laat nonchalant haar mantel over een boord van het retabel hangen in een voordien ongezien trompe-l'oeil. Hier zijn we duidelijk wel op weg naar Van Eyck. Vroeger werd het werk door sommigen zelfs aan Hubert van Eyck toegeschreven, en recentelijk stelde Volker Herzner, eminent Van Eyckkenner, zelfs dat het om een vroeg werk van Jan van Eyck moet gaan.

In het midden van de zaal was een cilindervormige ruimte opgebouwd waar de 'echte' Van Eycks te zien waren: De Kruisiging van Christus (Gemäldegalerie, Berlijn), de Annunciatie (National Gallery of Art, Washington DC), het portret van Baudouin de Lannoy (Gemäldegalerie, Berlijn), de Heilige Barbara (KMSK, Antwerpen), de Drie Maria's aan het graf (Boijmans Van Beuningen, Rotterdam) en het zogeheten Turijns-Milanese getijdenboek waarvan achtereenvolgens twee miniaturen getoond werden die door de meeste specialisten aan Van Eyck toegeschreven zijn. Het waren er oorspronkelijk vijf, maar drie ervan zijn verdwenen toen in het begin van de twintigste eeuw een deel van het manuscript in een brand bleef. Een miniatuur toont de geboorte van Johannes de Doper: de scène speelt zich af in een ruim decor waarin de figuren perfect geplaatst zijn in een dramatische encenering; de weergave van de stoffen, kleur, plooiënval, volume is weergaloos; het licht is overall, het weerkaatst in de borden en schenkkannen, het valt door het raam in het kamertje achteraan waar een verblufte Zacharias zit. Dit is zo meesterlijk geschilderd, het is bijna een mini-paneeltje, dat het alleen door een topkunstenaar uit die tijd uitgevoerd kan zijn.

Veel problematischer blijft voor mij de toeschrijving van "Drie Maria's aan het graf". D.G. Van Beuningen kocht het werk in 1940 als een 'echte' Van Eyck waarna het in 1958 door het museum verworven werd samen met de rest van de collectie. Het schilderij werd voor deze gelegenheid vakkundig gereinigd, gerestaureerd en gescreend. Het paneel dat aan alle

De weg naar Van Eyck

De omslag van de catalogus met een detail uit het meesterwerk van Jan Van Eyck, de Annunciatie, ca. 1430-1435 (Washington DC, National Gallery of Art)

zijden ingekort is - de verrezen Christus bijvoorbeeld is er aan de rechterkant afgezaagd - werd dendrochronologisch onderzocht waaruit bleek dat het pas vanaf 1427 beschilderd zou kunnen zijn. Sommige elementen in het werk doen sterk denken aan het middenpaneel van het Gentse "Lam Gods" en ook aan Van Eycks "Stigmatisatie van de heilige Franciscus". Het schilderij wordt door sommigen in verband gebracht met de familie Adornes en de Brugse Jeruzalemkapel waarvan met de bouw gestart werd in 1427 (!): een dergelijke, uiteindelijk niet zo frequent voorko-

mende voorstelling van het graf van Christus als hoofdafereel, zou perfect gepast hebben op een altaar in een kapel die om een replica van de heilig grafcrypte gebouwd was. Helaas vermeldt het testament van Anselm Adornes (+1483) alleen dat hij twee schilderijen van Van Eyck met Franciscus (!) in zijn bezit had... Misschien is het in de loop van die halve eeuw door iemand anders meegenomen, oppert de Brugse hoofdarchivaris Noël Geirnaert in een videofilm die op de expositie te zien was en waarin Friso Lammertse in Brugge op zoek gaat naar sporen van Jan van Eyck. Toch waren we niet overtuigd van de toeschrijving bij het bekijken van het werk zelf in confrontatie met wat errond hing en met in het achterhoofd het Gentse retabel en de in Brugge bewaarde werken van de meester.

Een ander punt van discussie betrof een nooit voordien in het openbaar getoonde tekening uit een privécollectie die de Kruisiging van Christus voorstelt en die aan Van Eyck of toch minstens aan zijn atelier toegeschreven werd. Volgens verschillende specialisten (Till Borchert, Manfred Sellink, Geert Jan van der Sman, Fritz Koreny, e.a.) zou het hier eerder om een latere tekening gaan naar een verloren gegane kruisiging uit het Eyckiaanse atelier.

Tot slot een pluim voor de didactische, zeg maar publieksvriendelijke omkadering van deze expositie. Iedere bezoeker kreeg een klein wandelgidsje mee met summier duiding bij de werken. Er waren ook in aparte ruimtes een drietal kortfilms te bekijken. In een eerste legden Friso Lammertse en Stephan Kemperdick het project uit, in een tweede ging hoogleraar emeritus Herman Pleij dieper in op het breder maatschappelijk kader van Van Eycks tijd en in een derde werd vooral de restauratie van "Drie Maria's bij het graf" getoond en ook de zoektocht, zoals gezegd in Brugge, naar de eventuele roots van het schilderij. Tijdens zijn bezoek in het museum via gratis Wi-Fi, maar ook thuis kon de bezoeker online op zijn smartphone of tablet bij een veertigtal werken luisteren en kijken naar commentaar door de curator zelf ingesproken. In een aparte zaal was er nog een didactische opstelling te zien waar o.a. getoond werd hoe een olieverfschilderij op paneel gemaakt wordt.

Kortom, wat het Rotterdamse museum toonde was de moeite waard, al blijven sommige toeschrijvingen en dateringen discutabel. Het uiteindelijke resultaat mocht dan door financiële problemen en het afhaken van de Berlijnse partner sterk ingeboet hebben tegenover het oorspronkelijke concept, toch kreeg de bezoeker bij momenten een interessante kijk op "het *mogelijke* voorland van Van Eyck" dank zij een aantal puzzelstukken die suggereerden waar de schilder zijn mosterd vandaan haalde. De generatie schilders voor hem krijgt stilaan meer aandacht voor de ruimte-

lijke voorstelling van hun figuren los van hun decor, de uitdrukking van hun emoties, de realistische weergave van de wereld waar bijvoorbeeld het gebruik van bladgoud vervangen wordt door geschilderd goud. Maar soms maakt de evolutie een sprongetje: de manier waarop Jan van Eyck omspringt met het licht, door de gebrandschilderde ramen van een kerk, de weerkaatsing in metalen en vloeistoffen, spiegels, in het oog van de geportretteerde ... was nooit gezien voor hem. Misschien lag daar vooral zijn genialiteit.

Rudy De Nolf

Het Historium. City marketing of wetenschapscommunicatie?
Middeleeuws Brugge als marketingproduct - Sinds november 2012 is Brugge een nieuwe toeristische onderneming rijker: het zogenaamde *Historium* op de Markt, dat zich voorstelt als een 'belevingsattractie' waarin de 'vijfzintuigen' zullen worden bevredigd en dat 'emotioneel inzicht' wil verschaffen. De bezoeker wordt door zeven verschillende ruimtes geleid aan de hand van het nogal dunne verhaaltje over een meisje dat als model fungeerde voor Van Eyck's *Madonna met kanunnik Joris Van der Paele*. Te midden van goed nagebootste historische interieurs worden filmbeelden van het middeleeuwse Brugge vertoond. Professionele acteurs en productiemedewerkers werden hiervoor in dienst genomen. Het meest spectaculaire gedeelte bestaat uit een duikvlucht van een parkiet over het Brugse stedelijke landschap van de vijftiende eeuw. Het enorme bedrag van 10 miljoen euro werd in dit project geïnvesteerd dat door een privé-bedrijf wordt beheerd en op aanzienlijke publieke subsidies kon rekenen, alsook op de steun van het stadsbestuur. *Historium* heeft nooit wetenschappelijke pretenties gehad maar wilde zich vanaf het begin op een groot publiek richten. Enkele weken na de opening schreef Het Nieuwsblad (6 december 2012, en nogmaals op 9 januari 2013) nochtans al dat de bezoekers van *Historium* niet mals waren met hun kritiek op de attractie op *Tripadvisor*, een toonaangevende toeristische website. Dat toont aan dat ook 'het grote publiek' de formule slechts matig kan smaken.

De opzet van *Historium* is in overgrote mate 'historisch accuraat'. Er komen inderdaad bijna geen anachronismen voor wanneer het over de kostuums, de afgebeelde gebouwen of de uitgestalde gebruiksvoorwerpen gaat. Dat is te danken aan de wetenschappelijke begeleiding door Wim Blockmans, André Vandewalle en Noël Geirnaert. Het is me echter duidelijk dat deze begeleiding enkel op deze 'corrigerende rol' neerkwam en deze historici niet zoveel actieve inbreng hebben gehad in het begin-

HISTORIUM

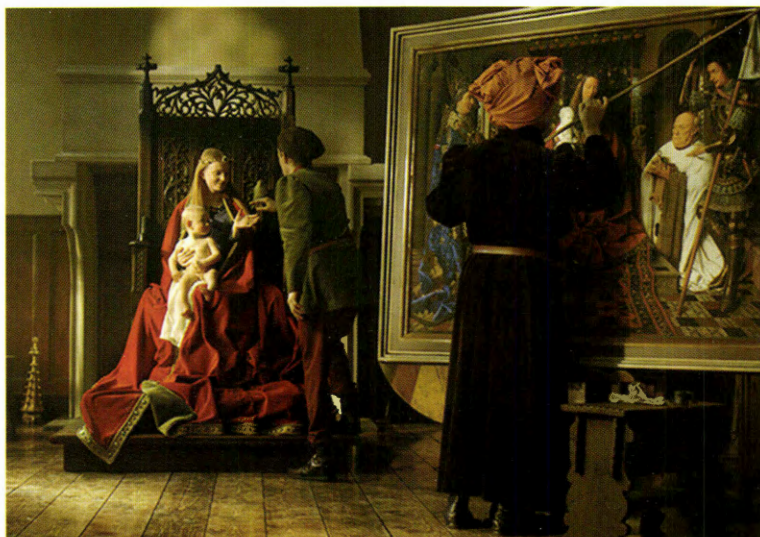
BRUGGE

WWW.HISTORIUM.BE

Logo van het Historium

concept. In het andere geval hadden zij zeker en vast voor een meer didactische insteek kunnen zorgen. Want dat is eigenlijk het meest jammerlijke aan de opbouw van *Historium*. De uitstekende beeldkwaliteit, de professionele productie van het beeldmateriaal dat de verhaallijn moet ondersteunen en de algemene technische degelijkheid waarmee dit project van start is gegaan doen ondergetekende betreuren dat de initiatiefnemers niet op een even professionele wijze naar werkelijke wetenschapscommunicatie hebben gestreefd. Vele jonge alsook meer ervaren vorsers, zowel historici, kunsthistorici, literatuurhistorici als archeologen, hebben de laatste decennia onze kennis van het dagelijkse leven in de middeleeuwse stad danig versterkt. Het was een uitstekend idee geweest om bijvoorbeeld onze steeds toenemende kennis over de laatmiddeleeuwse materiële cultuur in samenwerking met initiatieven als *Historium* op een vernieuwende, aantrekkelijke én leerrijke manier te communiceren aan het grote publiek.

Geschiedenis diende lange tijd ideologische doeleinden, en dan vooral de verheerlijking van het vaderland. Nu wordt het verleden blijkbaar vooral ingezet in de *citymarketing*. De 'belevingsattractie' is de zoveelste poging om een specifiek beeld te scheppen van het middeleeuwse Brugge, in de terminologie van de discoursanalyse: het op een bepaalde manier te *framen*. Op zich is dat geen enkel probleem. Elk jaar verschijnt er wel een nieuw fotoboek over Brugge, een nieuwe vulgariserende pu-

Jan van Eyck aan het werk in zijn atelier. Scène uit het *Historium*

blicatie voor op de salontafel, een zoveelste wandelgids voor de miljoenen bezoekers die jaarlijks de mooiste stad van de Lage Landen aandoen. Voortdurend ook worden nieuwe historische vakpublicaties aan onze Zwinstad gewijd. Ook die vertogen kaderen de middeleeuwse stad onvermijdelijk binnen een bepaalde invalshoek. Jammer dat het beeld dat *Historium* creëert – hoewel feitelijk dus niet verkeerd – opnieuw zo stereotiep is. Brugge als een goed bewaard relict, een imaginaire constructie, een selectief beeld dat beantwoordt aan ons hedendaags verwachtingspatroon van ‘de mysterieuze middeleeuwen’. Wulpse badhuizen, exotische producten, het atelier van de geniale schilder, een bonte mengeling van nationaliteiten... Alle elementen die in het filmpje worden aangehaald vormen inderdaad een deel van de Brugse historische realiteit. Van andere aspecten die met de grootstad gepaard gingen is er echter geen sprake. Geen bedelende armen en lepralijders op straat te zien, geen werklieden in hun alledaagse bestaan, nergens is er criminaliteit of sociaal en politiek onrust te bespeuren. Ook vele andere aspecten van het sociale leven had men toch ook op een filmisch aantrekkelijke manier in beeld kunnen brengen zonder ‘saai’ of ‘belerend’ te zijn.

Zelfs vanuit het standpunt van de toeristische industrie lijkt *Historium* niet echt geslaagd. Het is op zich betreuenswaardig dat ‘middeleeuws Brugge’ steeds meer louter als een consumptieproduct wordt behandeld en niet als een belangrijke en fascinerende fase uit onze Brugse, Vlaamse,

Belgische en internationale geschiedenis. Ook dat is een onderdeel van de logica van het neoliberalisme die blijkbaar overal doordringt. Alles wordt een marktwaar, ook ons lichaam, onze emoties, ons dagelijks leven... Specifiek in deze context geldt dat ook steeds meer voor alle aspecten van onze cultuur, ons erfgoed en onze geschiedenis. Dat de toeristische industrie – die voor de stad uiteraard van groot economisch belang is – baat mag hebben bij de communicatie over ons verleden is op zich evident. Het is echter mogelijk om de economische promotie van Brugge te combineren met een kwaliteitsvolle en didactische aanpak van de erfgoedcommunicatie. Wat mij immers sterk opviel bij het lezen van de reacties van de ontgoochelde bezoekers op de hoger vermelde website is dat de meeste mensen nog steeds graag ‘iets bijleren’. In *Historium* hadden ze echter weinig tot niets over de werkelijke geschiedenis van de middeleeuwse stad geleerd, zo stelden ze het. Vele ondernemers, mediamensen en marketingjongens van allerlei slag hebben de neiging hun publiek te onderschatten of zelfs als kleuters te beschouwen. Het moet allemaal ‘simpel’ en ‘leuk’ zijn voor ‘de mensen’. Wie met enige weemoed naar de tijden van ‘volksverheffing’ – indertijd een ideaal van alle zuilen en strekkingen binnen de maatschappij – kritiek geeft op hun standpunt is al snel een pedante professor. Het omgekeerde is echter waar: het meest elitaire standpunt is juist datgene wat ervan uitgaat dat onze oude Lodewijk van Gruuthuse ongelijk had toen hij ‘plus est en vous’ als wapenspreuk hanteerde.

Jan Dumolyn, Vakgroep Geschiedenis, Universiteit Gent

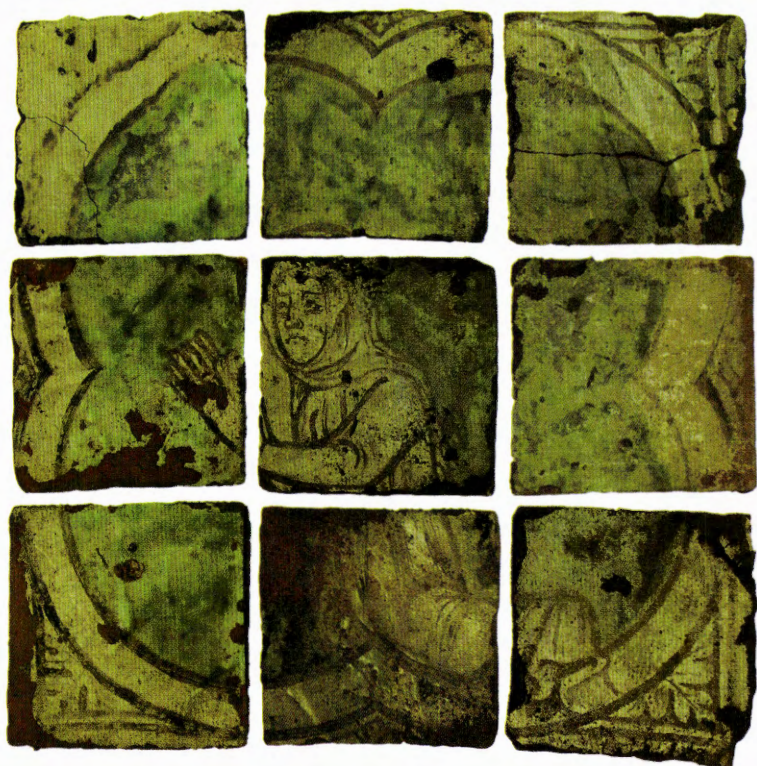
Naschrift:

Het *Historium* is bedoeld voor het publiek dat ook een boottochtje, een rit met de koets of een toeristenbusje kan boeken. In vergelijking met deze activiteiten is een bezoek aan het *Historium* een welkome, historisch verantwoorde maar toch lichtvoetige en technologisch hoogwaardige aanwinst voor het toeristische aanbod en ik ben wel een beetje trots daaraan een bijdrage te hebben geleverd.

Noël Geirnaert

(met instemming van zijn twee collega's van het wetenschappelijk comité)

Schatten van de Duinenabdij - In het najaar van 2012 liep in het Abdijmuseum Ten Duinen 1138 in Koksijde een tentoonstelling met deze titel. In een vrij sobere opstelling, opgesmukt en mee vorm gegeven door Peter Depelchin, werd een veelzijdig beeld opgeroepen van de grootste cisterciënzerabdij van de Nederlanden in haar materiële en immateriële cultuur. Dit laatste aspect werd geïllustreerd met enkele “verhalen” die over de abdij bekend zijn.

Tegelmozaïek met biddende monnik. Duinenabdij, Koksijde

De ‘echte schatten’ waren uiteraard de blikvanger bij het grote publiek, met versierde manuscripten van abt Jan Crabbe uit het Groot Seminarie te Brugge, een codex met Merovingische oorkonde uit de Brugse Stadsbibliotheek, kerkgewaden uit de Sint-Walburgakerk en de bekende Campmanskelk uit de Sint-Niklaaskerk in Veurne. Met daarnaast de abtsstaf van Michiel Bultynck uit het Bisdom Brugge en een resem sier- en gebruiksvoorwerpen (van een unieke ivoren 12de-eeuwse staf over 17de-eeuwse aardewerk en kruisbeelden tot een snuifdoos uit de 18de eeuw) uit de collectie, in 1968 verworven door de Brugse Musea van de erfgenamen van de laatste Duinheer, Nikolaas De Roover.

Daarnaast werden een hele reeks voorwerpen uit de opgravingen op de site ook als schat gepresenteerd: skeletten en grafvondsten inclusief een doodkist, gevormde bakstenen die de kundigheid van de abdij op dat vlak illustreren, schitterende natuursteensculpturen uit de rijke depots,

en een kleine selectie vlakglas en versierde tegels, en gebruiksvoorwerpen. De opzet om deze materiële relictten in de verf te zetten, kende veel waardering en illustreert de rijkdom van de museumcollectie.

Ter voorbereiding van de tentoonstelling kon het publiek 'zijn' topstuk te kiezen. Dat resulteerde met een overgrote meerderheid in de keuze van de monumentale grafzerk van Margaretha Ghoys van Keiem (ca. 1350), gevolgd door het geraamte, dat in de vaste opstelling van het museum met die grafzerk zowat één geheel vormt. De rest van de top 25 is bijzonder verscheiden met zowel gewone gebruiksvoorwerpen en bouw-elementen - zelfs in hun beschadigde toestand - als recentere stukken die eerder tot de museumscenografie behoren.

Het gerenoveerde Abdijmuseum bestaat intussen 10 jaar. De tentoonstelling en de publiekskeuze werden daarom aangegrepen om ook over de toekomst na te denken. Bij de huidige scenografie ontbrak duidelijk voldoende kennis van de opgravingscollectie. Door registratiecampagnes en colloquia rond achtereenvolgens tegels, baksteen, natuursteen en straks vlakglas, is dit intussen grondig bijgeschaafd. Die resultaten en de publieksselectie werden daarom thans voorgelegd aan gesprekspartners uit heel diverse disciplines: beeldende kunstenaars Peter Depelchin, William Sweetlove en Willem Vermandere, trendwatcher Nathalie Bekx, geestelijken als pastoor Pol Dehullu, archivaris Kurt Priem en de laatste cisterciënzerabt van België vader Leo (Bornem), de burgemeester en de cultuurschepen voor de gemeenteoverheid, deskundigen uit de erfgoed- en de museumsector zoals Manfred Sellink, Wilfried Van den Bussche, Jan Moeyaert, Piet Jaspaert en Barbara Wyckmans, architect bOb Van Reeth, filosoof-muzikant Jan Leyers, socioloog Rik Pinxten en zelfs Martin Lodewijk, de huidige tekenaar van de Rode Ridder-reeks, waarvan enkele strips in de Duinenabdij gesitueerd worden. Elk benaderde het museum en zijn collectie vanuit de eigen discipline of ervaring, soms behoorlijk ongezoeten, om uiteindelijk een eigen topstuk te verantwoorden.

Het resultaat van die gesprekken werd bevattelijk uitgewerkt in een mooi vormgegeven boek, gepubliceerd door toedoen van de "Familiares de Dunis", de eveneens 10-jarige Vriendenkring van het museum: N.Herweyers, D. Vanclooster, m.m.v. J. Van Acker, *Schatten van de Duinenabdij*, Brugge, uitg. Marc Van de Wiele, 2012, 128p. Misschien zijn niet alle invalshoeken of gesprekken even concreet of bruikbaar voor het museum. Maar het resultaat vormt wel een verrassende en inspirerende, soms ontvullende kijk op het monastieke en museale erfgoed van de eertijds vermaarde abdij Ten Duinen.

Jan Van Acker

Van het atelier naar de kust. Knocke & Heyst 1880-1940 - In het Cultuurcentrum Scharpoord te Knokke-Heist liep van 20 oktober 2012 tot 13 januari 2013 een imposante tentoonstelling. Meer dan 300 kunstwerken van meer dan 100 bekende en minder bekende kunstenaars die de zee, de kust van Heist, Duinbergen en Knokke met het onmiddellijke achterland schilderden, graveerden of tekenden, waren er samengebracht. Omstreeks 1880 kregen de eerste kunstenaars beïnvloed door het impressionisme en het in openlucht werken, belangstelling voor de Oostkust:

zij vonden er de rust en de schoonheid van het water, de duinen en de aangrenzende polderweiden, maar vooral werden zij aangetrokken door het bijzondere licht dat er overheerste. De badplaatsen Heist en Knokke begonnen zich nog pas maar te ontwikkelen. In Heist waren enkele hotels gevestigd en de treinverbinding vanuit Blankenberge (sinds 1866) zorgde vooreen redelijk goede toegankelijkheid. Ten oosten van Heist lag één groot duinengebied dat slechts te voet of te paard doortrekbaar was. In de omgeving van de vuurtoren van Knokke waren enkele bescheiden chalets opgetrokken en het toen nog zeer pittoreske dorp zelf bevond zich anderhalve kilometer landinwaarts, enkel door een zandweg verbonden met de kust. Na die eerste kunstenaars volgden nog velen, die er tijdelijk of permanent verbleven tot 1940 in diverse stijlen en artistieke expressies de beide kustgemeenten en de bredere omgeving van Zeebrugge over Damme tot Sluis en Cadzand (en uitzonderlijk zelfs tot Veere en Zierikzee) in beeld brachten. Enkele met werken opgenomen kunstenaars werden op de tentoonstelling nog nader onder de aandacht gebracht aan de hand van kleinere werken, publicaties en kopieën van documenten in vitrinekasten: Félicien Rops (Namen, 1833–Essonne/Frankrijk, 1898), leden van 'Les XX', Paul Baum (Meissen/Duitsland, 1859–San Gimignano/Italië, 1932), Alfred Verwee (Sint-Joost-ten-Node, 1838–Brussel, 1895), Franz Courtens (Dendermonde, 1854–Sint-Joost-ten-Node, 1943), Pierre Bayaux (Brussel, 1884–Knokke, 1946), Henri Louis Ludwig (Lith/Nederland, 1856–Brugge, 1925) en Fritz De Brouckère (Roeselare, 1879–Brussel, 1928). Naar aanleiding van de tentoonstelling is een rijkelijk geïllustreerde catalogus uitgegeven: D. LANNOY, F. DEVINCK en T. THOMAS, *Van het atelier naar de kust. Knokke & Heyst 1880-1940*, Oostkamp, Stichting Kunstboek, 2012, 256 blz. De catalogus bevat naast inleidende teksten met onder meer uitgebreide biografieën van enkele geselecteerde kunst schilders, technische beschrijvingen en reproducties van alle tentoon gestelde werken, en korte biografische nota's van alle besproken artiesten.

Johan Vannieuwenhuysse

Tentoonstelling over het Rode Kruishospitaal L'Océan tijdens de Eerste Wereldoorlog - Van 10 november 2012 tot 14 april 2013 vond in Cultuurhuis De Scharbiellie in De Panne een interessante tentoonstelling plaats van archiefdocumenten, dagboekfragmenten, filmbeelden, foto's en voorwerpen waarbij de geschiedenis werd geschetst van het plaatselijke oorlogshospitaal voor militairen en burgers uit de Eerste Wereldoorlog. Het hospitaal L'Océan, dat vanaf december 1914 twaalf kilometer achter de frontlijn in onbezet België de deuren geopend had, stond onder de lei-

ding van dokter Antoine Depage (Bosvoorde, 1862–Den Haag/Nederland, 1925) en genoot van de speciale aandacht en steun van koningin Elisabeth. In het begin was het gevestigd in het zomervakantiehôtel L'Océan, maar al snel werden er talrijke paviljoenen bij- en aangebouwd. Het hele complex was ingericht om zelfvoorzienend te functioneren: naast de behandel- en verblijfsruimten waren er een katholieke en een protestantse kapel, een

feestzaal, ateliers voor de aanmaak van kunstledematen en chirurgische instrumenten, een wasserij, een slagerij, een keuken, enz.; zelfs de voedselaanvoer gebeurde vanuit een eigen boerderij in De Moeren. De dokters en het verplegend personeel pasten innoverende heelkundige technieken en methoden toe en verzorgden er uiteindelijk meer dan 24.000 oorlogsslachtoffers. Met financiële inbreng van het Amerikaanse Rode Kruis werd vanaf mei 1917, eerst in tenten en nadien in duurzamere gebouwen, een tweede hospitaal in Vinkem in gebruik genomen, waar nog eens bijna 12.000 gewonden behandeld werden.

Tijdens die oorlogsjaren was De Panne zelf een diplomatiek en administratief centrum, waar de koninklijke familie grotendeels verbleef en waar massaal militaire troepen gelegerd waren en vluchtelingen een onderkomen vonden.

Bij de tentoonstelling sluit een fraai uitgegeven boek aan: L. DE MUNCK en L. VANDEWEYER, 'Het hospitaal van de Koningin. Rode Kruis, L'Océan en De Panne 1914-1918' (De Panne, 2012).

Johan Vannieuwenhuysse

Handschriften uit de Brugse openbare bibliotheek op Flandrica. **be** - Op 15 november 2012 ging *Flandrica.be* online, een digitale pleisterplaats voor bibliotheekerfgoed. Bij de lancering werden meteen enkele honderden handschriften, incunabelen, latere oude drukken, kaarten, kranten en ander moois vanuit de huiskamer toegankelijk. *Flandrica.be* is een realisatie van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek en wordt momenteel gevoed vanuit de collecties van de zes partnerbibliotheken van de VEB. *Flandrica's* schatkamer is reeds rijk gevuld, maar wordt in de nabije toekomst nog verder aangevuld.

De zes partners van de VEB zijn de universiteitsbibliotheken van Antwerpen, Gent en Leuven, de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience in Antwerpen, de Provinciale Openbare bibliotheek Limburg in Hasselt, en de Openbare Bibliotheek Brugge. Voor deze bibliotheken draagt het participeren in *Flandrica.be* bij tot interne professionalisering en verrijkende kennisdeling over collecties en digitalisering.

Net zoals *Flandrica.be* als geheel een brede caleidoscoop biedt van boekenerfgoed uit Vlaamse erfgoedbibliotheken, zo ook pakt de Brugse

(zevende eeuw), het meest recente de ‘Novellen en schetsen’ uit 1936 van Raymond Brulez, vriend van Achiel Van Acker die dit boekje in 1936 uitgaf bij zijn Brugse uitgeverij De Garve. Zwaartepunten uit de Brugse bibliotheek zijn Guido Gezelle met ca. 10 stukken, met onder meer Gezelles handschrift van ‘Dien avond en die rooze’ en een brief aan Eugeen van Oye, en de middeleeuwse handschriften van Ter Doest en Ten Duinen (ca. 20 stukken). Middeleeuwse manuscripten van een andere orde zijn gebeden- en getijdenboeken. Ze werden vooral in de privésfeer gebruikt en zijn met een zestal pareltjes aanwezig, onder meer het recente verworven verlicht gebedenboek met vooral teksten van de Brugse dichter Anthonis de Roovere (ms. 711). En uiteraard mocht ook het Vlaamse topstuk ms. 685 niet ontbreken, een Italiaanse kroniek van Vlaanderen met de oudst bekende kaart van Vlaanderen (1452).

Met drie incunabelen van Colard Mansion is de eerste generatie gedrukte boeken in Brugge present. Hubertus Goltzius, Simon Stevin, en Marcus Gerards vertegenwoordigen aansluitend de wereld van renaissance en humanisme. De oudste Brugse krant, de ‘Nieuwe Tydinghen’ uit de 17de eeuw, staat aan de wieg van een rijke Brugse dagbladtraditie. Uit de bijzonder rijke collectie 19de-eeuwse Brugse kranten werd gekozen voor ‘T Jaer 30’ uit de jaren 1860, waarin opnieuw Gezelle aan het woord is, nu als politiek journalist.

Flandrica.be gaat uit van een groeiscenario: meer stukken uit de zes partnerbibliotheken, een bredere participatie door medewerking van andere bibliotheken, verdieping van de contextualisering van het gedigitaliseerde erfgoed, en de uitwerking van publieksgerichte trajecten naar specifieke doelgroepen. Er liggen met andere woorden nog vele heerlijke uren boekenplezier in het verschiet. Wordt vervolgd.

Ludo Vandamme

Brugse archieven kijken naar de toekomst – In West-Vlaanderen biedt de hoofdstad Brugge de grootste concentratie aan officiële en particuliere archiefdiensten. De grote spelers op dit vlak, het Rijksarchief te Brugge, het Stadsarchief, het Archief van de Provincie en de archieven van het Bisdom en het Grootseminarie hebben zich onlangs alle laten opmerken door het nemen van initiatieven met het oog op de toekomst.

Het Rijksarchief te Brugge nam in het najaar 2012 zijn intrek in een gloednieuw gebouw in de Predikherenrei 4A. De deuren gingen open voor het publiek op 3 januari 2013. Belangrijk is dat naast de 6800 strekkende meter archief uit de Poortersloge in de Academiestraat, nu ook nog eens 5500 meter gerechtelijk archief en archief van de buitendiensten van de

federale ministeries in West-Vlaanderen uit het depot van Beveren-Waas konden worden overgebracht. Dat het nieuwe archiefgebouw bovendien een hedendaagse architecturale meerwaarde biedt in het historische stadslandschap, komt de uitstraling van het archief eveneens ten goede.

Eveneens begin 2013 zette het Stadsarchief met de lancering van de Archiefbank een eerste stap naar een virtuele leeszaal. Hierin zijn in eerste instantie de geboorte- en huwelijksakten van de burgerlijke stand van Brugge uit 1796-1910 opgenomen. Deze kunnen nu online worden geraadpleegd, zonder nog een bezoek te moeten brengen aan de leeszaal op de Burg. Binnen afzienbare tijd worden hier nog de overlijdensakten aan toegevoegd.

De Archiefdienst van de Provincie in Sint-Andries lanceerde dan weer een provinciaal archiefnetwerk 'Probat', wat staat voor 'Provinciaal Beheersprogramma voor Archieftoepassingen'. Het is een centrale databank en webapplicatie ten behoeve van de eigen dienst en van de aangesloten lokale besturen. Naast de toegangen op de verschillende archieven staan hier ook reeds gedigitaliseerde bronnen ter beschikking, met voorop de volledige reeks militieregisters van het Provinciaal Archief uit 1813-1922 en de plannen en tekeningen uit de milieuvergunningdossiers.

Hieronder kan u ook nog lezen dat sinds kort de archiefbestanden van het Bisdom en van het Grootseminarie te Brugge eveneens digitaal ontsloten zijn.

André Vandewalle

Digitale ontsluiting kerkelijke archieven bisdom Brugge - Verschillende archiefbestanden die bewaard worden in het Bisschoppelijk Archief Brugge en het Archief van het Grootseminarie Brugge zijn onlangs geregistreerd. Deze beschrijvingen kunnen voortaan via het internet geraadpleegd worden. Op die manier heeft de digitale bezoeker sneller inzicht in de fondsen dan via de overzichtsinventaris van het Bisschoppelijk Archief (KADOC, 1984) of de slechts gedeeltelijk gepubliceerde inventarissen van het Seminariearchief.

In het Archief van het Grootseminarie Brugge worden niet alleen het omvangrijke archief van het in 1833 opgerichte Grootseminarie en de archieven van de cisterciënzerabdijen van Ten Duinen (Koksijde, nadien Brugge) en Ter Doest (Lissewege) bewaard. Er zijn ook bestanden te vinden van een aantal prominente abdijen uit het ancien régime. Het gaat onder meer om de archieven van de cisterciënzerinnenabdij van Spérmalie en de abdijen van reguliere kanunniken in Brugge ('Ten Eeckhoutte') en Zonnebeke.

Het Bisschoppelijk Archief herbergt het archief van het huidige bisdom Brugge maar ook van het oude bisdom Brugge (1559-1802), het bisdom Ieper (1559-1802) en het Brugse Sint-Donaaskapittel (eveneens opgeheven in 1802). Verder bevat het archief enkele fondsen van opgeheven West-Vlaamse kloosters, onder meer de Onze-Lieve-Vrouweabdij van Voormezele, de abdij van de Rijke Klaren in Brugge, de Sint-Amandusproosdij in Kortrijk en het klooster Sarepta in Brugge. Het archief van dit laatste klooster werd recent overgebracht vanuit de abdij van Male en omvat onder meer oorkonden, kronieken, statuten en hagiografische, liturgische en devotionele werken. Het Bisschoppelijk Archief bezit ook stukken over aparte parochies, die geordend zijn in een reeks parochiebundels. Samen met de decanale visitatieverslagen geven ze inzicht in het parochiale leven vanaf de zestiende eeuw. Er worden ook enkele privéarchieven van priesters en recentearchieven van kloosters, kapellen, scholen en organisaties bewaard, net als bouwplannen, kaarten, etsen en affiches.

Het omvangrijke alfabetisch geordend archief over de clerus van het bisdom Brugge werd in de voorbije decennia nog uitgebreid met de collecties van de priesters Jozef Geldhof (1925-1989) en Jozef Van den Heuvel (1922-2003). In samenwerking met het KADOC worden deze bestanden (thans reeksen N66 en N89-90 van het Bisschoppelijk Archief) digitaal ontsloten: de reeds beschreven bestanden kunnen geraadpleegd worden via de website van de online-databank www.odis.be. ODIS ('Intermediaire structuren 19de en 20ste eeuw') bevat gegevens over de geschiedenis van het middenveld in Vlaanderen en België en realiseert een databank waarvan de gegevens door de partners worden aangevuld, geactualiseerd en met elkaar verbonden.

Ook de beschrijving van de andere archiefbestanden in het Bisschoppelijk Archief Brugge zijn digitaal ontsloten via ODIS. Dat gebeurde in het kader van het project 'Digitale Bestandsinventaris Kerkelijke Archieven Vlaanderen' dat archieven van parochies, religieuze instituten en bisdommen registreert en digitaal ontsluit. Via de vermelde website www.odis.be kunnen beschrijvingen van alle geregistreerde bestanden uit de collectie geraadpleegd worden.

Doenja Van Belleghem

Digitale parochieregisters en burgerlijke stand 'online' - Sedert het begin van deze eeuw kan digitalisering van allerhande documenten niet meer weggedacht worden. Ook het Algemeen Rijksarchief kon daaraan niet ontsnappen. Het lag dan ook voor de hand dat de meest

geraadpleegde fondsen eerst aan de beurt zouden komen, namelijk de Parochieregisters en de Registers van de Burgerlijke Stand. In 2005 begon het ARA aan het gigantische werk om miljoenen bladzijden digitaal op te slaan, maar het zou duren tot begin 2013 vooraleer deze enorme hoeveelheid scans op het Internet beschikbaar zou zijn. Wel waren een groot aantal scans beschikbaar op het intranet van het Rijksarchief zelf.

Sedert een paar jaar had het Archives Départementales du Nord 4,5 miljoen scans op het internet geplaatst. Deze scans bevatten zowel de Parochieregisters als de akten van de Burgerlijke stand tot 1902.

Eind januari 2013 begon het ARA aan een testproject waarbij massa's scans, vooral betreffende de Parochieregisters op het Internet werden geplaatst. Vooral historici, genealogen, demografen, linguïsten, sociaal-economen en andere belangstellenden weten dit testproject ten zeerste te waarderen. (<http://search.arch.be>)

Over de waarde van deze bronnen zullen wij het hier niet hebben, wel over de ontsluiting ervan. Dank zij minister Alphonse Vandepereboom (1812-1884) werden indices gemaakt op deze parochieregisters tijdens de 2^e helft van de 19^e eeuw. Deze indices of 'Klappers' vormen de eerste ontsluiting van deze belangrijke reeks documenten. Helaas loopt de waarde van deze indices uiteen van zeer slecht tot zeer goed. Door het feit dat zij werden opgesteld voor de Eerste Wereldoorlog vormen zij soms de enige bron voor bepaalde parochies: voorbeeld hiervan is Langemark.

Bij het digitaliseren van de Parochieregisters is het ARA zeer zorgvuldig te werk gegaan. In tegenstelling met het ADN hebben zij de originelen ingescand en niet een kopie gemaakt van de master microfilm die door de Mormonen na de Tweede Wereldoorlog werd gemaakt. Daardoor is de beeldkwaliteit, naar gelang het origineel, goed tot uitstekend te noemen. Daarnaast werd door het ARA een ontleding van de registers gemaakt waardoor een aantal zaken aan het licht kwamen die tot nu toe verborgen bleven of over het hoofd werden gezien. Zo stelden wij vast dat voor een aantal parochies onder de rubriek "extra" één of meerdere 'Status Animarum' werden genoteerd. Een andere keer stelden wij vast dat een 16e eeuwse register niet in de index was opgenomen.

Ondanks het feit dat het hier om een testproject gaat stellen wij dat het een schot in de roos is!

Toch willen wij enkele bedenkingen formuleren. De snelheid waarmee de scans op het scherm verschijnen laat soms te wensen over, een zwaardere server zou wellicht soelaas kunnen brengen. Een weergave in 'full-screen' moet zeker technisch mogelijk zijn en zou de leesbaarheid nog verbeteren. Het zou ook zeer positief zijn indien de mogelijk zou bestaan om een volledig blad uit het register op een A4 blad te kunnen af-

drukken. Ook hopen wij dat zo snel mogelijk de akten van de Burgerlijke Stand beschikbaar zouden zijn.

Conclusie: een zeer geslaagde test die zo snel mogelijk in een definitieve versie moet omgezet worden.

Paul Vandewalle

Jaarvergadering 2012 van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent - Op 8 december 2012 had de MGOG haar leden uitgenodigd naar het STAM; ook de leden van haar zustervereniging, het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge waren mee gevraagd. De ledenvergadering vond onder een nieuwe vormgeving en onder de titel 'Dag van het Gentse Historische Onderzoek' plaats. Na de verwelcoming en inleiding door Marc Boone, voorzitter en Ann-Laure van Bruaene, secretaris van de Maatschappij, volgden lezingen over de wereldtentoonstelling van 1913 in Gent gebracht door twee duo's: 'Gent 1913. Op het breukvlak van de moderniteit' door Christophe Verbruggen (Vakgroep Geschiedenis, UGent) en Wouter Van Acker (Vakgroep Architectuur en Stedenbouw, UGent), en 'Een showcase voor het socialisme: 'Vooruit' op de Gentse wereldtentoonstelling in 1913' door Gita Deneckere en Hannes Pieters (Vakgroep Geschiedenis, UGent). Na de koffiepauze leidde Lieven Decaluwe, schepen van Cultuur, Toerisme en Feesten van de Stad Gent de projecten in die gepland zijn voor de herdenking van de wereldtentoonstelling in 2013; daarna stelden 6 sprekers kort de projecten zelf voor: Johan De Smet (Museum voor Schone Kunsten Gent) de tentoonstelling 'Belgisch Modernisme', Jo Van Herreweghe (Dienst Monumentenzorg en Architectuur Gent) twee publicaties rond de wereldtentoonstelling en de impact ervan op het stedelijk landschap, Lars De Jaegher (STAM) de 3D-maquette van de wereldtentoonstelling, Liesbet Nys (Vakgroep Geschiedenis, UGent) de publicatie en de activiteiten rond 100 jaar 'Vooruit', Ann Van Nieuwenhuysse (MIAT) de tentoonstelling '100 jaar elektriciteit' en Chokri Ben Chikha (Action Zoo Humain) die een tribunaal rond de expositie van exotische mensen in 1913 wil opzetten. In de marge van de vergadering vond een beperkte 'markt van het historisch onderzoek Gent' plaats, waarop diverse verenigingen hun publicaties aanboden.

Johan Vannieuwenhuysse

Jaarvergadering 2012 – De jaarvergadering van ons Genootschap, waarop alle leden werden uitgenodigd, vond plaats op 15 december 2012 in het Stadsarchief van Brugge. Ze werd zeer talrijk bijgewoond, door naar schatting 75 à 80 personen.

De vergadering werd geopend door voorzitter André Vandewalle met een verwelkoming en een werkingsverslag. Hierna volgde een lezing door prof. dr. Brigitte Meijns van de KULeuven, die werd ingeleid door haar collega Paul Trio. De lezing handelde over 'Het ontstaan van de Brugse parochies. Nieuwe inzichten in een oud vraagstuk'. Na een schets van de al wat oudere maar alom aanvaarde hypothese van Egied I. Strubbe omtrent de Brugse parochies voor de 12de eeuw, formuleerde mevrouw Meijns een aantal opmerkelijke bevindingen vanuit de nieuwe inzichten in de landschapsgeschiedenis, de hydrografie, de bodemkunde en de archeologie, maar ook in de genese van het religieus landschap en de ontwikkeling van het parochiewezen in de vroege middeleeuwen in het algemeen. Haar opmerkelijkste stellingname was dat we best afscheid nemen van de these van het ontstaan van Sint-Salvators uit de fiscus Snellegem, maar dat we eerder de aandacht moeten richten op de kleinere fiscus Weinebrugge (Sint-Michiels). Tijdens de vraagstelling die op de lezing volgde werden een aantal punten nog verduidelijkt.

De tweede hoofdbrok van het programma bestond in een kleine hulde aan prof. em. Dr. Michel Cloet, die in 2011 afscheid nam als bestuurslid van het Genootschap. Voorzitter André Vandewalle noemde Cloet 'een steunpilaaar' van het bestuur. Na hem nam Kurt Priem het woord om de

Michel Cloet en echtgenote omringd door spreker Brigitte Meijns en voorzitter André Vandewalle

inhoud van het nummer twee van de Handelingen van het lopende jaar, dat opgevat werd als een huldenummer voor Michel Cloet, toe te lichten. Daarop werd het eerste exemplaar van het nieuwe nummer aan de gevierde aangeboden en ontving zijn echtgenote een ruiker bloemen.

Deze zeer geslaagde jaarvergadering werd afgerond met een receptie in het auditorium van het Stadsarchief, waar nog een tentoonstelling over de oudste Brugse bibliotheek te zien was.

André Vandewalle

Wijzigingen in het bestuur – In de Algemene Vergadering van 25 maart 2013 diende Griet Maréchal haar ontslag in als bestuurslid. Mevrouw Maréchal (°1942) was lid van het bestuur van ons Genootschap sinds 1995. Zij is doctor in de letteren en wijsbegeerte van de RUGent. Zij bracht bijna haar hele beroepsloopbaan door bij het Rijksarchief, vanaf haar indiensttreding in het Rijksarchief te Gent in 1966 tot aan haar afscheid als afdelingshoofd in het Algemeen Rijksarchief te Brussel in 2002. Naast verschillende archiefinventarissen en publicaties in verband met haar werk als archivaris situeert haar voornaamste historisch werk zich op het vlak van de geschiedenis van het hospitaalwezen en specifiek het Sint-Janshospitaal van Brugge. Meest bekend is haar boek *De sociale en economische gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen*, Kortrijk-Heule, 1978. In de Handelingen van ons Genootschap debuteerde zij in 1977 met een boekbespreking en leverde daarna nog verschillende artikels en andere bijdragen.

In dezelfde vergadering maakte Luc Janssens als nieuw lid zijn opwachting. De heer Janssens (°1962) is doctor in de geschiedenis van de KULeuven en archivaris-diensthoofd van het Rijksarchief te Brugge sinds 2012. Voorheen werkte hij in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Hij begeleidde de recente verhuizing van het Brugse Rijksarchief naar de nieuwe locatie in de Predikherenrei.

G.

Auteurs

Marc Constandt (°1958) is licentiaat geschiedenis van de R.U.Gent (1980) was eerst archivaris en is nu conservator bij de gemeente Middelkerke. Zijn onderzoeksthema is de geschiedenis van het kusttoerisme in al zijn facetten.

Contactgegevens: marc.constandt@telenet.be

Gerlien Decancq (°1988) studeerde aan de KU Leuven en behaalde in 2011 een Master of Arts in Geschiedenis met de verhandeling *'Het zal weer vollen bak zijn'. Een geschiedenis van de vrijetijdsbesteding in het volkshuis en Feestpaleis te Menen (1944-1955)*. Momenteel volgt ze een opleiding 'Initiatie Bibliotheek-, Documentatie- en Informatiekunde'.

Contactgegevens: gerlien.decancq@gmail.com

Ward Leloup (°1991) is masterstudent geschiedenis aan de KU Leuven. Zijn onderzoeksinteresse gaat uit naar de geschiedenis van landschap en stad in de middeleeuwse Lage Landen en de Zwinstreek in het bijzonder. Momenteel werkt hij, onder begeleiding van dr. Bram Vannieuwenhuyze, aan een scriptie over het ontstaan en de morfologische ontwikkeling van middeleeuws Sluis, waarmee hij dit jaar de graad van Master of Arts in de geschiedenis zal behalen.

Contactgegevens: leloup.ward91@gmail.com

Jacques Mertens (°1936) is doctor in de wijsbegeerte en letteren (1967) en ere-departementshoofd van het departement Oost- en West-Vlaanderen bij het Rijksarchief.

Contactgegevens: jacques.mertens@skynet.be

Rinaldo Neels (°1971) is doctor in de taalkunde (2012) en licentiaat Moderne Geschiedenis van de KU Leuven (1993). Hij gaf o.a. les aan de Rembertscholengroep in Torhout en is nu adjunct-professor Geschiedenis en cultuur van de Nederlanden aan de Katholieke Universiteit Lublin.

Contactgegevens: rinaldo.neels@gmail.com

Raoul C. Van Caenegem (°1927), doctor in de Rechten (1951) en Geschiedenis (1953), was professor aan de Universiteit Gent tot aan zijn emeritaat in oktober 1992. Hij is een internationale autoriteit op het vlak van o.a. rechtsgeschiedenis en de geschiedenis van Engeland.

Contactgegevens: Universiteitsstraat 4, 9000 Gent (karin.pensaert@ugent.be)

Maurice Vandermaesen (°1947) is doctor in de Letteren en Wijsbegeerte (Geschiedenis) aan de UGent (1977). Hij was archivaris bij het Rijksarchief te Brugge (1979-2012) en is nu ere-werkleider bij het Rijksarchief.

Contactgegevens: maurice.vandermaesen@telenet.be

Bram Vannieuwenhuyze (°1980) is als doctor-assistent verbonden aan de Onderzoeksgroep Geschiedenis van de Middeleeuwen van de KU Leuven (www.arts.kuleuven.be/medievalhistory). Zijn onderzoek focust op de stadsontwikkeling en ruimtelijke morfologie van de middeleeuwse en vroegmoderne steden in de Lage Landen en Brussel in het bijzonder. Daarnaast is hij oprichter van de vereniging *Caldenberga*, die zich toelegt op de publieksvriendelijke ontsluiting van wetenschappelijk onderzoek over het verleden en heden van Brussel (www.caldenberga.be). Hij is tevens co-promotor van het erfgoedproject *MAGIS Brugge* (Marcus Gheeraerts InformatieSysteem Brugge), dat een digitale ontsluiting van het bekende zestiende-eeuwse stadsplan beoogt (www.magisbrugge.be).

Contactgegevens: Bram.Vannieuwenhuyze@arts.kuleuven.be – info@caldenberga.be

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS TE BRUGGE

Website: www.genootschapsvoorgeschiedenis.be

Redactieadres: Kurt Priem, Archief Grootseminarie, Potterierei 72, 8000 Brugge
(kurt.priem@bisdombrugge.be)

IBAN: BE05/0000/1079/3975 - BIC: BPOT BEBI

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van:

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale: I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre: V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre: LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. - Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen: LXXVII (1934) - CXV (1978).
- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de geschiedenis en oudheden van Vlaanderen: CXVI (1979) - CXLIII (2006).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, o.m. in een reeks «Vlaamse Historische Studies».

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks € 25. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die voor zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

Bestuur

A. Vandewalle (voorzitter & coördinator kroniek & website), J. Vannieuwenhuyse (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), M. Ryckaert (adjunct-secretaris & coördinator afzonderlijke uitgaven), L. Monbaliu (coördinator verzendingen), K. Priem (redactiesecretaris), L. Vandamme (redactie boekbesprekingen), N. Geirnaert (lokaalhouder), H. Deneweth, L. Devlieghe (ere-voorzitter), J. Dumolyn, D. Marechal, G. Maréchal, J. Mertens, M. Nuyttens, R. Opsommer, P. Trio, A. Van den Abeele, M. Vandermaesen, P. Vandewalle, R. Van Eenoo en D. Vansacker

Met de steun van

B R U
G G E

Colofon

De handelingen zijn gezet in de Documenta van de Dutch Type Library (Frank Blokland, 1986). Concept vormgeving en realisatie: CitroenCitroen, Brugge.

Druk: De windroos nv, Beernem

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD

- Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, (vanaf 1929; ontbreken : 1931, 1933, 1934, 19391-2, 1962-1966, 1972-1977), per jaargang 22,00 €
- A. Schouteet, *Stadsarchief van Brugge, Regesten op de oorkonden*. 1089-1300, 1973, in 8°, 217 blz. Tweede deel, 1301-1339, Brugge, 1978, in 8°, 362 blz. Vierde deel, 1385-1420, Brugge, 1982, in 8°, 325 blz. Samen 40,00 €
- S. Vrielinck en R. Van Eenoo, *IJveren voor Geschiedenis*. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation» te Brugge. Brugge, 1989, 182 blz. 21,00 €
- A. Schouteet, *Honderdvijftig jaar Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Analytische inhoud en registers, 1839-1988*. Brugge, 1991, 413 blz. 17,35 €
- K. Geerts, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*. Brugge, 1987, 200 blz., ill. (VHS 4) 16,20 €
- K. Rotsaert, *Het daensisme in West-Vlaanderen*. Brugge, 1989, 254 blz., ill. (VHS 6) 23,55 €
- J. Sabbe, *Vlaanderen in opstand, 1323-1328*. Nikolaas Zannekin, Zeger Janszone en Willem de Deken. Brugge, 1992, 132 blz. (VHS 7) 21,00 €
- C. Vandenbroeke, *Hoe rijk was arm Vlaanderen? Vlaanderen in de 18de eeuw. Een vergelijkend overzicht*. Brugge, 1995, 168 blz. (VHS 8) 23,55 €
- K. Priem, *God of de keizer? Clerus en politiek te Brugge (1780-1802)*. Brugge, 1996, 184 blz. (VHS 9) 23,55 €
- L. Van Biervliet, *De brieven van W.H. James Weale aan Jozef A. Alberdingk Thijm, 1858-1884*. Brugge, 1991, 99 blz. 9,90 €
- L. Van Biervliet, *De relatie van W.H. James Weale met Jean Bethune*. Brieveneditie. Brugge, 1996, 173 blz. 9,90 €
- M. Vandermaesen, *De besluitvorming in het graafschap Vlaanderen tijdens de veertiende eeuw. Bijdrage tot een politieke sociologie van de Raad en van de raadsheren achter de figuur van Lodewijk II van Nevers (1322-1346)*. Brussel, 1999, 3 dln (591, 542 en 244 blz.) 37,00 €
- A. Serlet en R. Van Eenoo, *Auguste de Maere : vader van Brugge-zeehaven, promotor van het cultuurleven in Gent*, Brugge, 2000, 158 blz., ill. (VHS 11) 23,55 €
- P. Vandewalle en J. Mertens, *Metrologisch Vademecum voor Vlaanderen*, Brugge, 2003, 93 blz. 10,00 €
- R. Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005, 208 blz., ill. (VHS 12) 29,50 €
- D. Vansyacker, *Van FC Brugeois tot Club Brugge KV (1891-2010). De maatschappelijke inbedding van een Brugse, Vlaamse, Belgische en Europese voetbalploeg*, Brugge, 2011, 304 blz., ill. (VHS 13) 24,00 €